

श्रीपंचीकरण.

ब्रह्मविद्वरिष्ठ सद्गुरु श्रीरामकृत.

तेनी टीका गुजराती भाषामां

सद्गुरु ब्रह्मनिष्ठ श्री जयकृष्णकृत

सर्व मुमुक्षुने हितार्थ

शा. नारायणजी त्रिकमजी,

वेदधर्मसभा

एओए,

छपावी प्रगट करी छे.

देहाभिमाने गलिते विज्ञाते परमात्मनि ॥

यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समवेधयः ॥ १ ॥

भावृत्ति चोथी.

संवत् १९४१-सन १८८५.

किंमत रु० १.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ભાસે દ્વૈત વિવર્ત મોહથિ મૃષા જે સત્ય આધારથી ।
જે ચૈતન્યથકી સહુ જડ છતાં ભાસે ચિદાકારથી ॥
જેના લેશ સ્વરૂપથી વિષય આ ભાસે મુખાકારથી ।
છે તે મારુ સ્વરૂપ સચ્ચિદ સદા આનંદ વિસ્તારથી ॥ ૧ ॥

શ્રીમુંબઈમાં.

‘ નિર્ણયસાગર ’ છાપખાનખાં મુદ્રાંકિત કરી.

(સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આઘટપ્રમાણે રજિષ્ટર કરાવેલ છે.)

માષાંતર કરવાનો હક્ક પ્રગટ કરનારાઓએ રાખ્યો છે.

પ્રસ્તાવના.

વેદ પુરાણમાં ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો જેવાકે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ મુખ્યતાએ નિરૂપણ કન્યા છે. તેમાંપુણ ચોથો પુરુષાર્થ ગર્ભવાસ જન્મમરણાદિ દુઃખોની નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થવારૂપી મોક્ષ છે. તે મોક્ષને પરમ (અતિશ્રેષ્ઠ) પુરુષાર્થ વર્ણન કન્યા છે. તે મોક્ષનું સ્વરૂં સાધન કેવલ ભેદરહિત આત્મજ્ઞાન વેદે માન્ય કરેલું છે, એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિવાદ નથી. તે અભેદ આત્મજ્ઞાન મુખ્ય તત્ અને ત્વં પદના શોધનને આધીન છે. તેમાં તત્ પદ કેહેતાં ईश्वर અને ત્વં પદ કેહેતાં जीव એ બન્નેનું રૂપ થું છે તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થવાસારૂ વેદાંત પ્રકરણોવિષે વર્ણન કરેલી સર્વ પ્રક્રિયાઓ સમજવી જોઈયે, તે વિના જીવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તથા ईश्वરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ થું તેનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. તે સંપાદન કરવાને વેદાંતશાસ્ત્ર કે જેમાં અદ્વૈત પરમાત્માનું જ્ઞાન નિરૂપણ કન્યા છે તેનું મુમુક્ષુ પુરુષોએ-સાધનસંપન્ન થઈ શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરી મનન અને નિદિધ્યાસન, મતાગ્રહ છોડી દઈને નિષ્પક્ષપાતપણે કરવું યોગ્ય છે. એ વિષયઉપર વિદ્વાન પુરુષોએ ઉપનિષદોના આધારથી સંસ્કૃત ભાષામાં ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે પણ તે સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રચાર આજ કાલ ઘણો થોડો છે, માટે.સંસ્કૃત ભાષા ન જાણનારા મુમુક્ષુઓને તેનો યથાસ્થિત લાભ લેવાને બની શકતું નથી, તથાપિ તેઓની જિજ્ઞાસા પુરી પડે તે રીતે ઘણા

એક મહાત્માઓ હિંદુસ્થાની તથા મરાઠી ભાષામાં તે સંસ્કૃત ગ્રંથોના આધારથી વેદાંતના ગ્રંથો રચ્યા છે, પણ તેવા ગ્રંથો તે યાષાના જ્ઞાતાઓને ઉપયોગી છે. તથાપિ ગુજરાતી ભાષામાં વેદાંત વિષયસંબંધી પ્રક્રિયાઓને સમજવાસારુ સરલ ગ્રંથ ન હોવાને લીધે જિજ્ઞાસુ ગુજરાતી વર્ગ કે જેઓને ઉપલી ભાષાનું જ્ઞાન નથી તેઓને ઉપયોગી આ પંચીકરણ નામક સડીક ગ્રંથ છે. જેમાં વેદાંતના પ્રકરણગ્રંથો સમજી શકાય એવી ઉપયોગી પ્રક્રિયાઓ વિસ્તારથી દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતે કરીને પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક સમાવેલી છે, જેના અધ્યયનપૂર્વક વિચારથી વેદાંત વિચારસંબંધી કોઈપણ ગ્રંથ સેહેલાઈથી સમજાઈને બ્રહ્માત્માનું એકતાનિશ્ચયરૂપ યથાર્થ અપરોક્ષજ્ઞાન થાય એવો સરસ છે અને મુમુક્ષુઓને આ દુસ્તર સંસારરૂપી સાગરને અનાયાસે તરવાને આ ગ્રંથ બોધદ્વારા નૌકારૂપ છે.

આ મૂલ પંચીકરણમાં ૩૭ દોહા ચોપાઈ અને સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહનાં બે કોષ્ટક તથા વાક્યવૃત્તિ વિગેરે ગ્રંથોના પ્રમાણરૂપ ૭ શ્લોક છે. તેનાં કર્તા કાઠિયાવાડ કચ્છ ગુજરાત વિગેરે પ્રાંતોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા વેદાંતશાસ્ત્રના વેત્તા બ્રહ્મનિષ્ઠ શ્રીરામગુરુ નામે મહાત્મા થઈ ગયા છે. તે મહાત્માનાં જન્મચરિત્રનું વર્ણન, શ્રીપંચદશી ગ્રંથના હિંદુસ્થાની ભાષામાં ભષાંતર કરનાર પંડિત પીતાંબરજીએ તે પુસ્તકમાં યથાર્થ લંબાણથી કર્યું છે તોપણ આ પ્રસંગે કિંચિત્ આપવું યોગ્ય ધારીને આપિયે છીએ.

એ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા સંવત્ ૧૮૪૦ ની સાલમાં દક્ષિણ હેદરાબાદ શેહેરમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ જાતીના યજુર્વેદી મ-

હારાષ્ટ્ર બ્રાહ્મણ હતા. પોતે સોઝ વર્ષના થયા ત્યાંથી બ્રહ્મચ-
 ર્ય ગ્રહણ કર્યું હતું. તેઓમાં વૌધ કરવાની શક્તિ તથા મ-
 હાત્માને શોભતા ગુણો ઘણા હતા. શરીરનો વર્ણ તેજસ્વી
 હતો. જે જે સ્થળે વાસ કરતા હતા ત્યાં ત્યાં એમની પાસે
 આવીને સત્સંગ કરનાર મુમુક્ષુઓને આત્માનું દૃઢ જ્ઞાન થાય
 તે રીતે અદ્વૈત બ્રહ્મના ઉપદેશો કરી “અહં બ્રહ્માસ્મિ” એવો દૃઢ
 નિશ્ચય અદ્ભુત રીતે કરાવતા હતા. જે જે સ્થળે પોતે વૃત્ત
 થયાં ત્યાં ત્યાં એમના પ્રતાપ તથા અનુગ્રહથી જિજ્ઞાસુજનોને મ-
 હાવાક્યના યથાર્થ ઉપદેશથી અદ્વૈતમાર્ગનું સ્થાપન થયું છે. એ
 બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માના પ્રતાપ અનુગ્રહથી તેમના ગુરુપણાને શો-
 ભાવનારા અનુભવયુક્ત અને સદુપદેશ કરવામાં કુશલ પ્રતા-
 પી ઘણા શિષ્યો થયા છે, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રસિદ્ધિ પા-
 મેલા ચાર શિષ્યો છે. જેવા કે, સુદામાપુરિમાં વ્યાસ
 શ્રીજયકૃષ્ણ છે, જામનગરમાં વિશ્વનાથજી, વડોદરામાં
 વાપુજી, કચ્છ માંડવિમાં સુલલાલગિરીજી હતા. એ મહા-
 ત્મા વડોદરા નગરમાં સંવત્ ૧૯૦૬ ના ભાદ્રપદ માસમાં
 શુદ્ધ તૃતીયાને દિવસે સમાધિસ્થ થયા. તે પરમપ્રતાપી બ્ર-
 હ્મનિષ્ઠ શ્રીરામગુરુના શિષ્યવર્ય અત્રે હાલ પ્રસિદ્ધિ પામેલા
 પંડિત શ્રીજયકૃષ્ણ મહારાજ એઓએ ગુરુકૃપાથી બ્રહ્મસાક્ષા-
 ત્કારપૂર્વક વેદાંતવિચારમાં ઘણો શ્રમ લીધો છે અને તે બ્રહ્મ-
 સાક્ષાત્કાર અન્ય મુમુક્ષુ પુરુષોને થાય તે માટે ઘણા એક
 વેદાંતના સંસ્કૃત ગ્રંથોનું અતિ ઉત્તમ શ્રવણ કરાવે છે. તેમની

પાસે શ્રવણ કરનારાઓ સજ્જનોમાં કેટલાએક જિજ્ઞાસુઓની
 એવી ઇચ્છા થઈ કે, શ્રીરામમુરુકૃત મૂલ પંચીકરણના પ્રતિ-
 વાક્યમાં અતિ ગંભીરાર્થ છે તથા તેમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રક્રિયાઓ
 છે તેની સરલ રીતે કઠીન પ્રક્રિયાઓ ન આવે તેમ સાધારણ
 બુદ્ધિવાળા મુમુક્ષુઓને પણ ઉપયોગી પડે તેવી ટીકા થાય તો
 વહુ ઉત્તમ. એવી પ્રાર્થના કરી તેથી તેમણે ઘણો શ્રમ લઈને
 ગુજરીતી ભાષામાં ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપે વિસ્તારથી દ-
 ણ્ઠાંત, સિદ્ધાંત, યુક્તિ, અનુભવસહિત ટીકા કરી છે. આ
 ગ્રંથમાં પ્રક્રિયા સમજવાસારુ વ્યવહારિક દૃષ્ટાંતો આપ્યા
 છે તે સર્વ સિદ્ધાંત સમજવાસારુ છે, માટે દૃષ્ટાંતોના સર્વે
 અંશો સિદ્ધાંત સાથે મલ્લશે નહીં તેથી કેવલ દૃષ્ટાંત ઉપર જ
 નજર ન રાખતાં સિદ્ધાંતનો સારી પેઠે વિચાર કરી સમજવા-
 સારુ યત્ન કરવો. આ પંચીકરણનું બ્રહ્મનિષ્ઠ વેદાંતવક્તા
 સદુરુના મુખથી શ્રવણ કરી મનન કરે તો આત્માનો અંધરો-
 ક્ષ દૃઢ બોધ થઈને જન્માદિ ક્લેશથી અવશ્ય મુક્ત થાય તે-
 સારુ મુમુક્ષુઓ આ ગ્રંથનો અથથી તે રૂપથી આદરપૂર્વક
 વિચાર કરવો એવી મારી વિનંતી છે.

આ ગ્રંથમાં જે જે વિષયોનું વર્ણન કવ્યું છે તે આગલ ક-
 રેલી અનુક્રમણિકાઉપરથી જાણવામાં આવશે.

શા૦ કલ્યાણદાસ નરોત્તમદાસ.

अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.
मंगलाचरणमां श्रीसद्गुरुनुं श्रीरामचंद्र साथे सादृश्य.	
निरूपण	१
टीका करवानुं प्रयोजन निरूपण.	२
अधिकारी आदि चार अनुबंधनुं निरूपण.	३
जीवने अनादिकाळना भ्रमथी देहाध्यास.	५
भ्रमथी विपरीत बुद्धिनेविषे दृष्टांत तथा सिद्धांत.	६
देहादिकना संबंधथी स्वरूपविस्मरणविषे सिद्धानुं दृष्टांत.	७
वकराना तथा भरवाडना संगथी सिद्धाने वकरानो अध्यास.	८
पर्वतना सिद्धाना उपदेशथी अज्ञसिद्धाना भ्रमनी निवृत्ति.	९
सिद्धांतमां अज्ञानआदिथी देहाध्यासनुं रूप.	१२
देहाध्यासनिवर्तक गुरुनो उपदेश.	१३
शोक हर्ष विगेरे अहंकारमां छे.	१५
देहाध्यासथी चोराशी लक्षयोनिमां फरेछे तेने विषे अंधनुं दृष्टांत.	१६
अंधना दृष्टांतनुं सिद्धांत.	१८

विषय.	पृष्ठं.
मनुष्यदेह मोक्षनुं द्वार छे	१९
विषयोना संगथी प्राप्त पशुयोनिमां अज्ञान तथा दुः-	
खनुं वर्णन.....	२०
गर्भवास आदि दुःखनुं वर्णन.	२२
जन्ममरणादि विषे घटीयंत्रनुं दृष्टांत	२३
मुमुक्षुं पुरुषने साधुनो समागम करवाविषे.	२३
साधुना लक्षणनुं वर्णन.	२६
श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ ए वे विशेषणवान् गुरुथी	
ज्ञान थायछे तेविषे स्वदेश जनारा, पुरुषनुं दृष्टांत.	२७
उपरनां दृष्टांतनुं सिद्धांत	२९
श्रोत्रिय तथा ब्रह्मनिष्ठ गुरुने शरणे जवाविषे श्रुति-	
स्मृति विगेरेनां प्रमाणो.	३१
गुरुपासे प्रश्न पूछवानो प्रकार.	३३
गुरुना उपदेशनो तथा जन्ममरणनो कागळ फाट-	
वानो प्रकार.	३४
आत्मज्ञानथी जन्ममरणनी निवृत्ति	३५
जन्ममरणनां कागळनुं लक्षण.	३६
गुरुना अनुग्रहथी ते कागळ फाटवाविषे विष्णुदत्त	
शाङ्गकारनुं दृष्टांत.	३७
सिद्धांतमां गुरुने शरणे जवानो तथा गुरुना उपदे-	
शनो प्रकार.	४१

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અનાદિકાલના કર્મો વિગેરેની જ્ઞાનથી તુરત નિવૃત્તિવિષે દૃષ્ટાંત.	૪૬
જ્ઞાનથી અજ્ઞાન વિગેરેની નિવૃત્તિવિષે શ્રુતિસ્મૃતિનું પ્રમાણ.	૪૬
આત્માનું જ્ઞાન થવાને પંચીકરણનો વિચાર.	૪૮
પંચીકરણને ગુરુમુખથી સમજવાવિષે....	૪૮
બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુવિના કેવલ પંચીકરણ વાંચ્યાથી પરમાત્માની અપ્રાપ્તિવિષે દેહરાનાં ઇંડાનું દૃષ્ટાંત.	૫૦
ઉપરના દૃષ્ટાંતનું સિદ્ધાંત....	૫૬
ગુરુનો ઉપદેશ એકાગ્રચિત્તે ધારણાવિષે ચાર દૃષ્ટાંત.	૫૮
શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનવિષે દૃષ્ટાંતો, તથા શ્રવણાદિકનું રૂપ.	૬૦
શ્લોકાર્થનું વ્યાખ્યાન કરવાવિષે અવતરણિકા.	૬૨
શ્લોકાર્થે કરીને બંધમોક્ષનું નિરૂપણ.....	૬૩
બંધનરૂપ જે અહંતા મમતા તેની નિવૃત્તિને વિષે પ્રશ્નોત્તર.	૬૪
વિચારવિના કેવલ વેષ ધરવાથી અભિમાન બંધનું થાયછે તેવિષે દૃષ્ટાંત.	૬૫
દેહમાંથી અહંતા નિવૃત્ત થવાવાસ્તે ગુરુનો ઉપદેશ.	૬૭
દેહથી આત્મા જુદો છે તેવિષે નિરૂપણ.	૬૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
દેહથી આત્મા જુદો છે તેવિપે દેહ તથા ઘરનું સા- દૃશ્ય વર્ણન.	૭૦
દેહમાંથી મમત્વ મુકવાવિપે ગુરુશિષ્યનો સંવાદ....	૭૧
પારકી વસ્તુમાં મમત્વ કરવાથી વંધન થાયછે તે ઉ- પર દૃષ્ટાંત. ...	૭૨
સિદ્ધાંતમાં પંચભૂતના દેહનેવિપે મમત્વ કરવાથી જીવને વંધન થાયછે તેનો નિર્ણય.	૭૬
પંચમહાભૂતનો સ્થૂલ દેહ છે તેવિપે પ્રશ્નોત્તર.	૭૭
સ્થૂલ દેહનાં તત્ત્વોનું કોષ્ટક તથા તેની ટીકા.....	૭૯
પંચીકૃત પંચમહાભૂતનું લક્ષણ.	૮૪
પંચીકૃત પચીસ તત્ત્વોને સર્મજવાસારુ કોષ્ટક.	૮૬
ઉપરના કોષ્ટકનો અર્થ.	૮૬
સ્થૂલ દેહમાંથી અહંતામમતાનિવૃત્ત કરવાનો વિચાર.	૯૧
પંચભૂતનાં તત્ત્વો જુદાં જુદાં સમજ્યાથી દેહ સિદ્ધ થતો નથી તે ઉપર ગાડીનું દૃષ્ટાંત.	૯૨
અન્નમય કોશનું નિરૂપણ.	૯૬
જાગૃત અવસ્થા આદિ આઠ તત્ત્વોનું વર્ણન.	૯૬
સ્થૂલ દેહના તેત્રીસ તત્ત્વોથી આત્મા જુદો છે તેનું વર્ણન.	૯૯
સ્થૂલ દેહથી આત્મા જુદો છે તેવિપે વાક્યવૃત્તિનું પ્રમાણ.	૯૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
જન્માદિ છ વિકારનાં રૂપ.	૧૦૧
છ વિકાર દેહને છે ને આત્મા નિર્વિકાર છે તેનો પ્રમાણસહિત વિચાર.....	૧૦૨
સ્થૂળદેહ હું નથી એવો શિષ્યનો અનુભવ તથા સૂક્ષ્મ દેહ હું છું એવી તેની શંકા.	૧૦૬
સૂક્ષ્મદેહથી તું જુદો છે એવો શિષ્યને ઉપદેશ.	૧૦૮
સૂક્ષ્મ દેહનું કોષ્ટક.	૧૧૦
સૂક્ષ્મ દેહનાં કોષ્ટકની ટીકા તથા તેની પેઠેલી પ્રક્રિયા.	૧૧૨
સૂક્ષ્મ દેહનાં કોષ્ટકની પ્રક્રિયા બીજી તેમાં અંતઃક- રણપંચકનું વ્યાખ્યાન.	૧૧૩
પ્રાણપંચકનું વ્યાખ્યાન.	૧૧૬
જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચકનું વ્યાખ્યાન.	૧૧૭
કર્મેન્દ્રિયપંચકનું વ્યાખ્યાન.	૧૧૮
વિષયપંચકનું વ્યાખ્યાન.	૧૧૯
સૂક્ષ્મ દેહના કોષ્ટકની પ્રક્રિયા ત્રીજી.	૧૨૨
અંતઃકરણોની ત્રિપુટીનું કોષ્ટક.	૧૨૩
જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ત્રિપુટીનું કોષ્ટક.	૧૨૪
કર્મેન્દ્રિયોની ત્રિપુટીનું કોષ્ટક.	૧૨૬
સૂક્ષ્મ દેહના કોષ્ટકની પ્રક્રિયા ચોથી.	૧૨૬

विषय.	पृष्ठ.
पंचभूतना सात्विक, राजस, तथा तामस भागमां- थी थयला तत्त्वोनुं कोष्टक तथा तेनी समज.	१२७
सूक्ष्म देहना कोष्टकनी प्रक्रिया पांचमी ते मध्ये कर्ता भोक्तानुं वर्णन.	१२९
सूक्ष्म देहना कोष्टकनी प्रक्रिया छद्दी तेमां भिन्न प्र- कारथी तत्त्वोनुं निरूपण.	१३३
सूक्ष्म देहना कोष्टकनी प्रक्रिया सातमी.	१३७
सूक्ष्म देहना कोष्टकनी प्रक्रिया आठमी.	१३८
सूक्ष्म देहना तत्त्वो तथा अष्टपुरीनुं वर्णन.	१३९
सूक्ष्म देहना कोष्टकनी प्रक्रिया नवमीमां प्राणमय आदि त्रण कोशनुं वर्णन.	१४१
स्वप्नावस्थादि आठ तत्त्वोनुं वर्णन.	१४४
सूक्ष्म देहना तत्त्वोथी आत्मानुं भिन्नपणुं.	१४८
सूक्ष्म देहना तथा आत्माना भिन्नत्वने विषे घटनुं दृष्टांत.	१४९
कारणदेहनुं-निरूपण.	१४९
कारणदेहथी त्रण प्रकारे करीने आत्मानुं भिन्नपणुं.	१५१
अस्त तथा अभान आवरणनुं रूप.	१५३
सुषुप्ति अवस्थादि कारण देहनां आठ तत्त्वोनुं वर्णन.	१५५
सुषुप्ति अवस्थानुं निरूपण.	१५५
सुषुप्ति अवस्थाथी आत्मा जुदो छे. ते उपर दृष्टांत.	१५७

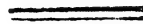
વિષય.	પૃષ્ઠ.
સુષુપ્તિમાં થતો અનુભવ તે વચ્ચે નથી કેહેવાતો તે ઉપર દૃષ્ટાંત તથા સિદ્ધાંત.	૧૫૮
કારણ દેહના તત્ત્વોથી આત્માનું ભિન્નપણું.	૧૬૧
આનંદમય કોશનું નિરૂપણ.	૧૬૨
સત્, ચૈતન્ય અને આનંદ એ ત્રણ પદોનું વ્યાખ્યાન.	૧૬૩
જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થાયછે તેને વિષે પ્રમાણ.	૧૬૮
ચોથા મહાકારણ દેહનું રૂપ તથા તેથી આત્માનું ભિન્નપણું.	૧૬૯
અસ્તિ ભાતિ અને પ્રિય રૂપે કરીને આત્માનું વ્યા- પકપણું.	૧૭૧
સામાન્ય તથા વિશેષ જ્ઞાનનું વર્ણન.	૧૭૩
સામાન્ય જ્ઞાન અજ્ઞાનનું વિરોધિ નથી પણ વિશેષ જ્ઞાન વિરોધી છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત તથા સિદ્ધાંત.	૧૭૩
વિશેષ જ્ઞાન અજ્ઞાનને નિવૃત્ત કરીને પોતે નિવૃત્ત થાયછે તેવિષે દૃષ્ટાંત.	૧૭૬
મહાકારણ દેહનાં આઠ તત્ત્વોનાં નામ.	૧૭૮
તુરીયાતીતનું નિરૂપણ.	૧૭૯
સર્વ તત્ત્વથી આત્માનું ભિન્નપણું.	૧૮૧
પરોક્ષ તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનનું રૂપ.	૧૮૩
ચાર દેહથી આત્માનું ભિન્નપણું.	૧૮૪
જગત્ના મિથ્યાત્વનેવિષે દૃષ્ટાંતો.	૧૮૬

विषय.	पृष्ठ.
जगत्तना मिथ्यात्वविषे गीतानुं प्रमाण.	.... १८७
अस्त्यथी दुःख थायछे तेविषे दृष्टांत.	.... १८८
ईश्वरकृत जगत् कोईने बंधन आपतुं नथी तेविषे.	.... १८९
जीवकृत जगत् बंधननुं हेतु छे तेविषे उदाहरण.	.... १९०
केवल योगाभ्यासथी मोक्ष थतो नथी तेविषे.	.... १९१
ज्ञानविना मुक्ति थती नथी तेविषे प्रमाण.	.... १९१
अद्वैत ज्ञान थवामां बाह्य द्वैत विरोधी नथी तेविषे.	.... १९३
जीवकृत द्वैतनो भेद.	.... १९४
शास्त्रीय द्वैतनुं वर्णन.	.... १९४
अशास्त्रीय द्वैतनुं निरूपण;	.... १९६
अशास्त्रीय द्वैतनो त्याग करवाविषे प्रश्नोत्तर.	.... १९७
यथेष्टाचरणना निषेधविषे.	.... २००
कामादिक नरकना हेतु छे ते विषे प्रमाण.	.... २०३
आत्माना व्यापकपणाविषे.	.... २०४
शिष्यना अनुभवनुं वर्णन.	.... २०५
गुरुनो उपदेश.	.... २०९
वृत्तिव्याप्ति तथा फलव्याप्तिनुं वर्णन.	.... २१०
स्वयंप्रकाशनुं निरूपण.	.... २१३
आत्मानुं मनषाणीथी अगोचरपणुं.	.... २१५
लक्ष्यरूपमां अभेद स्थिति करवाविषे.	.... २१६
जीवेश्वरना एकत्वविषे प्रश्नोत्तर.	.... २१७

विषय.	पृष्ठ.
तत् अने त्वंपदनुं लक्ष्यमां एकल्ल वर्णनविषे मठ- घटाकाशनुं दृष्टांत.	२१९
जीवईश्वरना उपाधिना सागविषे लक्षणा.	२१९
लक्षणा त्रण प्रकारनी.	२२१
जहती लक्षणानुं निरूपण.	२२१
अजहती लक्षणानुं निरूपण.	२२२
भागसाग लक्षणानुं निरूपण.	२२३
भागसाग लक्षणा समजवाविषे उदाहरण.	२२३
भागत्याग लक्षणाथी उपपन्नधिनो त्याग करीने ल- क्ष्यार्थ ग्रहण करवाविषे बीजुं दृष्टांत.	२२६
तत्पद त्वंपदना वाच्यार्थनुं वर्णन तथा वाच्यार्थना त्यागथी ते वच्चेनी एकतानुं वर्णन.	२२७
जीवईश्वरना एकत्वने विषे गीतानुं तथा भागवतनुं प्रमाण.	२२८
छ ऊर्मिरहित ब्रह्मात्माना एकत्वने विषे प्रश्नोत्तर तथा छ ऊर्मियोनुं निरूपण.	२३०
छ ऊर्मिरहित आत्मा ब्रह्मरूप छे तेविषे बृहदार- ण्य उपनिषदनुं प्रमाण.	२३१
संचितआदि त्रण प्रकारना कर्मोनुं निरूपण.	२३३
ज्ञानथी संचित तथा क्रियमाण कर्मोनी निवृत्ति था- यछे तेविषे श्रुतिस्मृतिनुं प्रमाण.	२३४

विषय.	पृष्ठ.
जीवन्मुक्तिनुं निरूपण.	२३५
प्रारब्धकर्म भोगव्याविना निवृत्त थतुं नथी तेविषे	
बाणनुं दृष्टांत.	२३७
ज्ञान प्रारब्धकर्मनुं विरोधी नथी तेविषे युक्तिथी	
अनुभवनुं निरूपण.	२३८
अवश्यभावी दुःखनी निवृत्ति थती नथी तेविषे नळ	
राजा तथा रामादिकनुं उदाहरण.	२४१
त्रण प्रकारना कर्मनी निवृत्तिविषे प्रमाण.	२४२
देहाभिमान पापरूपने आत्मज्ञान पुण्यरूप छे तेनुं निरूपण.	२४३
चैतन्य देवनुं आत्मासाथे एकत्वनिरूपण तथा भेद	
माननारने बंधननुं निरूपण.	२४८
चैतन्य देव आत्मरूप छे तेविषे श्रुतिस्मृतिनुं वाक्य	
तथा अनुभवनुं निरूपण.	२४९
देव एक छे तेविषे श्रुतिप्रमाण.	२५३
दृढबोधवानने कर्तव्यता नथी तथापि मुमुक्षुने स-	
माधि अभ्यासनी आवश्यकता.	२५५
समाधि अभ्यासनो प्रकार.	२५६
दृश्यानुविद्ध समाधिनुं निरूपण.	२५७
शब्दानुविद्ध समाधिनुं निरूपण.	२५८
निर्विकल्पसमाधिनुं निरूपण.	२५९
निर्विकल्पसमाधिविषे श्रीभगवत्पादाचार्यनुं वाक्य.	२६०

विषय.	पृष्ठ.
आत्मसाक्षात्कारसारु श्रवणादि साधनोनुं निरूपण.	२६२
श्रवणनुं लक्षण.	२६२
उपक्रमोपसंहारादि छ लिंगनुं निरूपण.	२६३
मनननुं तथा निदिध्यासननुं लक्षण निरूपण.	२६७
आत्मसाक्षात्कारनुं रूप.	२६८
विषयना सागपूर्वक सत्संग करवाविषे.	२६९
आत्माना स्वाभाविक स्वरूपविषे.	२७०
आत्माना प्राप्तिविषे.	२७१
आत्माना नित्य मुक्तत्वविषे.	२७२
सत्संग संसार तरवानुं साधन छे त्वेविषे.	२७३
संसारनुं समुद्ररूपे वर्णन.	२७४
सर्वदा वेदांतविचार करवाविषे	२७५
कामादिकना अनादरविषे दृष्टांत तथा सिद्धांत.	२७६
साधुसमागमनुं श्रेष्ठपणुं.	२७८
देहपातपर्यंत सत्संग करवाविषे.	२७९
टीकासमाप्तिमां गुरुने वंदन.	२८१

श्रीरामगुरुस्तुति.

शार्दूलविक्रीडित छंद.

जन्म्या वेद यजुर्द्विजातिकुलमां ह्याराष्ट्र ज्ञाती विषे ।
संध्यास्नान सुदान नीति नियमो वेदानुयायी दिसे ॥
दैवी संपद शोभती गुण भरी धारी क्षमा क्षेमथी ।
एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ १ ॥
संस्कारे करि ब्रह्मचर्य व्रत ने धारी धर्या तीर्थमां ।
स्त्रीद्रव्यादिक हस्ति यान शिविका त्याग्यां तने तर्तमां ॥
नित्ये नेमकरी क्रिया सकलने राली हृदामां मथी ।
एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ २ ॥
मूकाने ममता मनोहर छवी एकाकि आपे फरे ।
तृष्णा ताप उताप पाप परले सद्बोध साथे करे ॥
ब्रह्मानंद अखंड एक अजने पार्षावता प्रेमथी ।
एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ३ ॥
जेनां दर्शनथी दवी दिल तणां पापो अपापो पळे ।
वैराग्येथि विशेष ज्ञान सहसा सन्मार्ग साथे मळे ॥
भीती नहे न जरा भवार्णव तणी दुःखो जतां देहथी ।
एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ४ ॥
व्याख्या शुद्ध सुधासमुद्र सरखी बोधे प्रबोधे बहू ।
जे आवे जन तेहना मन तणी शंका समावे सहू ॥

हुं ब्रह्म सुनिश्चयार्थ करता अंतर्विना वेमथी ।
 एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ५ ॥
 बोले बोल अतोल अर्थथि भय्या शब्दो सुधा ना झरे ।
 वारंवार सुणे तथापि पुरती कर्णोपिपासा करे ॥
 निःकामी अभिरामि स्वामि सहुने सम्झावता स्नेहथी ।
 एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ६ ॥
 व्यास श्री जयकृष्ण वापु बहुधा जे विश्वनाथादिओ ।
 देवैकृष्ण विशेष शिष्य सघळा सन्मार्ग संवादियो ॥
 तेने पूर्ण प्रताप आप सरखा कीधा सु संज्ञा कथी ।
 एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ७ ॥
 आत्मज्ञानथि ब्रह्मनिष्ठ भजनी ह्योटा महात्मा थया ।
 जेना सहुण वर्णनेथि करतां जाये न जीभे कहा ॥
 ते आपो अमने सदाय सुखनी प्राप्ती निजानंदथी ।
 एवा श्रीगुरु राम नाम चरणे नित्ये नमूं नेमथी ॥ ८ ॥

निर्भय शंकर.

श्रीगणेशाय नमः

अथार्याष्टकं प्रारभ्यते.

देशिकचरणद्वंद्वं वंदेहं कमलशोभयाऽऽश्लिष्टम् ॥

भेजुं कल्मषमीशं तीर्थीकर्तुं च जन्हुतनयावत् ॥ १ ॥

ननु किं देशिकचरणैः पठ निगमं वा शृणुष्व शास्त्रार्थम् ॥

इति चेच्छृणु मद्बचनं किं गुरुणेति त्वया न वाच्यं भोः ॥२॥

निगमावसानवाचं वदतु ह्यथवापि सर्वशास्त्रार्थम् ॥

देशिककृपाविहीनो वास्तवमर्थं न कीरवन्मनुते ॥ ३ ॥

तस्माद्गुरुं दयालुं रामं स्वात्मस्थमीशमद्वैतम् ॥

शांतं दांतममन्युं वंदे वेदावसानवेत्तारम् ॥ ४ ॥

यद्वाग्मलितैर्वर्णैर्नाहं देहोयमन्नमयकोशः ॥

नाहं सूक्ष्मशरीरं कोशैर्ग्राथितं न चाहमज्ञानम् ॥ ५ ॥

शुद्धो बुद्धोमुक्तश्चित्सुखरूपोहमेवमाज्ञातम् ॥

तं देशिकं महांतं वंदेहं शंकरं लसन्मूर्तिम् ॥ ६ ॥

स्वामिस्तवोपकारं प्रतिकर्तुं कः प्रभुर्भवे ह्यस्मिन् ॥

तस्मात्त्वां नत्वाहं भवदीयांघ्रिद्वये दधामि शिरः ॥ ७ ॥

कासौ तिष्ठति गुरुरिति पृच्छसि चेत्त्वं शृणुष्व भो वादिन् ॥

हृदयगुहायां घनतरतिमिरं शमयन्सदैव सुखमास्ते ॥ ८ ॥

आर्याष्टकमिदं प्रोक्तं जयकृष्णेन चिद्विदा ॥

पठंखालोडय ये ते वै नायातीह पुनर्भवम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीमदखंडानंदसरस्वति

सद्देशिकशिष्यजयकृष्णविदुषा विरचितमिदमा-
र्याष्टकं संपूर्णम्.

ॐ तत्सत्

श्रीपरमात्मने नमः

अथ सटीक पंचीकरण प्रारंभः

टोकाकारकृतं मंगलाचरणं.

आर्यावृत्तम्.

वंदे श्रीमद्रामं. सद्गुरुमतिशांतिसीत-
याऽऽश्लिष्टं ॥ कामादिराक्षसारिं भवज-
लधौ तत्त्वबोधसेतुकरं ॥ १ ॥

॥ टीका ॥ अति शांति (निर्विकल्प वृत्ति) रू-
पी सीताये संयुक्त रहेला; काम, क्रोध, लोभ, मोह,
मद, मत्सर ए रूपी राक्षसोना शत्रु; संसार रूपी स-
मुद्रमां तत्त्वबोधरूपी सेतुने बांधनारा अने ब्रह्मवि-
द्यारूपी शोभाथी शोभित श्रीरामरूप श्रीराम सं-
द्गुरुने हुं वंदन करुंछुं. जेम श्रीरामचंद्र सीताये संयुक्त
छे तेम श्रीरामनामना. सद्गुरु अतिशय शांति (नि-

(२)

र्विकल्प समाधि) रूपी सीताये संयुक्त છે; જેમ રા-
મચંદ્ર રાવણાદિ રાક્ષસોના નાશ કરનારા છે તેમ
રામ સદ્ગુરુ કામક્રોધાદિરૂપ રાક્ષસોના નાશ કર-
નારા છે; જેમ રામચંદ્રે પોતાની સેનાને સમુદ્રથી પાર
કરવા સારું સેતુ બાંધી તેમ શ્રીરામ સદ્ગુરુ મુમુક્ષુ-
જનોને સંસારસમુદ્રથી પાર કરવા સારુ તત્ત્વબોધ-
રૂપી સેતુ બાંધી છે; જેમ રામચંદ્ર લક્ષ્મીથી શોભાય-
માન છે તેમ શ્રીરામ સદ્ગુરુ બ્રહ્મવિદ્યા આદિ અનેક
સદ્ગુણરૂપી લક્ષ્મીથી શોભાયમાન છે તે માટે શ્રી-
રામરૂપ સદ્ગુરુને હું સાષ્ટાંગ વંદન કરુંછું ॥ ૧ ॥

આર્યાવૃત્તમ્.

પંચીકરણવ્યાख्याં સુખબોધાર્થં કરો-
મ્યહં સરલાં ॥ સંસ્કૃતવાગજ્ઞાનાં ગુર્જર-
સદ્ભાષયા મુમુક્ષૂણાં ॥ ૨ ॥

॥ ટીકા ॥ સંસ્કૃત ભાષાને ન જાણનારાઓને
અને સંસારબંધનથી મુક્ત થવાની છે ઇચ્છા જેઓને

एवा विवेकादिसाधनसंपन्न जिज्ञासुजनोने अनायासे पंचीकरणना अर्थनो बौध थवासारु श्रीराम सद्गुरुकृत मूल पंचीकरणनी गुजराती सारी भाषाये करीने कठिन प्रक्रियाविना सुलभ रीते समजाय एवी सरल टीकाने हुं करुंछुं.

अधिकारी, विषय, संबंध ने प्रयोजन ए चार अनुबंध जे ग्रंथमां होयछे तेमा विवेकी पुरुषोनी प्रवृत्ति थायछे. आ पंचीकरणना अधिकारी आदिना अभावे करीने आमां कोईनी प्रवृत्ति नहि थाय तेथी. आनो प्रारंभ निष्फल छे एवी शंकांने निवृत्त करवासारु आमां बीजी चोपाईए करीने विवेक, वैराग्य, षट् संपत्ति, मोक्षेच्छा ए चार साधनसंपन्नने आ पंचीकरणनो अधिकारी कहाये छे. तेमां आत्म-स्वरूप नित्य छे अने ते व्यतिरिक्त सर्व अनित्यछे एवो जे निश्चय तेनुं नाम विवेक; आ लोकना तथा परलोकना भोगोने विषे इच्छाराहित्यनुं नाम वैराग्य; शमादि छ संपत्ति तेमां १ शम (सर्व वासना-

નો ત્યાગ), ૨ દમ (શબ્દાદિ બાહ્ય વિષયોથી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ), ૩ ઉપરતિ (સર્વ પ્રપંચથી નિવૃત્તિ), ૪ તિતિક્ષા (શીતોષ્ણાદિ દ્વંદ્વધર્મોની સહનતા), ૫ શ્રદ્ધા (બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુનાં તથા વેદાંત શાસ્ત્રનાં વાક્યોમાં ભક્તિ), ૬ સમાધાન (સલ્લક્ષ્ય જાણવામાં ચિત્તની એકાગ્રતા), મોક્ષેચ્છા (સંસારબંધનથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા) એ સાધનયુક્ત અધિકારી; અને આ ગ્રંથનો વિષય પ્રત્યગાત્માની પરમાત્માસાથે એકતારૂપ છે તે આમાં ઘણે ઠેકાણે નિરૂપણ કરેલ છે. આ ગ્રંથનો અને અદ્વિતીયબ્રહ્મનો પ્રતિપાદક અને પ્રતિપાદ્યભાવરૂપ સંબંધ છે એટલે આ ગ્રંથ અદ્વિતીય બ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનાર છે અને બ્રહ્મ પ્રતિપાદ્ય (પ્રતિપાદન કરવાને યોગ્ય) છે, તથા જ્ઞાનનો અને પંચીકરણનો જન્યજનકભાવ સંબંધ છે એટલે જ્ઞાનજન્ય (ઉત્પન્ન થાય) છે અને પંચીકરણ વિચારદ્વારા જ્ઞાનનું જનક (ઉત્પન્ન કરનારું) છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો નિવર્ત્યનિવર્તકભાવ સંબંધ છે.

(૫)

અજ્ઞાન નિવૃત્ત થાયછે અને જ્ઞાન તેને નિવૃત્ત કરેછે.
આ ગ્રંથનું પરમાનંદરૂપ પરમોત્માની પ્રાપ્તિ તથા
અજ્ઞાનસહિત જન્માદિ અનર્થની નિવૃત્તિરૂપ પ્રયો-
જન છે તેથી આનો પ્રારંભ સફલ છે. ઇતિ ॥ ૨ ॥

ચોપાઈ.

શ્રીગણેશાય નમઃ ॥ ઘણા દાહાડાનો
ભ્રમ થયો જીવને. એટલે દેહ માની પોતે
આપને ॥ તે સારું ફરે ચોરાશી લક્ષ યો-
નીને ફરિ ફરિ પામે જન્મમરણને ॥ ૧ ॥

. ॥ ટીકા ॥ જીવ કહેતાં જે અવિદ્યોપાધિકપ્ર-
ત્યક્ આત્મા તેને ઘણા દહાડાનો ભ્રમ થયો નામ
અનાદિ કાલની ભૂલ થઈછે. એટલે તેનેકરીને પોતે
(જીવાત્મા) આપને (પોતાને) દેહ હું એમ માની
લીધુંછે. પણ વસ્તુતાથી પોતે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપ
છે, દેહરૂપ નથી. ભૂલથીજ હું દેહ, હું મનુષ્ય, હું
બ્રાહ્મણ, હું ક્ષત્રિય ઇત્યાદિ માનેછે.

॥ दृष्टान्त ॥ जेम एक ब्राह्मणे घणी भाग पीधी तेना केफथी पोतानुं ब्राह्मणपणुं भूलीने हुं शूद्र छुं, हुं वैश्य छुं, हुं क्षत्रिय छुं इत्यादिक विपरीत बोलवा लाग्यो, पण ते तेबुं विपरीत बोलवा वखते ब्राह्मण मटीने शूद्रादिक थयो नथी. ब्राह्मणज छे पण केफथीज विपरीत बोलेछे. ते पछी तेनो कोई हितेच्छु पुरुष मळ्यो, तेणे तेनो केफ उतारवासारु घृत तथा दहीं पायुं, तेथी ते ब्राह्मणनो केफ उतरी गयो स्यापछी ते (ब्राह्मण) हुं ब्राह्मण छुं एम पोतानुं स्वाभाविक स्वरूप जाणेछे, अने हुं शूद्रादिक छुं एम कदापि मानवानो नथी. ज्यांसुधी केफ हतो स्यांसुधीज विपरीत बुद्धि हती, कारण के केफ निवृत्त थया पछी विपरीत बुद्धि रेहेती नथी.

॥ सिद्धान्त ॥ तेम प्रत्यक् आत्मा पोताना अज्ञानरूपी केफे करीने अविद्याकल्पित स्थूल सूक्ष्म शरीरना कल्पित संबंधथी वास्तव पोतानुं सच्चिदानंद स्वरूप भूलीने हुं मनुष्य छुं, हुं ब्राह्मण छुं, हुं

ક્ષત્રિય હું, હું વૈશ્ય હું, હું શૂદ્ર હું, હું ગૃહસ્થ હું, હું
 ત્યાગી હું, હું પુરુષ હું, હું સ્ત્રી હું, હું જન્મું હું, હું
 મરું હું એમ વિપરીત અધ્યાસ કરેછે. વસ્તુતાથી પો-
 તે દેહાદિકનો દ્રષ્ટા સાક્ષી બ્રહ્મરૂપ છે, પણ અજ્ઞાન-
 થી જાણતો નથી અને જ્યારે તે અજ્ઞાનીને બ્રહ્મનિષ્ઠ
 ગુરુ મળે, અને તે ગુરુ તેને બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશરૂપી
 ઘૃત પાય, ત્યારે અજ્ઞાનરૂપી કેફ નષ્ટ થાય ત્યારપ-
 છી તે પુરુષ હું દેહ, મનુષ્ય, કર્તા, ભોક્તા હું એમ ક-
 દાપિ માનશે નહીં, હું સચ્ચિદામંદરૂપ બ્રહ્મ હું એમજ
 માનશે. પણ એવું જ્યાંસુધી જાણ્યું નથી ત્યાંસુધી ઘ-
 ણા : દિવસની ભૂલે કરીને હું દેહ હું એમ માનેછે.

॥ દૃષ્ટાંત વીજું ॥ કોઈ એક બંકરાંને ચરાવ-
 વાવાળો (ભરવાડ) હતો. તે અરણ્યમાં પર્વતની ગુ-
 ફામાં નવાં તરતનાં જન્મેલાં સિંહના બે બચ્ચાં હતાં
 તેમાંથી એક બચ્ચાને પોતાને ઘેર લાવ્યો, અને તેને નિ-
 ત્ય દુધ પાઈને મોટું કર્યું. તે બચ્ચું નિત્યપ્રતિ બંકરાંના
 ટોળાસાથે અરણ્યમાં ફરવાને જાય અને આસો દિ-

(८)

वस बकरांओ साथे फरे, दोडे, बेसे, पाणी पीये, अने
सायंकाल थाय त्यारे बकरांनां टोळासाथेज घेर पा-
छुं आवे, एटले, भरवाड (बकरांने चरावनार पुरुष)
तेने बकरांओना वाडामां बकरांओ साथेज पुरि मे-
हेले. एवी रीते ते सिंहना बच्चाने रात्रिदिवस बक-
रांना संगथी पोतानुं सिंहस्वरूप भूली हुं बकरो छुं,
एवुं दृढ अज्ञान थयुं, अने तेने भरवाड पण सर्वदा
बकरो कही बोलाववा लाग्यो: कोई दिवस पण तुं सिं-
ह छे एम कहे नही. एम नित्य बकरांसाथे आवतांज-
तां घणादिवस थया तेथी ते सिंहने बकरानो अध्यास
दृढ थयो. ते पछी वनमां एकदिवसे बकरांना टोळा-
साथे ते सिंह उभो हतो तेवामां पर्वतमांथी एक बी-
जो सिंह निकळ्यो, तेणे बकरांना टोळामां पेला सिं-
हने दीठो तेथी आश्चर्य पामीने मोटी गर्जना करी.
ते सांभळीने बकरां सर्व नासि जावा लाग्यां तेनी सा-
थे ते बकरांनो संगी सिंह पण नासवा लाग्यो ते जो-
ईने पर्वतना सिंहे तेने बूम पाडीने कट्युं के, हे भाई-

બંધ, ઉભો રહે, મારે, તુને એક વાત કેહેવી છે. ત્યારે પેલો બકરાંનો સંગી સિંહ ઉભો રહ્યો, તે પછિ તે પર્વતનો સિંહ તેની પાસે આવીને કહે છે કે હે ભાઈ, તું સિંહ થઈને બકરાંના ટોળામાં કેમ રહેછે ? ત્યારે તે બકરાંનો સંગી સિંહ રોષકરી બોલ્યો કે, હું તો સિંહ નથી, તું સિંહ હતો મહેલો. હું તો બકરો છું, મને એવી જુઠી વાત બતાવવી નહીંજે, “ તું સિંહ છે. ” એ રીતે એનું વિપરીત બોલવું સાંભળીને તે પર્વતના સિંહના મનમાં વિચાર થયો કે આ જે દિવસથી જન્મ્યો છે ત્યારથીજ તેને બકરાંનો સંગ થયોછે, અને તેને વનમાં સાથે ફેરવનાર ભરવાડ પણ બકરોજ કહીને બોલાવેછે, તેથીજ તેને હું બકરો છું એવો મિથ્યા અધ્યાસ દૃઢ થયો છે તે મિથ્યા અધ્યાસને મારે ઉપદેશો કરીને મટાડવો. એમ પર્વતનો સિંહ વિચારીને તે પેલા બકરાના અધ્યાસવાળા સિંહને કહેછે કે. “ હે ભાઈ, તું વિચાર કરીને જો તો સ્વરો, તે બકરાં તો સર્વ નહાનાં છે, ને તું તો મોટો છે, માટે તું બકરો કેમ થઈશ ? ”

સારે પેલો અજ્ઞ સિંહ કહે છે કે “ હું મોટો બકરો છું.” એમ સાંભળી આ સિંહ કહેછે કે “ હે ભાઈ, તું ફરીથી વિચાર કરિજો અને મારી સામું જો. હું પોતે સિંહ છું. મારાં લક્ષણ સર્વ તારી સાથે મળેછે. ને તે બકરાંનું લક્ષણ એક પળ તારી સાથે મળતું નથી, કેમ-કે જો બકરાંને ચારે પગમાં બબ્બે સ્વરી છે, અને તારા તથા મારા પગમાં પાંચ પાંચ નસ છે. તેથી તારું બકરાં સાથે લક્ષણ મળતું નથી. ઘઘી સાંભળ, બકરાંનું નહાનું પુછડું હલ્યા કરેછે, અને તારું તથા મારું લાંબું છે, તેથી પણ તું બકરો નહીં. ” જ્યારે એવી રીતે અનુભવ કરાવ્યો ત્યારે તે અજ્ઞ સિંહને કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો. ને કહેવા લાગ્યો કે “તું વાત કહેછે તે સાચી જણાયછે, પણ મારું મન માનતું નથી. ” ત્યારે તે પર્વતના સિંહે પેલા અજ્ઞ સિંહને નજીક એક તળાવ હતું. તેને કિનારે ઉભો રાखीને પાણીમાં મોઢું જોવાને કહ્યું અને બોલ્યો કે ” જો તારું મુખ અને મારું મુખ સરખું છે ને બકરાંનું મુખ તો લાંબું છે. તારા જે-

તું ગોઝ નથી. તારી ડોક લાસી છે, અને બકરાનો ડોકમાં બે આચઝ છે, તારી કૈડ (કટી), વાઝ, કમન તથા તારા શરીરનો વર્ણ બકરાંની સાથે મઝતો નથી. તે બકરાંને શિંગડાં છે, ને તને શિંગડાં નથી. માટે તું વિચારી જો કે, બકરાનું એક પળ લક્ષણ તારામાં છે નહીં, અને મારાં (સિંહના) બધાં લક્ષણ તારામાં છે ત્યારે તું સિંહ શામાટે નહિ ? અને સિંહ છતાં હું બકરો છું એમ જે તે માન્યું છે, તેનું કારણ એ છે જે, જન્મથી જ તુંને બકરાંનો તથા ભરવાડનો સંગ રહ્યો છે તેથી સ્વોટું અભિમાન થયું છે. હવે તું, “હું બકરો છું,” એવું અભિમાન મુકીને, “હું સિંહ છું” એમ નિશ્ચય કર. એ વાત સાંભળી, વિચાર કરી, અને પોતાનાં લક્ષણ તપાસીને તેણે નિશ્ચય કયો જે, હું સિંહ છું. અને પશ્ચાત્તાપ મનમાં કયો કે, આટલા દિવસ સુધી બકરાંના સંબંધથી વ્યર્થ હું બકરો છું એવું માનીને બંધાયો હતો. હવે કોઈ દિવસ બકરાંનો સંગ ન કરું પણ એનો નાશ કરું, એવો નિશ્ચય કરી તે બ-

કરાંને મુકી દર્દને સિંહની સાથે વિચરવા લાગ્યો.

॥ સિદ્ધાંત ॥ તેમ દેહનો દ્રષ્ટા જે આત્મા તેને અનાદિ કાળનું જે સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે, તેને કરી-ને તથા કામકર્માદિકના સંબંધથી અવિદ્યાકલ્પિત-દેહેન્દ્રિયાદિના સમુદાયરૂપ બકરાંના ટોઢાંમાં આવી તેમાં અધ્યાસ કરીને હું મનુષ્ય છું, હું પુરુષ છું, હું સ્ત્રી છું, હું બ્રાહ્મણાદિ વર્ણ છું અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમી છું એ રીતે માન્યું છે; અને પોતાનું સ્વાભાવિક સ્વ-રૂપ સાક્ષી, દ્રષ્ટા અને સંચિદાનંદરૂપ છે તેને ખૂલી ગ-યો છે, અને ભરવાડસરખા ભેદવાદી ગુરુ પળ તું સં-સારી છે, દેહ છે, કર્તા ભોક્તા છે, એવો વિપરીત ઘો-ઘ કરીને અજ્ઞાનને દટ કરાવે છે, તેથી પળ અજ્ઞાની જીવાત્મા પોતાના સ્વરૂપને ખૂલી જઈને “હું દેહાદિ-ક છું” એવો મિથ્યાધ્યાસ દટ કરી બેઠો છે. પળ તે અજ્ઞાની જીવને પૂર્વના કોઈ અનંત પુણ્યકર્મનો ઉદય થાય તેથી અને તે પુણ્યકર્મના ફલ દેનાર જગદીશ્વ-રના અનુગ્રહથી જ્યારે વેદાંતશાસ્ત્રના યથાર્થવેત્તા,

कोई ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरु मळे, त्यारे ते गुरु तेनां सारा लक्षण तथा मुमुक्षुता जोईने, (दृष्टांतमां जेम पर्वतना सिंहे पेला अज्ञ सिंहने पुळ्युं हतुं तेम) पुळे.

गुरु—तुं कोण छे, ब्रह्म स्वरूपने तें जाण्युं छे?

शिष्य—हुं मनुष्य छुं, माराथी ब्रह्मस्वरूप केम जणाय ?

गुरु—हे भाई, आ तारो देह मनुष्य छे. देहनो द्रष्टा तुं आत्मा देहंथीं जुदो छे. मनुष्य नथी. तुं ब्रह्म छो. अज्ञानथीज तुं कहे छे के ” ब्रह्मस्वरूप केम जणाय.”

शिष्य—हे महाराज, तमे कहोछो के, “तुं ब्रह्म छे” पण ब्रह्म हुं केम थाऊं ? हुं तो. संसारी, सुखी, दुःखी, कर्त्ता, भोक्ता छुं, माटे तमारो उपदेश अनुभवमां आवतो नथी.

गुरु—हे मुमुक्षो, तुं विचार करीजो के आ तां-रा देहमां अहंकार छे, ते संसारी, सुखी, दुःखी, कर्त्ता

મોક્ષા છે, ને દૃશ્ય છે. તું તેનો દ્રષ્ટા છે. દેહનાં લક્ષણ
 (જેમ બકરાંના સિંહ સાથે ન મળે તેમ) તારા આ-
 ત્મા સાથે એકે પળ મળતાં નથી. અને બ્રહ્મનાં સત્,
 ચિત્, આનંદાદિ લક્ષણો તારા આત્મસ્વરૂપમાં મળે-
 છે. (જેમ સિંહનાં લક્ષણ સિંહસાથે મળેછે તેમ) જે-
 મ બ્રહ્મ સત્ય છે, તેમ તું જાગ્રદાદિ ત્રણે અવસ્થામાં
 સત્યરૂપ છે. જેમ બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ છે, તેમ તું ત્રણે અ-
 વસ્થાને જાણેછે માટે જ્ઞાનરૂપ છે. જેમ બ્રહ્મ આનં-
 દરૂપ છે, તેમ તું પણ પરમપ્રેમાસ્પદ છો તેથીજ પર-
 મ આનંદરૂપ છો. તું બ્રહ્મની પેઠે અસ્તિ જાયતે આ-
 દિ છ વિકારરહિત છો. આ તારો દેહ દૃશ્ય અસત્ય
 છે. જડ દુઃસ્વરૂપ અને છ વિકારવાળો છે. આ દેહ-
 સાથે તારે કોઈ પણ વાસ્તવિક સંબંધ નથી. કેવળ
 તારા સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી સુખ, દુઃખ, કર્તૃત્વ, મો-
 કૃત્વ વિગેરે અંતઃકરણના ધર્મોં પ્રાંતિથી આત્મામાં
 તેં માન્યા છે. વસ્તુતાથી તું શુદ્ધ બ્રહ્મ છો, તારામાં
 સંસાર નથી. તેમજ ભાગવતમાં પણ એકાદશ સ્કંધના

(૧૫)

૨૮ મા અધ્યાયમા શ્રીભગવાનનું ઉદ્ધવજી પ્રતિ
ઉપદેશવાક્ય છે કે,—

॥ શ્લોક ॥

શોકહર્ષભયક્રોધલોભમોહસ્પૃહાદ-
યઃ ॥ અહંકારસ્ય દૃશ્યંતે જન્મ મૃત્યુશ્ચ
નાત્મનઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ શોક (દુઃખ), હર્ષ (પ્રસન્ન થવું),
ભય (ડરવું), લોભ, મોહ, સ્પૃહા (ઇચ્છા), જન્મ,
મૃત્યુ આદિ શબ્દે કરી કર્તૃત્વભોક્તૃત્વાદિ એ સમગ્ર
ધર્મઃઅહંકારમાં દેખાયછે, આત્મામાં નથી. કેમ જે
સુષુપ્તિ સમાધિ આદિ અવસ્થામાં આત્મા છે પણજો
અહંકાર લીન થયો છે તો સુખદુઃખાદિ ધર્મ પ્રતીત
થતા નથી. ને જાગ્રતમાં અહંકાર છે તોસુખદુઃખાદિ
પ્રતીત થાયછે. વાસ્તે તે ધર્મ અહંકારમાં છે. ને
આત્મા નિર્વિકાર છે ॥ ૧ ॥

एवो सहुरु ज्यारे बोध करे, त्यारे शिष्य विचार

કરી દેહાધ્યાસ મુકીને હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું એવો નિશ્ચય કરે. અને સંસારદુઃખથી મુક્ત થાય. પણ દૃષ્ટાંતમાં જેમ પર્વતના સિંહના ઉપદેશવિના પેલા અજ્ઞ સિંહને “હું બકરો છું” એવો દૃઢ અધ્યાસ થયો હતો. તેમ અજ્ઞાની જીવાત્માએ પણ સદ્ગુરુના ઉપદેશવિના અનાદિકાલના ભ્રમથી (ભૂલથી) દેહ છે તેજ હું છું, એમ માની લીધું છે.

એ રીતે પ્રથમ ચોપાડના પૂર્વાર્દ્ધમાં અનાદિ કાલના અજ્ઞાનથી જીવને દેહાધ્યાસ થયો છે, તે વર્ણન કર્યું. હવે ઉત્તરાર્દ્ધમાં દેહાધ્યાસનું ફળ જન્મમરણાદિ સંસાર થાય છે, તેને વર્ણન કરે છે.

“તે સારુફરે ચોરાશીલક્ષયોનીને ઇતિ”

જે સારુ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને દેહમાં અધ્યાસ કર્યો છે, તે સારુ ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં વારંવાર ફરે છે. અને ફરી ફરી જન્મમરણને ભોગવે છે. તે વિષે નીચે દૃષ્ટાંત કહું છું તેથી સમજવું.

॥દૃષ્ટાંત॥ કોઈ મોટા શેહેરમાં એક આંધળો

रहेतो हतो. तेने शेहेरमां अनेक प्रकारनां दुःखथी
 शेहेर बहार जवानी इच्छा थई. तेथी तेणे कोई पु-
 रुषने पूछ्युं के गामबहार जवानो रस्तो क्यां छें ?
 त्यारे ते पुरुषे जवाब दीधो के, आ गामने दरवाजो
 एकज छे, तेथी तुं किळाने हाथ लगाडतो लगा-
 डतो चालवा मांड, अने जे ठेकाणे दरवाजो आवे;
 ते ठेकाणे गामबहार जवानो रस्तो छे. त्यांथी बहार
 निकळी जाजे, एटले सुखी थईश. एवुं सांभळीने ते
 आंधळो किळाने हाथ लगाडतो लगाडतो चांल्यो.
 अने चालतां चालतां ज्यारे दरवाजो आव्यो, ते
 वखत्रे ते अंधना शरीरमां कंढू (दादरु) हती तेथी
 खरंज आवी; तेटाणे किळाने लगाडेलो हाथ उपा-
 डीने खंजवाळवा लाग्यो, ने चालवा मांड्युं, अने
 खरज ज्यारे बंध थईने पाछो ज्यां हाथ मुके त्यां तो
 वळी किळो आव्यो ने दरवाजो तो चालतां चां-
 लतां पाछळ रही गयो. तेथी ते मोटा शेहेरना किं-
 लांमां फरीफरीने महादुःख भोगवेछे, रस्तामां कांटा

વાગેછે, તથા ગામનાં મઝમૂત્રમાં પડી જાયછે. તડકામાં ઘણો તપેછે, અને વાયુથી ધૂલ ઉડી આં-
 સમાં પડેછે, તેથી હેરાન થાયછે. એ રીતે ફરી ફ-
 રીને જ્યારે દરવાજો પાસે આવેછે, તેજ વચ્ચે પૂ-
 ર્વના કોઈ કર્મદોષથી પાછી સ્વરજ આવેછે, અને દ-
 રવાજો પાછલ રહી જાયછે. એમ વારંવાર ફરીફ-
 રીને મહાદુઃખ ભોગવેછે.

॥ સિદ્ધાંત ॥ આંધળાને ઠેકાણે અજ્ઞાની સ-
 મજવો. કિહાને ઠેકાણે ચોરાશી લક્ષ યોનિ સમ-
 જવી. દરવાજાને ઠેકાણે મનુષ્યદેહ જાણવો. સ્વરજને
 ઠેકાણે વિષયસુખ સમજવાં. એ રીતે અજ્ઞાની જીવ
 ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં ફરતો ફરતો મનુષ્યદેહરૂપી
 મુક્તિના દરવાજામાં આવ્યો, ત્યારે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુના
 ઉપદેશથી પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને ચોરાશી લક્ષયો-
 નિથી નિકળીને મોક્ષસુખ પામી શકે એમ છે. પણ
 અજ્ઞાનરૂપી અંધતાએ કરીને આ મનુષ્યદેહ મુક્તિનું
 દ્વાર છે, તેમાં મોક્ષનું સાધન કરવું જોઈએ એમ જા-

નતો નથી, અને નાનાપ્રકારના વિષયભોગ તથા. અસદાચરણરૂપી સ્વરજે કરીને આશું આયુષ્ય વ્યર્થ કહાડેછે. જેમ દાદરઉપર સ્વરજ ઘણી મીઠી લાગેછે, તેમ નાનાપ્રકારના વિષયભોગ ભોગવવા અતિશય કરીને પ્રિય લાગેછે. તેથી મરવાસુધી પણ તે વિષયોમાંથી આસક્તિ મૂકીને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ કરતો નથી. એમ કરતાં માળ ગયા એટલે મનુષ્યદેહરૂપી મોક્ષદ્વાર ગયું. અને ચોરાશી લક્ષ યોનીરૂપી કિલ્લો હાથ આવ્યો, તેમાં બેલ, ઘોડા, ગધેડા, આદિ પશુ-શરીર ધારણ કરીને મહાદુઃખ ભોગવેછે. જે પશુની ઉપર ભાર નાંચી લાકડી મારીને ચલાવેછે, તે પશુને ઘાંસ કોઈ આપે તો સ્વાય, પાણી આપે તો પીયે. એ રીતે તે પશુને પોતાને સ્વાધીન કાંઈ પણ વ્યવહાર થઈ શકતો નથી. અરેરે ! એ કેવાં દુઃખી થાયછે. ચાલતાં ચાલતાં થાકી જાય તો પણ કહી ન શકે જે હું થાકી ગયેલ છું કે મારાથી ચલાવું નથી, તથી કેવળ દુઃખ ભોગવેછે. અને મનુષ્યદેહ પામીને

(૨૦)

આત્મજ્ઞાન સંપાદન ન કચ્યું, તેનું ફલ એ છે કે ચો-
રાશી લક્ષ યોનિમાં ફરેછે. અને ફરીફરીને જન્મ-
મરણને પામેછે. વાસ્તે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયોછે તેમ
છતાં જે પુરુષ મોક્ષ થવાનું સાધન કરતો નથી, ને
અધર્મથી કેવલ વિષયભોગમાંજ સમગ્ર આયુષ્ય વ્ય-
તીત કરેછે, તે પુરુષ મનુષ્યદેહ નષ્ટ થયા પછી પણ
પશ્વાદિ દેહને ધારણ કરી મોટાં દુઃસ્વ ભોગવેછે.
એમ પ્રબોધ સુધાકર નામના ગ્રંથમાં શ્રીમચ્છંકરા-
ચાર્ય ગુરુએ કહ્યુંછે.

॥ વૃત્ત ઉપગીતિ ॥

નરદેહાઽતિક્રમણાત્ પ્રાપ્તૌ પશ્વાઽઽ
દિદેહાનામ્ ॥ સ્વતનોરપ્યજ્ઞાનં પરમા-
ર્થસ્યાઽત્ર કા વાર્તા ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ આત્મબોધવિના આયુષ્ય ક્ષય થ-
યેથી મનુષ્યદેહનો નાશ થયા પછી જેઓ પૂર્વના
પાપકર્મોથી પશ્વાદિ દેહોને ધારણ કરેછે, તેઓને

તે પશુ આદિ અવતારમાં પોતાના શરીરનું પણ પુરું જ્ઞાન રહેતું નથી, ત્યારે તેઓને પરમ સુખરૂપ પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય, એવી વાર્તા તો કેમજ કહેવાય ? એટલે પશુપક્ષી વિગેરેના દેહમાં પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થતુંજ નથી ॥ ૧ ॥

ત્યારે પશુ દેહમાં શું થાયછે ? એવી શંકા થાય તો તેનો ઉત્તર એજ કે, કેવળ દુઃખ ભોગવવાં પડેછે. તે વિષે કહેછે.

॥ વૃત્ત આર્યા ॥

સતતં પ્રવાહ્યમાણૈર્વૃષભૈરુદ્રૈઃ સ્વરૈર્ગ-
જૈર્મહિષૈઃ ॥ હા કષ્ટં ક્ષુત્ક્ષાંમૈઃ શ્રાંતૈર્નો
શક્યતે વક્તુમ્ ॥ ૨ ॥

॥ અર્થ ॥ વેલો, ઉંટ, ગધેડા, હાથી, અને પા-
ડાઓ એવાં પશુજાતિનાં જે શરીરો છે, તેને માંથે
ઘળો ભાર નાંચીને મનુષ્યો સદા ચલાવેછે, તેથી
પરાધીન થઈને ભાર ઉપાડી સેચીને ચાલેછે. હા

કષ્ટં (અહોહોહો ! કેવા કષ્ટને પામેછે !) ખૂંસ પ્ર-
માણે સ્વાવાને પળ ન મળે તેથી દુઃખલાં થાયછે,
ગાડી વિગેરેના વોજા (ભાર) સ્વેચ્છાથી થાકી જા-
યછે, તો પળ કહી શકાતાં નથી કે, અમે થાકી
ગયાં છીએ, માટે અમને છોડી મુકો ॥ ૨ ॥

આહાહા ! પશુશરીર ધારણ કરવામાં કેવું દુઃખ
છે, તે પ્રસિદ્ધ દેખાવામાં આવેછે. તેથી એમ સિદ્ધ
થયું કે, આત્મજ્ઞાનવિના મનુષ્યદેહ નાશ થયા પછી
જીવ ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં અનેક પ્રકારનાં જન્મ-
મરણથી દુઃખ ભોગવેછે. જ્યારે જીવ માતાના ઉ-
દરમાં ગર્ભવાસ કરેછે, ત્યારે તેને તે ઠેકાણે મલ,
મૂત્ર, રુધિર, માંસ અને લીલા, પીઢા કંફ
આદિ ધાતુથી, કૃમિથી અને જઠરામિથી અનેક
પ્રકારનાં દુઃખ થાયછે. નરકવાસ કરતાં ગર્ભવા-
સમાં કાંઈ ફેર દેખાતો નથી. ગર્ભવાસ એજ મોટું
નરક છે. જન્મ વસતે પળ માતાને તથા ગર્ભને જે
દુઃખ થાય છે તે અવાચ્ય છે; કેમકે તે વેઠાણ થતું

(૨૩)

દુઃસ્વ માતાને તથા ગર્ભનેજ અનુભવમાં આવેછે. બા-
લ્યાવસ્થામાં પરાધીનતાથી, અને યૌવન અવસ્થામાં
સ્ત્રિયાદિ વિષયોની ઇચ્છાથી, તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં
અશક્તિથી, અનેકપ્રકારના રોગોથી, અને પુત્ર
સ્ત્રી આદિકોના અનાદરથી, વહુ દુઃસ્વ થાયછે.
તેનો અનુભવ સહુ કોઈને પ્રસિદ્ધ જણાયછે.
તેમજ મરણ વસ્ત્રે પળ આજ્ઞા શરીરમાં અસંખ્ય
વીંછિયો એકજ વસ્ત્રે કાંટા મારતા હોય ને જેવું
દુઃસ્વ થાય, તેવુંજ દુઃસ્વ થાયછે. અને જીવતા મા-
ળસના હાથ પગ આદિ અંગો કરવતીથી કાપ્યાથી
જેવું દુઃસ્વ થાય, તેવુંજ દુઃસ્વ મૃત્યુવસ્ત્રે થાયછે.
એ રીતે અજ્ઞાની, પરાધીન પાપી જીવોને વારંવાર
જન્મમરણાદિ દુઃસ્વ થયા કરેછે, તે વિષે દૃષ્ટાંત આ-
પીને શ્રી શંકરાનંદમુનિયે આત્મપુરાણમાં કહ્યુંછે.

॥ શ્લોક ॥

જાતો બાલો યુવા વૃદ્ધો મૃતો જાતઃ

પુનસ્તથા ॥ બંધ્રમીત્યેષ સંસારે ઘટીયં-
ત્રસમોઽવશઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ આ અજ્ઞાની જીવ સંસારનેવિષે ઘ-
ટીયંત્રની પેઠે ઇટલે જેમ કુવા ઉપર રેહૅંટમાં ઘટ-
માઢ હોય તે ફરીને હેઠઢ જડૅ પાછી ઉપર આવેછે,
અને જેમ કુંભારનો ચાક (ચક્ર) તથા ઘાળીનો
બેલ સદા ફરેછે, તેમ પરવશ થયો થકો, જન્મેછે,
બાઢક થાયછે, જુવાન થાયછે, વૃદ્ધ થાયછે, મરેછે,
અને વઢી પાછો જન્મેછે. અને અજ્ઞાનથી જીવ પો-
તાના સ્વરૂપને ખૂલીને જન્મમરણરૂપી ઘટમાઢમાં
ફરીફરીને મહાદુઃસ બોગવેછે. ॥ ૧ ॥

ઁરીતે પૂર્વે કહેલાં ચોરાશીલક્ષ યોનિમાં દુઃસ
શ્રવણ કરીને શિષ્યના મનમાં અત્યંત ભય થયો
અને ઁવી જિજ્ઞાસા થઈ કે દુઃસ કેમ મટે ? પછી
સ્મૃતિ થવાથી ગુરુને શરણે જડૅને જન્મમરણાદિદુઃ-

स्वथी निवृत्त थवासारु प्रश्न पूछयुं, ते प्रकार बिजी-
चोपाइमां क्रमथी निरूपण करेछे.

जन्म मरण केम टळशे भाई, सा-
धुनो समागम करीए जाई ॥ जन्म म-
रण केम टळशे महारे, हुं कोण छुं एवो
विचार करे ते वारे ॥ २ ॥

॥ अर्थ ॥ अनेक जन्मोमां निष्काम करेलां वै-
दिक शुभ कर्मोना समुदायना फलथी अने प्रसन्न
थएला ईश्वरना अनुग्रहथी, शांति, दांति, श्रद्धा
आदि साधनसंपन्न थयेला जिज्ञासुने, आ जन्मम-
रणनां मोटां दुःख केम टळशे ? (केहेवा उपायथी
निवृत्त थाशे ?) एवी जो जिज्ञासा उत्पन्न थाय, तो
ते मुमुक्षुए साधु पासे जईने तेनो समागम करवो.

शिष्य-साधु शब्दनो अर्थ शुं ? कौपीन, तुं-
बडी आदि धारण करी केवळ वेषमात्रथी निर्वाह
करवावाळा जगतमां फरेछे ते, के अथवा साधुनां

लक्षणो कांई बीजांछे ? जे लक्षणोथी साधुनुं स्वरूप ओळखी तेनो समागम करवाथी जन्ममरणो क्लेश निवृत्त थाय ? माटे कृपा करीने साधुनां लक्षणो जे होय ते कहो.

गुरु—साधु कहेतां जे स्वधर्मनो त्याग करता नथी, जेमां समदृष्टि, वैराग्य, शांति, दांति, धीरज दया, अदंभ, अमान, अक्रोध, क्षमा, अद्वेष, शुचित्व एवा शुभ गुणो छे, अने 'जे श्रोत्रिय एटले वेदने तथा तेना अर्थने जाणवावाळा, अने ब्रह्मनिष्ठ एटले ब्रह्मस्वरूपमां जेनी निष्ठा छे, एवां बे विशेषण मुख्यत्वे करीने जेमां रह्यां होय, एवा सद्गुरुनो समागम करवो.

शिष्य—तमे गुरुमां श्रोत्रिय, तथा ब्रह्मनिष्ठ एवां मुख्यत्वे करीने बे विशेषणो कहां, ते मध्येना एक विशेषणवाळा गुरु होय, तो तेथी कल्याणकारक बोध थाय के नहीं ?

• गुरु-एक विशेषणवाळाथी निःसंदेह बोध थःतो नथी. माटे बे विशेषणवान् गुरुने शरणे जावुं ते उपर एक दृष्टांत कहुंछुं.

॥ दृष्टांत ॥ कोई एक पोताने स्वदेश जानारो पुरुष रस्तामां जातो हतो, त्यां एक वचमां नदी आवी; ते उतरवासारु किनारे पुछपरछ करवा लाग्यो, के मारे नदीथी पार जवासारु शो उपाय करवो ? ते सांभळीने नदीमे किनारे एक पुरुष शसीरे पुष्ट तथा चालवामां समर्थ हतो, पण अंध हतो ते केहेवा लाग्यो के, मारी खांध उपर तमे बेसो तो, हुं तमने नदीपार उतारी दउं. त्यारे ते अंधना वचन सांभळीने पार जावावाळा पुरुषने विचार थयो जे. ए अंध छे तेथी पेला पारनो किनारो तो देखतो नथी, त्यारे ते मने केम पार उतारशे ? माटे तेने विश्वासे जवुं ए भयनो हेतु छे, तेथी ना पाडी. ते वखते तेज किनारा उपर एक बीजो पांगळो पुरुष

बेठो हतो, ते आंखे देखतो हतो, तेणे ते पुरुषनेः
 कह्युं के, तमारे बीजासाथे जवानी काई जरूर
 नथी, केमके नदीमां पाणी थोडुं छे, ते हुं जाणुं-
 छुं; माटे हुं कह्युं ते रस्ते जाओ तो सेहेजे पार उ-
 तरी जाशो. एम कहीने बताव्युं के, आ किना-
 रेथी तमे जरा नीचे उतरीने वीश कदम सीधां चा-
 लीने जमणीतरफ जरा वळीने चाल्या जशो, तो
 वगर अडचणे पार उतरशो. एवां पांगळानां वचन
 सांभळीने ते वचन उंपर पार जवावाळा पुरुषने
 विश्वास न आव्यो, अने विचारवा लाग्यो के, पोते
 पंग विनाजो छे, कोई दिवस नदीमां गयो नथी,
 तेथी पाणी घणुं छे अथवा थोडुं छे ते जाणतो
 नथो; माटे तेना कहाथी हुं जाऊं ने कदापि व-
 चमां पाणी ऊंडुं आवे, ने हुं डुबुं त्यारे मारी ए
 थुं सहायता करे ? एम धारी तेनुं वचन न मान्युं.
 एरीते जो पण, ते पंगु साची वात केहेछे, अने
 पाणी पण थोडुं छे, तथापि ते बतावनार पांगळो

છે, તેથી તેના વચનમા વિશ્વાસ ન આવ્યો, ને ગયો નહીં. તેટલામાંજ તેજ કિનારે એક ત્રીજો પુરુષ દેવદ્વચ્છાથી આવી મળ્યો. તે નેત્રે દેશ્વરો હોતો, ને ચાલવામાં સમર્થ અને તરવાની શક્તીવાળો હોતો; તેણે તે પાર જનાર પુરુષને કહ્યું કે મારી સાથે આવો તો, હું તમને પાર ઉતારું; ત્યારે તેના વચનમાં મરોસો આવ્યો, અને તેની સહાયતાથી તે પાર ઉતરી પોતાને સ્વદેશ પહોંચ્યો.

॥ સિદ્ધાંત ॥ બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવાની દ્વચ્છાવાળો જે મુમુક્ષુ, તેને સ્વદેશ જવાની દ્વચ્છાવાળો સમજવો. જન્મમરણરૂપી જેમાં પ્રવાહ છે એવી સંસારરૂપી નદી જાણવી. તેનો પેલો પાર તે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જાણવી. નદીના કિનારા ઉપર અંધને ઠેકાણે શ્રોત્રિય કહેતાં કેવલ શાસ્ત્રનેજ જાણવાવાળો. એને શાસ્ત્રાર્થ નિરૂપણ કરવારૂપી પગમાં જોર છે, પણ પેલા પારના કિનારારૂપી બ્રહ્મસ્વરૂપને દેશ્વરો નથી, તેથી કેવલ શ્રોત્રિય ગુરુના આશ્ર-

यथी स्वस्वरूपनी प्राप्ति थती नथी. पांगळाने ठे-
 काणे केवळ ब्रह्मनिष्ठ समजवो. जेने गुरुकृपाथी ब्र-
 ह्मस्वरूपना अपरोक्ष ज्ञानरूपी चक्षु छे, तेथी सं-
 सारनदीने पार जे परब्रह्म, तेने यथार्थ जाणेछे, पण
 तेने वेदवाक्योना प्रमाणपूर्वक युक्तिथी उपदेश . क-
 रवा रूपी पण नथी, तेथी ते जो बीजाने ब्रह्म स्वरू-
 पनी प्राप्ति थवानो उपाय बतावीने कहे जे, “ आ
 संसाररूपी नदी तुच्छ .छे, अने ईश्वर अनुग्रहथी
 गायनी खरीनी पेठ तरवाने सेहेज छे अने परमे-
 श्वर एक अद्वितीय, अनंत, असंग, अक्रिय, नि-
 र्विकार, निराकार, निर्गुण, नित्य, प्रत्यगात्मा,
 देहत्रयथी विलक्षण, अवस्थात्रयना साक्षी, पंचको-
 शातीत, व्यापक, द्रष्टा, स्वयंज्योति, सच्चिदानंदरूप
 छे; तेना ज्ञाने करीने संसारनदीथी पार क्लेश विना-
 सुखेथी जईश. ” तोपण ते साचो उपदेश छतां तेना
 बोलवामां बीजा मुमुक्षुने विश्वास आवतो नथी.
 कारण के, ते कांई श्रुतिस्मृतिनां वाक्योनुं प्रमाण

ક્રેહેતો નથી; તેથી તેના વાક્યમાં પણ સંદેહ રહેછે. વાંસ્તે દૃષ્ટાંતમાં નદી પાર જનારો પુરુષ, જેમ નેત્ર-વાળા અને પગવાળા પુરુષની સહાયતાથી નદી પાર ગયો, તેમ શ્રોત્રિય તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ એ બે વિશેષણવાન ગુરુનીજ સહાયતાથી સંસાર નદીને પાર જવાય છે; માટે તેવા ગુરુને શરણે જવું.

અને અર્થર્થવેદના મુંડકઉપનિષદમાં પણ જિજ્ઞાસુયે, સમિદાદિ ઉપહાર; હાથમાં લઈ વિનયપૂર્વક થઈ, પરમતત્ત્વજ્ઞાન થવા સારુ, શ્રોત્રિય તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ એ બે વિશેષણવાળા ગુરુને શરણે જવું એમ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરેલું છે. તેમ ભગવદ્ગીતાના ચોથા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે કહેલું છે.

શ્લોક.

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવ-
યા ॥ ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વ-
દર્શિનઃ ॥૧ ॥

અર્થ ॥ ગુરુને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને, તથા ગુરુ પાસે બંધ શું, મોક્ષ શું, વિદ્યા કોને કહિયે, અ-
 વિદ્યા કોને કહિયે, આત્મા કોણ, પરમાત્મા કોણ તેની એકતા કેમ જણાય, એવા પ્રશ્નો કરીને, તથા ગુરુની સેવા કરીને, પ્રસન્ન થયેલા ગુરુપાસેથી પરમ શ્રેષ્ઠ, મોક્ષનું સાધન, અદ્વિતીય, પરમાત્માનું જે જ્ઞાન, તેને, તું જાણ, અને જ્ઞાની (શ્રોત્રિય) તત્ત્વદર્શી (બ્રહ્મનિષ્ઠ) એવા જે ગુરુ, તે તુને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે. તેમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં એકાદશ-સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં પ્રબુદ્ધનામના યોગેશ્વરે જનક રાજાને કહ્યું છે.

શ્લોક.

તસ્માદ્ગુરું પ્રપદ્યેત જિજ્ઞાસુઃ શ્રેય ઉ-
 ત્તમં ॥ શાબ્દે પરે ચ નિષ્ણાતં બ્રહ્મણ્યુ-
 પશમાશ્રયં ॥ ૧ ॥

અર્થ ॥ જે સારુ આ લોકના તથા પરલોકના

વિષયભોગ, સર્વ કર્મજન્ય હોવાથી, નાશવાન છે, ને દુઃખ દેનારા છે, તે સારુ ઉત્તમ, (નાશરહિત, પરમ સુખરૂપ) શ્રેય (મોક્ષને) જાણવાની ઇચ્છાવાન એવો જે મુમુક્ષુ પુરુષ, તેને વેદના સાચા અર્થને જાણનાર, શ્રોત્રિય, અને પરબ્રહ્મને, અપરોક્ષ અનુભવે કરીને જાણનાર, બ્રહ્મનિષ્ઠ, ને શાંતિવાન એવા ગુરુને શરણે જાવું. ॥ ૧ ॥

શિષ્ય-તેવા ગુરુને શરણે જઈને શું કરવું ?
ગુરુ-તેમની પાસે જઈને નીચે લખ્યાં છે, તે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછવાં કે “ જન્મમરણ. કેમ ટલશે મહારે.” હે દયાલુ ગુરુ, આ સંસારમાં મને જન્મ-મરણ થાયછે, તે કેમ ટલશે (મટશે) ? જપે કરીને, તપે કરીને, કે તીર્થે કરીને, વા યજ્ઞાદિક કર્મે કરીને મટે; અથવા બીજાં કાંઈ સાધન છે ? વળી તે-વારે (તે વસતે) હું કોણ છું એવો વિચાર કરે, અને તે વિચાર કરીને ગુરુને પૂછે કે, હું કોણ છું ? આ સ્થૂલ દેહ છે તે હું, કે ઇન્દ્રિયો તે હું ? આ પ્રાણ,

मन, अहंकार छे ते हुं, के ए सर्वनो समुदाय ते हुं ? अथवा ते सर्वथी हुं कोई छुदो छुं, ते कृपा करीने कहो ? ॥ २ ॥

एवी रीतनां शिष्यनां जिज्ञासानां वचनो सांभ-
ळीने गुरु जन्ममरण मटवानो उपाय बतावे छे.—

सद्गुरु कहे स्वस्वरूप जाण एटले
तारुं जन्म टलशे ए प्रमाण ॥ तारा
जन्ममरणनो कागळ फाटे सद्गुरु वचने
विश्वास राखे एमाटे ॥ ३ ॥

॥ टीका ॥ सद्गुरु कहेछे के तुं तारा स्वस्वरूपने
जाण एटले हुं सच्चिदानंदरूप छुं; देह, इंद्रियो,
प्राण, मन, बुद्धिनो साक्षी, प्रत्यक् आत्मा छुं; अने
देह इंद्रियादिक हुं नहीं; तथा देहना जे धर्म वर्ण
आश्रमादिक, तथा इंद्रियोना धर्म आंध्य, बधि-
रतादिक ते पण मारा स्वरूपमां नथी. केवळ शुद्ध
चैतन्यस्वरूप.हुं छुं. एवुं ज्ञान ज्यारे तुंने दृढ थशे,

ઇટલે તેજ વચ્ચે તારાં જન્મમરણ ટલશે (નિવૃત્ત
 થાશે) એ પ્રમાણસિદ્ધ છે. એ રીતે અનેક શ્રુતિ-
 ઓમાં પણ કહ્યું છે કે, “જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થાયછે.”
 “તે આત્માને જાણીનેજ મૃત્યુથી પાર થઈને મોક્ષ
 થાયછે,” “ને જ્ઞાનવિના બીજો કોઈ પણ માર્ગ
 મોક્ષને આપનારો નથી.” તેજ રીતે સ્મૃતિમાં પણ
 કહ્યુંછે. “આત્મજ્ઞાનવિના કેવલ જપ, તપ, ક-
 ર્માદિકે કરીને મોક્ષ થતો નથી. કારણ કે; તે
 સાધનો માત્ર અંતઃકરણશુદ્ધિનાં હેતુ છે. પણ મો-
 ક્ષનું કારણ તો કેવલ જ્ઞાનજ છે.” જેમ રસોઈ ક-
 રવી હોય, તો લાકડાં, વાસણ, અનાજ આંદિ
 સાધનો છે, પણ અગ્નિવિના રસોઈ સિદ્ધ થતી નથી.
 તેમ જ્ઞાનવિના મોક્ષ થાતો નથી; વાસ્તે તારા સ્વ-
 રૂપને તું ઓલસ. એ રીતે ચોપાડના પૂર્વાર્ધમાં જ્ઞાને
 કરીનેજ જન્મમરણાદિ દુઃખોની નિવૃત્તિ થાયછે
 એમ કહ્યુંછે તે શ્રુતિસ્મૃતિના પ્રમાણથી પ્રસિદ્ધ છે.
 એમ નિરૂપણ કરી, હવે-ઉત્તરાર્ધમાં તે જ્ઞાન થવાસારુ

તથા જન્માદિ દુઃખોના કારણરૂપ પાપાદિ કર્મોની નિવૃત્તિ થવાસારુ, બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના સદુપદેશમાં વિશ્વાસ રાખવો તે, નિરૂપણ કરેછે. “ તારા જન્મમરણનો કાગલ ફાટે,” ઇતિ. અને જો તું સદ્ગુરુના ઉપદેશના વચનમાં વિશ્વાસ(શ્રદ્ધા) રાખીશ તો, તારા જન્મમરણનો જે કાગલ છે, તે ફાટી જશે.

શિષ્ય—હે મહારાજ, જન્મમરણનો જે કાગલ તે વઢી શું ?

ગુરુ—જે જીવ પાપપુણ્યાદિક જે જે કર્મો કરે છે, તેને યમરાજનો કારભારી ચિત્રગુપ્ત લેખેછે, અને તે તે કર્મના કરવાવાળા જીવને યમરાજા જન્માદિદ્વારા સુખદુઃખાદિ ફલ આપેછે, તેથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં ફરેછે. એમ પુરાણમાં કહ્યુંછે. એજ જન્મમરણનો કાગલ છે. વાસ્તે સદ્ગુરુ જે સચ્ચિદાનંદરૂપ પોતાના આત્માનો ઉપદેશ કરેછે, તેના વચનમાં અનુભવ કરી દૃઢ વિશ્વાસ રાખે, તોજ તે કાગલ ફાટે. કહેતાં જન્મમરણનું દુઃખ ટલે. તે ઉપર

स्थूल रीते समझवासारु एक दृष्टांत कहूं ते साभळ.

॥ दृष्टांत ॥ एक कोई शाहुकार हतो, तेने अजाणथी कोई दुर्जनोसाथे व्यापारना संबंधथीं सर्व धननो नाश थयो. अने उलटो ते शाहुकार करजदार थयो. अने तेना लेहेणदारो तेने घणे प्रकारे दुःख देवा लाग्या, तेथी तेणे विचार कऱ्यो-जे, हुं कोईनी चाकरी करी, कांइ कमाईने एमने आपतो जाऊं. एम धारीने हलके पगारे गांधी अथवा कापडिया विगेरेनी चाकरी करवा लाग्यो. पण तेमांथी बसो रुपीयानुं वरसान मळे, ते तो पेट खरचमांज पुरं थाय, एटले मांगनाराओने व्याजतो शेनुंज आपिशके ! आम थंवाथी दिन पर दिन देवुं वध्युं जाय तेथी तेना मागनारा. घणो तगादो करी दुःख देवा लाग्या; तेवामां ते करजदार शाहुकारनो कोई दयाळु अने हितेळ्लु मित्र हतो; ते कहेवा लाग्यो के, हे भाई, आवा हलका पंगारे करी निर्धन पुरुषोनी चाकरीथी तुं कदी पण

(૩૮)

કરજથાં છુટવાનો નથી. વાસ્તે એક ઉપાય બતાવું તેમ કર. કે આ ગામમાં એક વિષ્ણુદત્ત નામે મોટો શાહુકાર છે, તે પૈસાવાળો છે, અને તે ઘણો ઉદાર પણ છે; તેને શરણે જઈને પગાર માગ્યાવિના તનમનથી પોતાનુંજ કામ જાણીને જે પ્રકારની ચાકરી કહે, તે તારે સત્યતાથી અને નિષ્કપટપણેથી કરવી. પગાર આપવા કહે, તો તારે ના પાડવી. ને કેવું જે, અન્ન વસ્ત્ર ઉપરાંત હમણા મારે કાંઈ જોઈતું નથી; જેથી તારા ઉપર તેને પક્કો ભરોસો આવશે, અને પોતાનો જાણીને તને કરજથી મુક્ત કરશે. એવાં તે હિતેચ્છુનાં વચન સાંભળીને તે કરજદાર વિષ્ણુદત્તની પાસે નિત્ય જવા લાગ્યો, ને તેની સાથે સ્નેહ કરી ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ચાકરી કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે વિષ્ણુદત્તે તેને સચ્ચાઈથી વગર પગારે ચાકરી કરતો જોઈને, મોટા મુનીમનો અધિકાર આપ્યો. એ રીતે તે અધિકાર ઉપર બે ત્રણ વરસ થયાં. તેવા-

(३९)

माँ तेना प्रथमना मागनाराए विचार कऱ्यो जे ए
मोटा मुनीमना अधिकार.उपर सारे ठेकाणे छे.
वास्ते आपणा पैसा आपशे. एवी आशाथी धी-
रज राखी, केटलाएक वखत सुधी उघराणी करी
नहीं. तो पण तेणे मागनारने कांई आप्युं नहीं.
तेथी एक दिवस ते रस्तामां जतो हतो, तेने उभो
राखीने मागनारना एक माणसे घणा तिरस्कार-
पूर्वक चांपीने उघराणी करी. अने न केहेवानां
घणांज कंठोर वचनो कह्यां. ते सांभळीने ते शाहुं-
कार घणो उदास थईने पोताना शेठने घेर गयो.
शेठे तेने उदास जोईने पुछ्युं के, केम मुनीम, आज
कांई उदास छो ? ते सांभळीने मुनीमनी आखमां
आंसु आव्यां, ते जोई शेठे पुछ्युं, के आटलुं बधुं
शु दुःख छे ते मने कहो. जे दुःख हशे ते हुं निवृत्त
करीश. मारीपासे केहेवाने तमे कांई पण भय नराखो
त्यारे मुनीम बोल्यो के, हुं प्रथम अजाणथी विश्वा-
सकरी दुर्जनो साथे वेपार करतो हतो, ते कारणथी

मारुं धन खोइ बठो. अने उलटो करजदार थयो
 छुं. मारा लेणदारो त्मारी चाकरीमां रह्या पछी
 आज दिन सुधी कांई पण केहेता नहता पण आज
 तेना माणसे मने भरी बजारमां ऊभो राखीने घणां
 कठोर वचनो कह्यां, अने मारी आवरु लीधी.
 तेथी मने घणुं माठुं लाग्युं तेज कारणथी हुं उ-
 दास छुं. ते सांभळीने शेठ केहेवा लाग्या के,
 भला माणस, आज सूधी मारी पासे वात पण न
 करी. करी होत तो तुने तेज वखते करजथी मोकळो
 करत. पण चिंता नहीं, तारा मागनार पासे तें लखी
 आपेला खतना कागळो छे के नहीं ? होय तो ते
 मागनाराना नाम बताव. ते सांभळीने तेणे नाम
 कह्या. एटले मागनारने बोलावीने शेठे कह्युं के,
 तमारा लेहेणानो सर्व हुं निकाल करी आपुंछुं.
 ते तमारे कबुल राखवो. अने मुनीमने पण पुछ्युं
 के, जे रीते हुं पताबुं, तेमां तारे विश्वास छे के
 नहीं ? मुनीम बोल्थो के तमो करो ते मारे कबुल

છે. સારે શેઠે માગનારસાથે સમજુતી કરીને સ્વ-
તના કાગળો તેજ વસતે ફડાવી નાખ્યા, ને તે
કરજદારને કરજથી મુક્ત કન્યો.

॥ સિદ્ધાંત ॥ અજ્ઞાની જે જીવ તેણે કામ
ક્રોધાદિરૂપ દુર્જનોના સંગેકરીને આત્મબોધરૂપી
ધન સ્વોઈ નાખ્યું. અને હું સંસારી કર્તા ભોક્તા
હું, એમ અજ્ઞાને કરીને પાપપુણ્યાદિ કર્મોના સં-
બંધથી યમરાજાનો કરજદાર થયો. અને તે પાપ-
પુણ્યાદિ સર્વ કર્મ પાછા ભોગવવા સારુ યમરાજાના
કાગળમાં લેવાયછે; જેથી પાછો જન્મે ને મરે
છે. એમ કરતાં તે કર્મોનાં ફળરૂપ જન્માદિ દુઃ-
સ્વથી છુટવા સારુ કોઈ દ્વૈતવાદી ગુરુને શરણે જ-
ઈને તેમનું સેવન કન્યું. તોપણ જન્મમરણથી છૂટ-
વાનો કાંઈ સદુપદેશ તેનાથી મળ્યો નહીં. અને
તેનું તેજ દુઃસ્વ રહ્યું. ને સંસારના ક્લેશથી ઘણો
પીડાવા લાગ્યો. તેવામાં પૂર્વના પુણ્યથી કોઈ સં-
ન્માર્ગે ચલાવવાવાળો જ્ઞાનવાન્ મિત્ર મળ્યો. તે

કેહેવા લાગ્યો કે હે ભાઈ, એ ભેદવાદી ગુરુ જે ધ-
 નમાત્ર હરણ કરવાવાળા છે, તેના સેવનથી શોક,
 જન્મ, મરણરૂપી દુઃખથી નિવૃત્ત થઈને પરમપદની
 પ્રાપ્તિ થવાની નથી. વાસ્તે તેનો ત્યાગ કરીને કોઈ
 શ્રોત્રિય, બ્રહ્મનિષ્ઠ, વૈરાગ્યવાન, અને પરમ દયાલુ,
 એવા ગુરુને શરણે જઈને નિષ્કપટથી ને નિષ્કામથી
 કાયાથી, વાચાથી અને સાચા મનથી, તેનું સેવન
 કર, જેથી તેઓ તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને તારો જ-
 ન્મમરણનો કાગળ ચમરાજાને ત્યાં લખાણો છે,
 તે ફડાવી નાંખવાનો ઉપાય બતાવશે. એવાં તે
 મિત્રનાં વચન સાંભળીને, બ્રહ્મવેત્તા ગુરુને શરણે જઈ,
 તેમનું આરાધન કરીને ગુરુને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યારે
 ગુરુ કૃપા કરીને કહેછે, કે તારી શી ઇચ્છા છે?
 તારું જે કાંઈ દુઃખ હશે, તે નિવૃત્ત કરવાનો ઉપાય
 હું તને બતાવીશ. ત્યારે શિષ્ય કહેછે કે, હે મહા-
 રાજ અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અને અધિદૈવ એ ત્રણ-
 તાપે કરીને ગ્રીષ્મ ઋતુના મધ્યાન્હકાળના સૂર્યના

તાપથી, જેમ પ્રાણી તપેછે, તેમ હું તપ્નુંહું, અને
 મેં જે પાપપુણ્યાદિક કર્મો કર્યાં છે, તેની નોંધ
 યમરાજાને ત્યાં છે, તે નોંધનો કાગળ ફાટે એવો
 ઉપાય બતાવો, કે જેથી હું મુક્ત થાઉં. તે સાંભળી
 ગુરુ કહેછે કે, સર્વ પાપકર્મનો ત્યાગ કરીને
 પુણ્યકર્મનાં ફળ હરિને અર્પણ કરીને, શમાદિ
 સારાં સાધન ધરીને, દુર્જનોનો સંગ પરહરીને,
 મારા ઉપદેશમાં તું વિશ્વાસ રાખ. તે ઉપદેશ એ
 જે, આ સ્થૂલ દેહ તું નથી, એ દૃશ્ય છે એટલે દે-
 સ્વાય છે. તું એનો દ્રષ્ટા છે કેહેતાં જોવાવાળો
 આત્મા છે, તેથી તે તું નહીં. આ દેહનો નાશ થ-
 યેથી તેને બાળી નાંખેછે. એટલે તે કાંઈ કર્મને
 ભોગવી શંકતો નથી. અને તેનો સાક્ષી જે તું
 આત્મા, તે તો પૂર્ણ અને વ્યાપક છે. તેને કાંઈ
 આકાશનો પેઠં જબું આવબું નથી. અને તે કાંઈ
 કર્મનાં ફળને ભોગવતો નથી. ત્યારે બાકી રહ્યો
 જે, ચિદાભાસરૂપ જીવસંયુક્ત સૂક્ષ્મદેહ તે પાપપુ-

ण्यकर्मना संबंधे करीने, ऊंच नीच शरीरमां जईने,
 जन्ममरणद्वारा सुखदुःखने भोगवे छे. ते सूक्ष्म
 देहनो पण जीवने पोताना वास्तविक स्वरूपभूत
 सच्चिदानंद आत्माना अभेद ज्ञाने करीने नाश था-
 यछे, ने कर्म पण बधां ज्ञानाग्निथी बळी जायछे.
 त्यारे कर्मनो कर्त्ता भोक्ता कोइ रह्यो नहीं, तेथी
 यमराजानो कारभारी ते कोनां कर्मने लखे वारु ?
 तेथी यमराजा तेनो कागळ तरत फाडी नाखेछे.
 ते सारु देह, इंद्रियो, प्राण, मन, बुद्धि, अहंकार-
 मांथी अहंबुद्धि मुकी दईने तथा ते देहेंद्रियादिकना
 संघातमांथी पण अहंबुद्धि मुकी दईने ते देहादि-
 कनो प्रकाशक सच्चिदानंद, नित्यमुक्त, अकर्त्ता,
 अभोक्ता, हुं आत्मा छुं एवुं ज्ञानसंपादन करवुं,
 ने एज ज्ञानथी मोक्ष थायछे. ते ज्ञानविना जन्म-
 मरण निवृत्त करवाने बीजुं कोई पण मुख्य सा-
 धन नथी ॥ ३ ॥

शिष्य—हे महाराज, मारां कर्मो घणा का-

ळनां असंख्य छे, तथा अज्ञाननो कार्य देहाध्यास
पण बहु काळथी छे. ते निवृत्त थवाने घणो काळ
जोइये, ने तमे कह्युं के, सहुरुना वचनमां विश्वास
राख्याथी तरत तारा जन्ममरणनो कागळ फा-
टशे, ते केम निश्चय थाय ?

गुरु-एमां वार नहीं लागशे जाण,
एवुं वेदवचन छे प्रमाण ॥ आ पंची-
करणनो विचारं जो करे, तो हमणां
मुक्ति मळशे ताहारे ॥४॥

॥टीका॥ हे भाई, अनादि काळनां तारां
कर्मी, अज्ञान, तथा देहाध्यास छे. पण ते नि-
वृत्त थवाने आत्मज्ञान थया पळी कांई पण वार
लागशे नहीं. ते उपर एक दृष्टांत कह्युं ते सांभळ.

॥ दृष्टांत ॥ जेम पृथ्वी उपर पर्वत छे, ते म-
ध्येनी गुंफामां अंधकार घणा काळनो छे, ते जप
तप करवाथी अथवा लाकडीए मारी कहाड्याथी

જવાનો નથી. પણ માત્ર પ્રકાશથીજ નાશ થાય-
છે. જે વસ્તુ ગુંફામાં મસાલ લઈ જઈયે, ત્યારે અં-
ધારું કાંઈ એમ નથી કહેવાનું કે, હું ઘણા કાઢું
છું, માટે તરત નહીં જાઉં. કેમકે, તે અંધારાનો
વિરોધી પ્રકાશ પ્રગટ થયો કે, તેથી તરતજ નિ-
વૃત્ત થાયછે. એમાં જેમ વાર લાગતી નથી.

॥ સિદ્ધાંત ॥ તેમ બહુ કાઢું અજ્ઞાન, તથા
તેથી થયેલ દેહાધ્યાસ, અને કર્મો છે. પણ “ અહં
બ્રહ્માસ્મિ ” એવો અપરોક્ષ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ જે વ-
સ્તુ થાય, તેજ વસ્તુ તે અજ્ઞાનાદિકની નિવૃત્તિ
થાયછે. તેમાં વેદનાં વચન (વાક્યો) પ્રમાણ છે.
તેઓનો નીચે પ્રમાણે અર્થ છે.

“ દેવને જાણીને સર્વ પાશ (બંધ)

નિવૃત્ત થાયછે. ”

“ બ્રહ્મને જાણવાવાળો પરમ પદને
પ્રાપ્ત થાયછે. ”

“ તે આત્માને જાણીનેજ મૃત્યુને તરે-

(૪૭)

છે. મોક્ષ થવાને જ્ઞાનવિના બીજો
કોઈ પળ માર્ગ છે નહીં.”

તેમજ જ્ઞાને કરીને સર્વ પાપાદિક કર્મોનો નાશ
થાયછે. એમ શ્રીભગવાને પણ ગીતામાં કહ્યુંછે.

॥ શ્લોક ॥

યથૈધાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિર્ભસ્મસાત્ કુ-
રુતેઽર્જુન ॥ જ્ઞાનાઽગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભ-
સ્મસાત્ કુરુતે તથા ॥.૧ ॥

॥ અર્થ ॥ હે અર્જુન, જેમ જ્વાલાથી પ્રજ્વ-
લિત થયો એવો અગ્નિ, કાષ્ઠોને બાઢીને ભસ્મરૂપ
કરી મુકેછે, તેમજ નિરંતર અભ્યાસથી પ્રવળ થ-
યેલો જે જ્ઞાનાગ્નિ તે પણ પાપ, પુણ્ય અને મિશ્રરૂપ
સર્વ કર્મોને ભસ્મ (નાશ) કરેછે. ॥ ૧ ॥

શિષ્ય-હે મહારાજ, તમે કહ્યું જે, આત્માના
જ્ઞાને કરીનેજ મોક્ષ થાય, પણ તે આત્માનું જ્ઞાન
મને કયા પ્રકારે થાય, જેથી હું મુક્ત થાઉં ?

ए रीते शिष्यनी आकांक्षा जोईने चोपाईना
उत्तरार्धथी गुरु उत्तर कहेछे.

गुरु-(आ पंचीकरण इति) आ पंचीकरणनो
विचार जो तुं करीश तो तने आत्मानुं ज्ञान थशे,
अने ज्ञाने करीने देहाध्यास निवृत्त थशे तो हमणा
जीवता आ देहमांज तरतज तने मोक्षनी प्राप्ति थशे. ४

शिष्य-हे महाराज, तमे कह्युं के, पंचीक-
रणना विचारे करीने तने मोक्ष थशे, पण पंची-
करणमां शुं कह्युंछे ते कृपा करीने कहो.

गुरु-एमां पंचभूतनो विचारज कह्यो,
जुदां जुदा तत्त्व बतायो॥सद्गुरु मुखे सम-
झी लेजो, तो, ब्रह्म सुखपामे आजो । ५ ।

॥ टीका ॥ हे भाई ए पंचीकरणमां पंचभूतनो
विचार कह्योछे. पंचभूत केहेतां पृथ्वी, जल, तेज,
वायु, अने आकाश; तेना तथा स्थूल, सूक्ष्म, ने
कारण, ए त्रण शरीरोना. जुदा जुदा प्रकारे क-

રીને તત્ત્વોના વિભાગ વર્ણન કરેલા છે; અને તે ભૌતિક તત્ત્વોથી જુદો, અને તે જાણનારો દ્રષ્ટા સાક્ષી જે આત્મા, તેનું તત્ત્વ (સ્વરૂપ) પણ વતાવ્યું છે. તે પંચીકરણનો અર્થ બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ પાસે શ્રવણ કરી સમજી લેજો ને તે સમજ્યાથી આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થશે. તો તેના યોગથી આજ દેહમાં જીવતાંજ તરત બ્રહ્મસુખની પ્રાપ્તિ થશે.

શિષ્ય—હે મહારાજ, બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ પાસેથી પંચીકરણ શ્રવણ કરી સમજાવવાની શી જરૂર છે ? કેમકે તે પંચીકરણ તો પ્રાકૃત ભાષામાં છે, અને હું વાંચી શકું એવું છે, અને અર્થ પણ સમજાવ્યું છે. ત્યારે તમે, સદ્ગુરુ પાસે સમજી લેજો એમ શ્યા વાંસ્તે કહ્યું ?

ગુરુ—હે શિષ્ય, અક્ષર વંચાય, અર્થ પણ સમજાવ્યું, પણ સદ્ગુરુના ઉપદેશવિના શબ્દોનું જે વાસ્તવિક તાત્પર્ય છે, તે કાંઈ સમજાવું નથી અને આત્માનો નિઃસંદેહ બોધ પણ થતો નથી. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહું તે સાંભળ.

॥ दृष्टान्त ॥ कोई एक धनाढ्य गृहस्थ हतो,
 तेणे विचार कऱ्यो जे, मारीपासे धन घणुं छे,
 तेथी आ वखत तेनो गुप्त संग्रह करुं तो, कोई व-
 खत मने अथवा मारी प्रजाने काम आवे. एम
 विचारीने, पोतानुं एक मोटुं स्थानक बंधावेळुं हतुं,
 तेमां सिद्धेश्वर महादेवनुं एक शिखरबंध देवालय
 हतुं. तेना ईंडामां एटले शिखरमां कोईना जाणवा-
 मां न आवे एवी रीते धन राखीने, एक जुदी वहीमां
 नोंध कऱ्यो के “ संवत् १७२५ नी सालमां, उ-
 त्तरायणना सूर्यमां, चैत्रमासना शुक्ल पक्षमां, अ-
 ष्टमीने दिवसें बार घडी दिवस चडते, सिद्धेश्वरना
 देवालयना ईंडामां पंदरलाख सोना मोहोर राखी
 छे. ज्यारे काम पडे त्यारे काढवी, ” एम नोंध
 करी ते वही बंदोबस्तथी ठेकाणे राखी. त्यार
 पछी घणेक वर्षे ते गृहस्थ यात्रा करवा गयो. त्यां
 अचानक उपद्रवथी तेनुं शरीर बोलयाविना एका-
 एक नाश थयुं. एटले तेनो बालक छोकरो तथा

माणसो पाछां घेर आव्यां. ने छोकरो मोटो थयो. पछी व्यापार करवा लाग्यो. तेमां वार-वार नुकसान लाग्याथी सर्व नाणुं गयुं; अने उलटो करजदार थयो. सारे मागनाराओ दुःख देवा लाग्या, तेनी पीडाथी विचारवा लाग्यो, जे मारा बाप दादा घणा धनवाळा हता, अने घणा साथे लेणदेणनो व्यवहार करता हता, माटे जुना चोपडा तपासीये; ने तेमांथी कांईक उघराणी विगेरेनो पत्तो लागे तो काम थांय. एवो मनसुबो करी चोपडा तपासवा मांड्या; तपासतां तपासतां, जे वहीमां उपली विगत पंदर-लाख सोना मोहोरनी लखेली होती. ते नजरे पडी तेथी मनमां घणो प्रसन्न थयो. अने सलाट अने मंजुरोने बोलावीने देहेरानुं ईडुं उतराव्युं, ने तेमां सोनामोहोरनी तपास करी, पण कांई निकळ्युं नहीं; तेथी खेदवान् थई, विचारवा लाग्यो के, शुं आ रकम वहीमां खोटी लखी हशे ! के माराथी बरोबर

વાચી સમજી શકાઈ નહીં ! એમ ધારી તે વિગત પોતાના મિત્રોને વંચાવી. ત્યારે તેઓએ વાંચીને કહ્યું કે, દેહેરાના ઈંડામાં ધન છે, એવું લખ્યું છે, તેથી ઈંડામાં તપાસો. ત્યારે તે પેલા છોકરાએ કહ્યું કે, તેમાંથી કાંઈ નિકળ્યું નહીં. તે સાંભળી પેલા મિત્રો બોલ્યા કે, એ રકમ સ્વોટી ઉધારી હશે. તે પછી બીજાઓને પણ વંચાવ્યું. તેમણે પણ એજ રીતે કહ્યું. તેઓમાંથી એકજણે કહ્યું કે, “ સ્વોટી રકમ લખી છે ” એવું કહો છો તે વગર વિચારે કહો છો. એ મધ્યે લખેલી સોનામોહોર કોઈ પાસેથી વેચાતી લીધી હશે, ને તેના નાણાની રકમ કોઈને સ્વાતે ઉધારી હશે, માટે ચોપડામાં તપાસો કે, એ રકમ છે કે નહીં. ત્યારે તે વર્ષના ચોપડા તપાસ્યા. તેમાંથી જુદા જુદા આસામીઓ પાસેથી એ સોનામોહોર લીધેલી, ને તેના રૂપીઆ ઝુકાવેલા તેની વિગત બહુ નિકળી, અને “ પંદર લાખ સોનામોહોરની વિગત એક જુદી વહીમાં ઈંડાસ્વાતે ઉધારી

छे, ” एवुं लखेलुं निकळ्युं. ते जोईने सर्व आश्रय
 थई केहेवा लाग्या के, आपणे अणसमझणथी आ
 वहीमांनी रकमने खोटी केहेता हता. ईंडामां धन
 राख्युं छे ए वात तो खरी छे, पण आपणने ज-
 डतुं नथी. तेथी कोई चोरी ग्युं होय, अथवा मू-
 कती वखते कांई गडवड थई होय, तेनी शी ख-
 वर पडे. एम धन न मळ्याथी तेने बहु चिंता
 थई, ने जेने तेने पुछ्या करे, पण कोई बतावी
 शके नहीं. एम करतां पोताना कुलमां एक बृद्ध
 बुद्धिमान् पुरुष हतो, तेनी पासे जई, सर्व वात
 मांडीने कही. ने कह्युं के, धन न मळ्युं, तेनीजे
 चिंता छे एटलुंज नहीं, पण आ देहरानुं ईडुं उ-
 तान्युं तेथी लोकमां केहेणी थई के, आ छोकरो
 एवो अकमीं उठ्यो के, बापे देवालय बंधाव्युं,
 अने छोकराए पाडी नंखाव्युं. तेनी मने पीडा
 थई पडी छे. वळी पालुं ईडुं चणाववाने मारी
 पासे पैसा पण नथी. ने लेहेणदारो पण दुःख

દેહે, તેથી હું કંટાળી ગયો છું. માટે કૃપા કરો
 કોઈ ઉપાય બતાવો તો બહુ સારું થાય. એના
 આવા વચન સાંભળીને તે બુદ્ધિમાન્ વૃદ્ધ પુરુષને
 દયા આવી, ને કહ્યું કે, હે ભાઈ, તું કાંઈ ચિંતા
 ન કર. તારી વહીમાં જે લચ્ચું છે, તે સત્ય છે; ને
 તે ધન તને મળશે. પણ હાલ હું તને આ વસો
 રૂપીયા આપુંછું તે સ્વર્ચીને દેવાલયનું ઈંડું જેમ
 આગળ હતું, તેમજ પાછું ચળાવી દે. તેમાં કાંઈ પણ
 ફેરફાર થવો ન જોઈએ એમ કરવું. એ પ્રમાણે ક-
 રીને ચૈત્ર શુદ્ધ અષ્ટમીને દિવસે સવારમાં મારી પાસે
 આવજે. એમ કહીને તેને રજા આપી. તે પછી તે
 છોકરાએ કહ્યા પ્રમાણે દેવાલયનું શિસ્તર જેમ પૂર્વે
 હતું તેમજ ચળાવ્યું. અને ચૈત્ર શુદ્ધ અષ્ટમીને દિ-
 વસે તે વૃદ્ધ પુરુષને ઘેર જઈ તેને પોતાને ઘેર તેડી
 લાવ્યો. ને તેના કહ્યાથી ઘણો ઉત્સાહ કર્યો.
 સ્વાર પછી બાર ઘડી દિવસ ચડતે વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું
 કે, ચાલો દેહરામાં, આપણે સિદ્ધેશ્વર મહાદેવનાં

(५५)

दर्शन करिये. एम कही दर्शन करी प्रदक्षिणा क-
रवा गया, ते वखते ते ईडानों छांयो नीचे जमीन-
उपर देखाडीने पेला वृद्धे कह्युं के, हे भाई, आ
देहेरातुं ईडुं केहेवाय ने आ जगाये खोदावीश के
तेमांथी धन निकळशे. ते पछी पला छोकराए ते
जग्या खोदावी के तुरत तेमांथी पंदर लाख सोना
मोहोर निकळी. तेथी ते छोकरो घणो खुशी
थयो. अने 'धनवान' थयो. ने दुःख निवृत्त थयुं.
हवे छवो के वही मध्ये लखेलुं काई खोटुं न हतुं.
अक्षर सर्वेथी वंचाता हता, अर्थ पण समजातो
हतो, ईडामां धन पण हतुं, पण बीजा कोईथी ते
मळ्युं नहीं. कारण के ते सर्व वहि वांचता हता
पण तेओथी चैत्रमासनी अष्टमीने दिवसे बार घडी
दिवस चडते तेमां धन राखेलुं छे ते लखवानो शो
अभिप्राय छे ते समजायुं नहि, ने ते वृद्ध पुरुषे
विचार कय्यो जे अंतरिक्ष ईडामां धन राखे नहि,
ते ते नहाना ईडामां पंदर लाख सोना मोहोर स-

માય પળ નહિ તેથી પૃથ્વીવિષે ઈંડાની છાયામાં રાખી છે ને તે લેખેલા વસ્તેજ તે જગાઉપર છાયો આવે તે વસ્ત તથા માસને મૂકી દઈ બીજા વસ્તે ને બીજા માસમાં તે ઈંડાના છાયામાં સ્વોદે તો પળ જડે નહીં. વાસ્તે જ્યારે તે લેખેલાનો અભિપ્રાય સમજવાવાળો બુદ્ધિમાન્ વૃદ્ધ પુરુષ મળ્યો, ત્યારેજ ધનની પ્રાપ્તિ થઈ.

॥ સિદ્ધાંત ॥ તેમ સંસ્કૃત ભાષા તથા પ્રાકૃત ભાષા વિગેરે વેદાંતના ગ્રંથો વાંચતાં આવડતા હોય તેના શબ્દાર્થ પળ કરતા હોય જે પરમાત્મા સર્વત્ર પૂર્ણ છે, દેહત્રયના દ્રષ્ટા છે, અવસ્થાત્રયના સાક્ષી છે, પંચકોશાતીત છે, સચ્ચિદાનંદરૂપ છે અને તે વાત સાચી પળ છે. દેહરૂપી ઈંડામાં સચ્ચિદાનંદ આત્મરૂપી ધન છે ને શ્રુતિ સ્મૃતિ શાસ્ત્રોરૂપી વહીમાં લેખ્યું પળ છે, તો પળ બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુદ્વારા શાસ્ત્રોત્તં તાત્પર્ય જાણ્યાવિના આત્મધનની કદાપિ પ્રાપ્તિ થતી નથી. બ્રહ્માના પુત્ર નારદમુનિ ઋગ્વેદ

આદિ ચાર વેદ પુરાણ ઇતિહાસ વિગેરે સર્વ વિદ્યા મળેલા હતા પણ તેને આત્મજ્ઞાન ન હતું તેથી શ્લોકાકુલ થઈને સનત્કુમાર ગુરુને શરણે ગયા ને તેના ઉપદેશે કરીને નિરતિશય સુખરૂપ પૂર્ણ આત્માને અપરોક્ષ જાણીને શોકરહિત થયા એમ છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે વાસ્તે કહ્યું જે.

“ સદ્ગુરુસુખે સમજી લેજો, તો બ્રહ્મ સુખ પામે આજો ” ॥ ૫ ॥

પૂર્વે એમ કહ્યું જે બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના કેવલ પોતાની બુદ્ધિના વિચારથી આત્માનો સાક્ષાત્ અપરોક્ષ बोध થતો નથી; તે વાસ્તે તેવા ગુરુને શરણે જઈને ને ગુરુ જે બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે, તે ઉપદેશને મુમુક્ષુ, પોતાનું મન નિશ્ચલ કરીને હૃદયમાં ધારણ કરે. તે પ્રકાર નિરૂપણ કરે છે.

ગુરુ-મન નિશ્ચલ કરિ ધારણા ધરે,
શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન કરે ॥ તો

સાક્ષાત્કાર તું પોતે ભાઈ, એમાં સંદેહ
રહે ન કાંઈ ॥ ૬ ॥

॥ ટીકા ॥ મુમુક્ષુ પુરુષને ગુરુ જે સદુપદેશ
કરે તે ગુરુના ઉપદેશને, પોતાનું મન નિશ્ચલ
(સ્થિર) રાખીને ધારણ કરે. તે મન સ્થિર રાખ-
વાવિષે દૃષ્ટાંત કહુંછું, તે શ્રવણ કર.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ જેમ કોઈ-કે પડોશી પરસ્પર
ઈર્ષ્યા રાખતા હોય, તેમાં એકજણ કોઈ બીજા પુરુ-
ષની પાસે પોતાના પડોશીની કાંઈ વિરુદ્ધ વાર્તા
ઘરમાં કરતો હોય. તે વચ્ચે બીજો ધણી, આ મારી
વાત કરેછે, એવું જાણતાંજ પોતાના ઘરના બા-
રણાં વા બારીમાં સામા ધણીને સ્વર ન પડે, એ રીતે
સતારીને એકાગ્રચિત્તથી તે થતી વાતો સાંભળે છે;
અને તેમ સાંભળવા વચ્ચે નડતી અડચણો જેવી કે
તહાડ, તડકો આદિ સહેછે અને ખૂંસ તરસમાં મન
જતું નથી અને સર્વ વાત એકાગ્ર મનથી સાંભળેછે,

ને તે યાદ રાખેછે, અને કામ પડે ત્યારે સંભારે
પણ છે, વાસ્તે તેનું જેમ તે વાતમાં એકાગ્ર મન
છે તેમજ ગુરુના સદુપદેશમાં પણ એકાગ્ર મન
મુમુક્ષુએ રાખવું જોઈએ; અને શીત, ઉષ્ણ, શુધા,
તૃષા, માન, અપમાન, વિગેરેને સહન કરી ઉપદે-
શમાંથી પોતાનાં મનને બીજે ઠેકાણે જવા દેવું ન
જોઈએ.

જેમ કોઈ ધનની ઇચ્છાવાળો પુરુષ, પોતાને
ધન મળવાને માટે બહુ ઉપાયો કરેછે. તેને
કોઈ એક પુરુષે કહ્યું કે, હું તુને ધન મળવાનો
એક ઉપાય બતાવુંછું તે સમગ્ર એકાગ્ર મનથી
ધારણ કરીને તે પ્રમાણે કરીશ તો તુને ઘણું ધન
મળશે. તે વાત સાંભળીને ધનેચ્છુ પુરુષ ધન પ્રાપ્ત
થવાની વાર્તા જેમ એકાગ્રમનથી ધારણ કરેછે.

જેમ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષને સ્વર્ગ
મળવાનો ઉપાય કોઈ બતાવે તેને સ્વર્ગેચ્છુ એકાગ્ર
મનથી ધારણ કરેછે. પોતાનો જય ઇચ્છનાર પુરુ-

ષને જય મઢવાના કોઈ સારા ઉપાય બતાવે તેને
 જયેઢ્ઢુ પુરુષ જેમ ઁકાગ્ર મન રાઢી ધારણ કરે-
 છે. તેમજ મુમુઢુ પુરુષ સઢ્ઢિદાનંદ આત્માનો
 બોધ થવાસારુ સઢ્ઢુરુના ઉપદેશરૂપ વચનોને ઁ-
 કાગ્ર મનથી ધારણ કરે અને તે મુમુઢુ બ્રહ્મનિષ્ઠ
 સઢ્ઢુરુદ્વારા વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન
 કરે; તે જેમકે અરણ્યમાં કોઈ વાદિત્ર વાદનસાથે
 ગાયન કરતો હોય તેમાં જેમ નૃગ (હરિણ) ઁકા-
 ગ્રચિત્ત રાઢીને તે રાગને સાંભળેછે તેમ ઁકાગ્ર-
 ચિત્ત રાઢીને ઁરુના મુઢ્ઢથી શબ્દોના તાત્પર્યાર્થ-
 સહિત વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું અને ત્યાર પછી
 જે શ્રવણ કન્યું છે, તેનુંજ યુક્તિથી તથા દૃષ્ટાંતથી
 જે રીતે સંશય નાશ પામે તે રીતે મનન કરવું. જેમ
 ગાય ચરી આવી નિવૃત્તિથી બેશીને પાછો ઁગાઢ
 કરીને ઢ્ઢ્ઢિ પામેછે, તેજ રીતે વેદાંતનું શ્રવણ કરે-
 લું પાછું મનમાં યાદ કરી ઁકાંતમાં અધિક મ-
 નન કરવાથી દૃઢ બોધરૂપી ઢ્ઢ્ઢિ થાયછે. વઢી,

जेम बदाम, पिस्ता, साकर अने अन्न घणुं चावीने
 खाय तो स्वाद लागे, नेपाचन थईने शरीरने
 पुष्ट पण करेछे. तेम वेदांतनुं वासंवार मनन करवा-
 थी अभेद तात्पर्य समजवारूपी स्वाद लागेछे ने
 आत्मज्ञानने पुष्ट (दृढ) करेछे. तेरीते मनन
 कन्या पछी, सजातीय प्रत्ययना प्रवाह अने वि-
 जातीय प्रत्ययना तिरस्काररूप निदिध्यास करवो
 जेथी बराबर आत्मानो अनुभव थाय. सजातीय
 प्रत्ययनो प्रवाह एटले हुं सत्, चित्, आनंद, कू-
 टस्थ, अक्रिय, अजर, अमर, पूर्ण, नित्य, शुद्ध,
 बुद्ध, मुक्तरूप आत्मा छुं. एम ज्ञानरूप वृत्तिनो
 प्रवाह. विजातीय प्रत्ययनो तिरस्कार एटले ब्रा-
 ह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, के शूद्र, तेहुं नहीं; तथा ब्र-
 ह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थ, के संन्यासी तेहुं नहीं;
 तथा पुरुष, स्त्री, बालक, युवान, वृद्ध, सुखी, दुःखी,
 कर्ता, भोक्ता तेहुं नहीं; एम ज्ञानपूर्वक देहाध्या-
 सनो तिरस्कार. ए रीते हे भाई, श्रवण, मनन,

अने निदिध्यास करीश, तो हुं आत्मा, निर्विकार, शुद्ध ब्रह्मरूप छुं, एवो साक्षात्कार तने थशे. तेमां कांई पण संदेह रेहेशे नहीं.

पूर्वे बीजी चोपाईमां शिष्ये, जन्ममरण निवृत्त थवा सारु, प्रश्न पुछ्यु हतुं, जे “ जन्ममरण केम टलशे माहारे ” तेनो उत्तर पूर्वे “ सद्गुरु कहे स्वस्वरूप जाण ” ए चोपाईमां संक्षेपथी कह्योछे तथापि “ अहं ममेति ” अर्द्धा श्लोकना व्याख्यान-पूर्वक बंधन निवृत्त थवानो उपाय गुरु विस्तारे करीने निरूपण करेछे.

गुरु—हे शिष्य, तें मने पूर्वे पुछ्युं हतुं के ‘मारुं जन्ममरण केम टलशे, एटले मारुं बंधन केम निवृत्त थाय ? परंतु ते बंधननुं प्रथम स्वरूप जो जाण्युं होय तो तेने निवृत्त करवानो उपाय थाय, पण ते बंधनने जो ओळख्युं न होय जे शुं बंधन छे अने बंधन साथी थायछे तो तेने निवृत्त करवानो उपाय केम थाय ? जेम के रोगनुं कारण

(૬૩)

તથા રૂપ ઓઢાવ્યાવિના તે રોગને નિવૃત્ત કરવા
કાંઈ ઔષધ થાય નહીં. માટે પ્રથમ બંધનનું રૂપ
તથા તેનું કારણ ઓઢાવવું જોઈયે. તે તે ઓઢ-
વ્યું છે કે નહિ ?

શિષ્ય-તે બંધનવિષે હું કાંઈ પણ જાણતો
નથી, જે બંધન શાથી થાયછે ? ને શું બંધન છે ?
ને તે બંધનની નિવૃત્તિ શું છે ? તે રૂપા કરીને કહો.

॥શ્લોકાર્ધ ॥

ગુરુ-અહં મમેત્યયં બંધો નાહં મમેતિ
મુક્તતા ॥

॥અર્થ ॥ દેહ હું છું અને દેહાદિક મારાં છે
એમ જે જાણવું તેજ બંધનનું રૂપ છે. અને એ બંધન
સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી થાયછે વાસ્તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન
એજ બંધનનું કારણ છે અને દેહિન્દ્રિયાદિક હું નહીં,
ને તે મારાં પણ નહીં એમ દેહાદિકમાંથી અહંતા
મમતાની જે નિવૃત્તિ થાય તેજ મોક્ષ.

શિષ્ય—એ અહંતા મમતા કેમ નિવૃત્ત થાય ?

ગુરુ—હે શિષ્ય ! સાધને કરીને અહંતા મમતા નિવૃત્ત થાયછે .

શિષ્ય—હું જે સાધનો કરુંછું, તેમાં તો હું દેહ, ને મારો દેહ એ રીતે અહંતા મમતા રહેછે પણ મટતી નથી; કેમકે, ત્યાગ કરું તો હું ત્યાગી છું, મેં ત્યાગ કયો, યોગ કરું તો હું યોગી છું, મેં યોગ કયો, તપ કરું તો હું તપસ્વી છું, મેં તપ કયું, એવું અભિમાન થાયછે. માટે જે જે સાધન કરુંછું તે તે સાધનોમાં હું દેહ, અને મારો દેહ એવી અહંતા મમતા રહેછે. ને તમે તો કહોછો કે, સાધનથી મટેછે તે કેમ મટે ? તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—દેહાદિકમાંથી અહંતા મમતા નિવૃત્ત કરવાસારુ વિવેક તથા વિચારવિના, એ કાંઈ મુખ્ય સાધનો નથી. કેમકે આત્મા અનાત્માનો વિવેક ન હોય તો એ સાધનોથી ઉલટી અહંતા મમતા

વમણી થાયછે. કેમકે પ્રથમ જે જાતિ અને જે વર્ણમાં છે, તેનું તો હૃદયમાં દૃઢ અભિમાન છે. ને વઢી અવિવેકથી કોઈ પંથનો વેષ ધારણ કન્યો, તો તેનું પણ અભિમાન થાયછે. તેથી વિવેકાદિ સાધનવિના ત્યાગ કન્યાથી પણ અભિમાન વધેછે પણ જતું નથી. અને જે વચ્ચે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતો, તે વચ્ચે નમ્રતાથી કોઈ મહાત્માનું સેવન કરવાને ચાહતો હતો પણ ત્યાગ-કન્યા પછી તો હું ત્યાગી થયો, અને સહુ મને માને, ને આદરસત્કાર કરે, એવું અવિવેકથી અભિમાન વધતું થાયછે અને તેને કોઈ સદ્વિદ્યાનો ઉપદેશ કરે તો તે સાંભળે નહીં ને હું ત્યાગી છું એમ માનો વેસે તેથી કેવું વચ્ચું કે, “ બિલાડું કહાડતાં ઝંટ પેટું. ” તે સમ થયું. એ દૃષ્ટાંતનો વિગત કહું તે સાંભળ.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ કોઈ એક ઘરમાં એક ડોસી રહેતી હતી. તેના આંગણામાં એક બિલાડું મરી ગયું હતું. તેને તે ડોસીયે પોતેજ કહાડવાનો વિચાર કરીને

પોતાના ઘરનાં અંદરનાં બારણાં બંધ કરી, આંગ-
 નાનાં બારણાં खुछા સચીને ચિલાડાને ટોપલામાં
 નાચી, ગામબહાર નાચવા ગઈ અને ચિલાડાને
 નાચીને જેટલામાં નદીમાં નહાઈઘોઈને આવેછે તે-
 ટલામાં એક આજારી ઝૂંટ, તે ઢોશીની ઢેલિમાં
 આવીને તરત મરણ પામીને પડેલું હતું તે ઢોસીએ
 જોયું, ને ચિંતા કરવા લાગી કે, અરે હું “ ચિલાડું
 કહાડવા ગઈ ત્યાં ઝૂંટ પેટું ” તે કેમ કરી જશે,
 એમ ક્લેશ થયો. તેમજ વિચાર વિવેકવિના જે દે-
 હાભિમાન કહાડવા ત્યાગ કરેછે, તેથી ત્યાગના
 અભિમાનરૂપી જે ડંટિયું પેસેછે તે નિકલવું કઠણ
 પડેછે. તેસારું જિજ્ઞાસાવિના તથા અધિકારવિના
 અને વિધિવિના કેવળ વેષધારણથી અંથવા સકામ
 જપ આદિ બીજા સાધનથી અહંતા મમતારૂપ બં-
 ધનનો નિવૃત્તિ થાતી નથી.

શિષ્ય-સારે કયા સાધનથી અહંતા મમતા-
 ની નિવૃત્તિ થાયછે ? તે કૃપા કરીને કહો.

(६७)

ગુરુ-વિવેકાદિ સાધનસંપન્ન થઈને, બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુને શરણે જઈને, તેના ઉપદેશપૂર્વક આત્મા અનાત્માના વિચારેથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્વરૂપના જ્ઞાને કરીને અજ્ઞાનની નિવૃત્તિદ્વારા તે અહંતા મમતાનો નિવૃત્તિ થાયછે તે વિચાર એ છે જે આ દેહ પંચભૂતનો કાર્ય છે તેથી અનાત્મા છે તથા ઘટનો પેટે દૃશ્ય છે અને જેમ ઘટના દ્રષ્ટા ઘટથી જુદો છે તેમ હું દેહનો દ્રષ્ટા આત્મા છું તે સારુ દેહથી જુદો છું. અને દેહ જડ છે ને હું ચેતન્ય છું, દેહ વિકારો છે ને હું નિર્વિકાર છું, દેહ ક્રિયાવાન સંગવાન મલિન છે ને હું આત્મા અક્રિય અસંગ તિર્મલ છું તેથી દેહ હું નહિ. અને જ્યારે દેહ હું નહિ ત્યારે દેહમાં કલ્પિત બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણ ને બ્રહ્મચર્યાદિ ચાર આશ્રમ તથા બાલ યૌવન વૃદ્ધ સ્થૂલ કૃશ ચ્હસ્વ દીર્ઘ શ્યામ ગૌર આદિ જેટલા દેહના ધર્મ છે તે સર્વ મારા આત્મામાં નથી. એમ વિચારે કરીનેજ દેહમાથી અહંતા નિવૃત્તિ થાયછે. અને દેવદત્ત વિ-

ણુદત્ત શિવદત્ત આદિ જે નામ છે તે પળ દેહમાં
 વ્યવહારસિદ્ધ થવાસારુ કલ્પિત છે, આત્મામાં
 નથી; તથાપિ દેહથી જુદો આત્મા છે એમ નથી
 જાણતો તેથી દેહમાં કલ્પિત નામનું તે આત્મામાં
 અભિમાન કરેલું છે તેને પળ વિવેકપૂર્વક યુક્તિથી
 વિચાર કરી નિવૃત્ત કરવું. જેમ કે, કોઈ તને પૂછે કે,
 તું કોણ છે ? ત્યારે તું એમ કહેછે કે, હું દેવદત્તનામે
 છું. પળ તું હવે વિચાર કરી જો. આ તારા સ્થૂલ
 દેહનું દેવદત્ત એવું નામ, આ દેહનો જન્મ થયા પછી
 દશમે અથવા વારમે દિવસે પાડ્યું છે. ને આ દેહ
 જ્યારે જન્મ્યો ત્યારે દેવદત્ત જન્મ્યો એમ કહેવાયું
 ન હતું. અને કોઈ પૂછે કે આ દેહમાં દેવદત્ત કયો ?
 ત્યારે હાથ લગાડીને કહેવાતું નથી જે આ દેવદત્ત
 છે. જ્યાં હાથ લગાડે ત્યાં માથું મુખ સ્વભો પેટ પગ
 વિગેરે કહેવાય છે. એ વિચાર ઉપરથી જ્યારે દે-
 હનું નામ દેહમાં સ્વરૂં સિદ્ધ થતું નથી, ત્યારે દેહથી

જુદો દ્રષ્ટા જે તું આત્મા તેનું દેવદત્ત નામ ક્યાં-
થીજ હોય વારુ ?

શિષ્ય—હું આત્મા દેહથી જુદો કેવો રીતે છું ?
તેનો અનુભવ જેમ સમજવામાં આવે તેવી રીતે
બતાવો.

ગુરુ—તું એમ કહેછે જે, મારા પૂર્વ જન્મનાં
કરેલાં કર્મો આ જન્મમાં હું ભોગવું છું. અન
હમણાં જે કરીશ તે બીજા જન્મમાં ભોગવીશ.
ત્યારે વિચારી જો કે આ જે મારો સ્થૂલ દેહ છે તે
પૂર્વે ન હતો ને હમણાં માતાના ઉદરમાંથી નવો
પેદા થયો છે. અને કર્મોનો કરનાર જે તું તે પૂર્વે
આ દેહથી કોઈ જુદો હતો અને આ દેહનો નાશ
થયાપછી આ દેહ તો રહેતો નથી ને તું આ દે-
હમાં કરેલા કર્મનો ભોક્તા દેહથી જુદો રહે છે
এবું સિદ્ધ થાય છે. તેથી આ સ્થૂલ દેહ આત્મા
નહીં, એવો તને અનુભવ થાય છે કે નહીં ? વળી તું
કહે છે જે, મારો દેહ છે, મારો હાથ છે, પગ મારું

વિગેરે મારાં છે પળ હું દેહ, હું હાથ, હું પગ, હું માથું વિગેરે કહેવાતું નથી. જેમ મારું ઘર, મારી વાડી, મારી ગાડી વિગેરે સર્વ વસ્તુ માહારી છે એમ કહેવાયછે; પળ હું ઘર, હું વાડી, હું ગાડી એમ કહેવાતું નથી તેથી મારાં છે એમ કહેવાવાઠો પુરુષ પાંતે તે પદાર્થોથી કોઈ જુદો છે એવા વિચારથી પળ દેહથી જુદો આત્મા છે એમ સિદ્ધ થાયછે. તે ઉપર વીજું એક દૃષ્ટાંત કહુંછું તેથી વિચારી જો.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ જેમ ઘરમાં આડસર, તથા છાપરાની બે ઢાઢની વઢીઓ હોયછે. થાંભલા, બારી, બારણાં હોયછે. ઈંટ, પથ્થર, અને ગારાથી બાંધેલી ભીત હોયછે. તે ઉપર ધોઢો, કાઢો, કે સપેત રંગ દીધલો હોયછે. છાપરું ધાવાનું હોવાથી, તે ઉપર ઘાસ ઉગેલું હોય છે. તેવા ઘરમાં રહેવાવાઢો પુરુષ જેમ ઘરરૂપ નથી, ઘરથી જુદો છે. અને હું ઘર છું એમ કહેતો પળ નથી. તેમજ આ દેહરૂપી ઘર છે, જેમાં આડસરરૂપી વાસાના વરડાનું હા-

ડકું છે. પાંસલાંરૂપી વઢીઓ છે, હાથ પગરૂપી થાંભલા છે. બાકી હાડકાં તથા માંસરૂપી ફેંટ, પથ્થર, તથા મારો છે. ને ગોરી, કાઢી, અથવા રાતી ચાંમડોરૂપી રંગ છે. આંસ, કાન, નાક, મુખ આદિ ઇન્દ્રિયોરૂપી વારીઓ છે. રોમરૂપી ઘાસ ઊગ્યું છે. તેવા દેહરૂપો ઘરનો દ્રષ્ટા જે તું આત્મા તે દેહરૂપ નથી, તે દેહથી જુદો છે. વાસ્તે ઉપર કહેલા વિચારે કરીને હું દેહ છું. એવું અભિમાન મટે છે. તે વનર વીજા કોઈ પણ પ્રકારથી મટે એમ નથી.

શિષ્ય—હે ગુરો ! તમે જેમ કહ્યું, એ પ્રકારથી વિચાર કરતાં આ દેહ હું નથી એમ જાણ્યાથી દેહમાંથી અહંતા નિવૃત્ત થાય છે, તથાપિ દેહ મારો છે, એવી રીતે મમતા તો રહી છે. અને દૃષ્ટાંતથી અનુભવમાં પણ આવે છે. જેમ ઘટનો જોવાવાળો હું ઘટ નહીં, પણ ઘટ મારો છે એમ કેહેવાય છે. જેમ ઘરમાં રહેવાવાળો હું ઘર નહીં પણ

ઘર મારું છે એમ કેહેવાયછે. તેમ દેહનો દ્રષ્ટા હું દેહ નથી પણ આ દેહ માહારો છે. એમ કેહેવાથી મમત્વ તો દેખવામાં આવેછે તે મમત્વ જે વિચારથી નિવૃત્ત થાય તે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—હે ભાઈ, જેમ દેહ તું નથી, તેમ દેહ તારો પણ નથી. કેમકે તે દેહ તો પંચમહાભૂતનો છે, પણ તું અજ્ઞાનથી મારો છે એમ કહેછે. જેમ ઘટ છે પૃથ્વીનો, ને તું કહેછે કે મારો છે. જેમ ઘર, પથ્થર, લાંકડાં, ચુના વિગેરેનું છે, પણ તું ભૂલથી મારું છે એમ કહેછે તેમજ હાડકાં, માંસ, ત્વચા, નાડી, અને રુધિર વિગેરેથી બનેલો ભૌતિક દેહ છે, તેને તું મારો છે એમ કહેછે. તે તારી મોટી ભૂલ છે. હાડકાં, ચાંમડાં મારાં છે, એમ ઉત્તમ-જાતિ તો ન કહે ને તું ભૂલથી હાડકાંચાંમડાંનો દેહ મારો છે અને તેજ દેહ હું છું, એમ માનેછે. એજ તને બંધનનું કારણ છે. વઢી પંચભૂતનો પા-સ્કો દેહ તેને તું મારો છે, એમ કહેછે. તેથી પંચ-

ભૂત તુને દુઃખ દેશે. જ્યારે લોકમાં કલ્પિત સ્વોદ્યા
 ભૂતના વલ્ગાડથી દુઃખ પામેછે ત્યારે આ પ્રસિદ્ધ
 પંચમહાભૂતનો દેહ તેમાં મમતા કરીશ તો, એ ભૂત
 તને કેમ મૂકશે ? અને પારકી વસ્તુમાં મમત્વ કર-
 વાથી કોઈ સુખી થતું નથી. કેવલ દુઃખી થાયછે.
 તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહુંછું તેથી વિચાર કરી જો.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ કોઈ એક ધનવાન ગૃહસ્થ હતો,
 તેને સસાહ-કથા, યજ્ઞ અથવા બ્રાહ્મણભોજન સ્વજ્ઞા-
 તિભોજન વિગેરે કાંઈ શુભ કામ કરવાની ઇચ્છા
 થઈ. પણ પોતાના ઘર આગલ જગ્યાના સંકોચને
 લીધે વનો ન શકે તે સારુ પંચની વાડીમાં કર-
 વાનો વિચાર કરી, પંચપાસેથી વાડી માગી લીધી.
 ને તેમાં જઈને સહકુટુંબ નિવાસ કન્યો. થોડા દિ-
 વસ પછી તે શુભ કાર્ય કરવાનો જે વિચાર હતો,
 તે લોભાદિ દુર્ગુણ મનમાં થયા, તે વિઘ્નથી માંડી
 વાળ્યો. અને વાડીની વિશાળ જગ્યાના સુખથી
 વધારે દિવસ વાડીમાં રહ્યો. તે પછી વાડીના મા-

लिक पंचोए ते वाडी खाली करी पाछी सोंपवाने
कोई साथे केहेवराव्युं. ते छतां पण पेला भाईए
काई दरकार न करी. त्यारे पंचोए मळीने तेने
बोलाव्यो, पण अनेक प्रकारनां बहानां कहाडीने
तेनी पासे गयो नहीं, ने उलटुं केहवा लाग्यो के,
आ वाडी मारी छे. पंचोनुं शुं लागे वळगेछे ?
ए सांभळी पंचोए एवी धारणा करी के, हाल नहीं
तो. थोडा दिवस पछी आपणने स्वाधीन करशे.
एम समजी घणा दिवस वाट जोई, तथापि वाडी
सोंधी नहीं. त्यारे पंचोए सरकारमां फरियादी
करी न्यायाधीश पासे पकडी मगाव्यो. एटले न्या-
याधीशे कह्युं के पंचनी वाडी पाछी पंचने स्वाधीन
केम करतो नथी ? पेलाए जवाब दीधो के, वाडी
मारी छे. एमां पंचोनुं काई लागतुं वळगतुं नथी.
ए उपरथी सरकारे साक्षी तथा खतपत्रनी साबेती
मागी, पण न होवाथी आडुं अवळु बकवा लाग्यो.
तेथी सरकारे केद करी कह्युं के, ज्यांसुधी तेओने

વાડી સોંપીશ નહીં, ત્યાંસુધી તું કેદથી છુટીશ નહીં.

॥ સિદ્ધાંત ॥ જીવરૂપી ધનવાન પુરુષને મોક્ષ.

સંપાદન કરવારૂપી શુભ કામ કરવાની ઇચ્છા થઈ. પળ પોતાના દેવ, ગંધર્વ આદિક શરીરમાં ભોગની આસક્તિથી આત્મજ્ઞાન ન થાય, તથા પશુ, પક્ષી આદિ દેહમાં અતિ મૂઢતાના યોગથી પળ આત્મજ્ઞાન ન થાય. તેથી મોક્ષદ્વારભૂત આ મનુષ્યદેહ, પંચમહાભૂત પાસેથી માગી લીધો. ને તેમાં આવી નિવાસ કન્યો. તો પળ મનુષ્યશરીરમાં અનેક વિષયોની આસક્તિરૂપી વિઘ્નોએ કરીને આત્મજ્ઞાનદ્વારા મોક્ષ થવાનો વિચાર કરવો ભૂલી ગયો. ને ઉલટો પંચભૂતનો દેહ મારો છે, એમ માની બેઠો. ત્યારે પંચભૂતોએ શાસ્ત્રદ્વારા કેહેવરાવ્યું કે, આ દેહ પંચભૂતનો છે, માટે એમાં અભિપાન તથા મમત્વ ન કરવું. તથાપિ એવાં શાસ્ત્રોનાં વાક્યોની તે દરકાર કરતો નથી, અને તેને કોઈ સ્નેહી, સત્પુરુષ, સન્મિત્ર, વેદાંત શ્રવણ કરવાનો ઉપદેશ

करे तो, आडां आवळा बाहानां काहाडे, ने मने. वखत मळतो नथी ए रीते कही अनादर करे. एम करतां पंचभूतोए आज काल आत्मविचार करीने अमारो देह अमने पाळो सोंपशे, एम धारीने घणां वर्षां वाट जोई, तथापि तेणे कांई विचार न कऱ्यो; त्यारे पंचभूतोए यमराजापासे फरियाद करीने कह्युं के आ अज्ञानी जीवे अमारा कार्यरूप मनुष्य देहने मोक्षनुं साधन संपादन करवासारु लीधो हतो, पण कांई मोक्षनुं साधन कऱ्युं नहीं. ने उलटो देहनो मालिक थई वेठो छे. तेथो अमारो देह अमने पाळो सोंपावो. त्यारे यमराजाए पोताना दूत मोकली ते अज्ञानीने बोलाव्यो. त्यारे व्याकुलताथी बेभान थई यमराजापासे जवानी तैयारी करी पण ते वखते मारे आ काम छे, हाल माराथी नहि अवाय एम केहेवायुं नहि ने स्त्री पुत्र आदि संबंधीने रुदन करतां मूकीने पोते यमराजाना दूत साथे यमलोकमां गयो.

.ત્યારે યમરાજાએ કહ્યું કે, આ પંચભૂતનો દેહ પંચભૂતને કેમ સોંપતો નથી ? તેવલતે તે અજ્ઞાનો કે-
 હેવા લાગ્યો કે, આ દેહ મારો છે, ઇમાં પંચભૂતનું
 શું લાગેછે ? ત્યારે પંચભૂતોએ સાલ્વત કચ્યું જે
 આ સ્થૂઝ દેહ તથા સૂક્ષ્મ દેહ અમારો છે. તેમાં
 ચાર વેદ, અઢાર પુરાણ વિગેરે સર્વ શાસ્ત્રોનાં પ્રમા-
 ણરૂપ સાક્ષી આપી અને તે અજ્ઞાની જીવથી મા-
 હારો દેહ છે ઇમ શિદ્ધ ન થયું. તેથી યમરાજાએ
 તે અજ્ઞને પરાયો, દેહ પોતાનો માનવાથી ચોરાશી
 લક્ષ યોનિરૂપી કેદલાનામાં નાંચ્યા. તે ઇવા
 ઠરાવથી કે, પંચભૂતનો દેહ સોંપ્યાવિના તેમાંથી
 વહાર નજ નિકલ્લ. તેથી હે શિષ્ય, પંચભૂતનો
 દેહ છે, તેને તું મારો છે ઇમ ન જાણ, અને ઇઓને
 સોંપી દે. ઇટલે દેહ દ્રશ્ય છે તેથી તે હું નહીં,
 અને તે પંચભૂતનો છે તેથી મારો નહીં. ઇમ વિ-
 વેકે કરીને દેહમાંથી અહંતા મમતા મુકીદે.

શિષ્ય-હે મહારાજ, તમે કહ્યું કે, આ દે-

હનો દ્રષ્ટા તું છે, તે વાસ્તે દેહ તું નથી. અને દેહ પંચમહાભૂતનો છે, તેસારુ તારો નથી. પણ પંચમહાભૂત કયાં, તેને હું ઓઢાવતો નથી. તેના નામ બતાવો ?

ગુરુ-આકાશ, વાયુ, તેજ, આપ, અને પૃથ્વી એ પાંચ મહાભૂત છે.

શિષ્ય-તમે કહેલાં પંચભૂતનો ભાગ મારા શરીરમાં કાંઈ પ્રસિદ્ધ જોવામાં આવતો નથી, ત્યારે પંચભૂતનો દેહ કેમ કેહેવાય ?

ગુરુ-હે ભાઈ ? વિચાર કરીને તપાસી જો. જેટલો આ શરીરમાં કઠળ ભાગ છે તે પૃથ્વીનો છે. અને દ્રવીભૂત (રસરૂપ) જેટલો ભાગ છે તે આપનો છે. જેટલો ઉષ્ણ ભાગ છે તે તેજનો છે. ચાંલવું, હલવું વાયુથી થાય છે, માટે તે ક્રિયામાત્ર વાયુનો ભાગ છે અને શરીરમાં પોલાણ છે તે આકાશનો ભાગ છે.

શિષ્ય-પંચભૂતનો આ દેહ છે. એવું તમે સં-

ક્ષેપથી કહ્યું. પણ જેમ સ્પષ્ટ સમજવામાં આવે
તે રીતે પંચભૂતનાં છદ્દાં છદ્દાં તત્ત્વો સ્થૂલ દેહ-
મા કયાં કયાં છે? તે કહો.

ગુરુ ॥ સ્થૂલ દેહનાં તત્ત્વોનું કોષ્ટક ॥

આકાશનાં	વાયુનાં	તેજનાં	આપનાં	પૃથ્વીના
કામ	ચલન	ક્ષુધા	શુક્ર	અસ્થિ
ક્રોધ	વલન	તૃષ્ણા	શોણિત	માંસં
શોક	ધાવન	આલસ્ય	લાલા	ત્વચા
મોહ	પ્રસારણ	નિદ્રા	મૂત્ર	નાડી
ભય	આકુંચન	કાંતિ	સ્વેદ	રોમ

સ્થૂલ દેહનાં કોષ્ટકની ટીકા.

આકાશનાં-પાંચ તત્ત્વો છે. કામ, ક્રોધ,
શોક, મોહ, અને ભય. એ સર્વ હૃદય આકાશમાં

પેદા થાયછે; તેથી આકાશના છે. તેઓને તું જાણેછે, તેથી તે તત્ત્વો તું નહીં. આકાશનાં છે તેથી તારાં નહીં. તું એનો દ્રષ્ટા છે અને એ પાંચ તત્ત્વો બંધનદ્વારા પ્રસિદ્ધ દુઃખ દેનારાં છે. એમ જાણી કામાદિકનો ત્યાગ કરવો તે કહુંછું. કામમાં આસક્ત થયાથી રાવણ ઘણો દુઃખી થયો અને રાજ્ય ગયું. તેથી તે કામનો ત્યાગ કરવો.

ક્રોધ, રાક્ષસથી પળ નઝરો છે. કારણ કે, રાક્ષસ તો પરાયું લોહી પીયેછે, અને ક્રોધી તો પોતાનું અને પરનું એ બન્નેનું લોહી પીયેછે. (બાળેછે) રાક્ષસની પ્રતીતિ, માત્ર રાતનીજ થાયછે. પણ ક્રોધી તો રાત્ર અને દિવસ બેય વચ્ચે નાચ્યા કરેછે. રાક્ષસ વીજાને ભય પમાડેછે, પણ પોતે ભય પામતો નથી. અને ક્રોધી તો પોતે ભય પામેછે, અને વીજાને પણ ભય પમાડેછે. તેથી તે ક્રોધને પણ, રાક્ષસથી અધિક દુઃખ દેનારો છે એમ જાણીને ત્યાગ કરવો. તેમજ શોક, મોહ અને ભય

एथी पण दुःख थायछे. एम प्राणिमात्रने अनु-
भवसिद्ध छे. तेथी तेनो पण त्याग करवो. अने.
तेमां अहंता ममता न करवी. यद्यपि (जो पण)
ए कामादिक पांच तत्त्व सूक्ष्म देहना धर्म छे,
स्थूल देहना नथी; तथापि एओनो स्थूल देहमां
आवेश, प्रसिद्ध देखायछे; तेथी स्थूल देहना तत्त्व-
रूपे वर्णन कयुं छे.

वायुनां—पांच तत्त्व छे जेवां के, चलन (चा-
लवुं), वलन (वळवुं), धावन (दोडवुं), प्रसा-
रण (पोहोळुं करवुं), अने आकुंचन (संकोचवुं).
कोई ठेकाणे वलनने बदले उत्क्रमण. (उभुं थवुं)
एम पण कह्युं छे. ए पांचे तत्त्वोने तुं जाणेछे,
तेसारु ए तुं नहीं, ने वायुनां छे; तेथी तारां
नहीं. वायुविना चलनादि क्रिया बनी शके नहीं,
तेसारु वायुनां कह्यां. तुं एनो साक्षी छे.

तेजनां—पांच तत्त्व छे. क्षुधा (भूख लागवी),
तृषा (तरस लागवी), आलस्य (आळस), निद्रा

(ઝંઘ), અને કાંતિ (તેજ). એ પાંચે તેજના ભાગ છે, એમ પ્રસિદ્ધ અનુભવમાં આવેછે; કેમકે પેટમાં અગ્નિ પ્રવળ થયાવિના ભૂંસ લાગતી નથી. ઉષ્ણકાળમાં અગ્નિરૂપ ગરમીના જોરથી તરશ વધારે લાગેછે. તેમજ આઢસ, અને નિદ્રા ગરમીના દિવસમાં વધારે થાયછે. અને નિદ્રા કરવાથી અન્નનું પાચન પણ થાયછે. માટે તે અગ્નિના ભાગ છે. કાંતિ કેહેતાં તેજ-એ પ્રસિદ્ધ તેજનો ભાગ જણાયછે.—

આપનાં—પાંચ તત્ત્વ છે. શુક્ર (વીર્ય), શોણિત (લોહી), લાલા (લાલ ગળેછે તે), મૂત્ર (પિસાબ), અને સ્વેદ (પસીનો). એ પાંચે જલરૂપ પ્રસિદ્ધ જણાયછે, વાસ્તે જલનાં છે.

પૃથ્વીનાં—પાંચ તત્ત્વ છે, અસ્થિ (હાડકાં), માંસ (માસ), ત્વચા (ચામડી), નાડી (નસો), અને રોમ (રુવાંડાં). એ પાંચ તત્ત્વો પૃથ્વીનાં છે. એનો હેતુ એ કે જે વસ્તુ સ્થૂલ શરીરમાંથી પ્રાણ

જાયછે, તે વચ્ચે આકાશ, વાયુ, તેજ, અને જલ
 એ ચારે ભૂતોનાં કામ ક્રોધ આદિ વિભાગો, આ-
 કાશ આદિ ભૂતોમાં મળી જાયછે, તે પ્રસિદ્ધ દેખા-
 યછે. જીવો, મુડદાની અંદર કામ, ક્રોધ વિગેરે આ-
 કાશનાં તત્ત્વો નથી; ચલન, વલન, વિગેરે વાયુનાં
 તત્ત્વો નથી; શ્લુધા, તૃષ્ણા વિગેરે તેજનાં તત્ત્વો નથી;
 અને શુક્ર, શોણિત વિગેરે જલનાં તત્ત્વો પણ તેમાં હો-
 તાં નથી; પણ એકલાં પૃથ્વીનાં. અસ્થિ, માંસ, ત્વચા
 નાડી, અને રોમ એ પાંચે તત્ત્વો જોવામાં આવેછે.
 તે તત્ત્વો જો દેહને બાળે તો ભસ્મરૂપ થઈ, ઢાંટે-તો
 માટીરૂપ થઈ, અને જનાવરો સ્વાય તો વિષ્ણુરૂપ
 થઈ, પૃથ્વીમાં મળેછે. તેથી એ પૃથ્વીનાં છે. તેને
 તું જાણેછે, તેથી તે તું નહીં. એ પૃથ્વીનાં છે, તેથી
 તારાં નહીં. તું એનો દ્રષ્ટા સાક્ષી છે. ઉપર કહેલાં
 પચીસ તત્ત્વોનો આ સ્થૂળ દેહ થયો છે. અને તે પં-
 ચીકૃત પંચમહાભૂતનો કાર્ય છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ, પંચીકૃત પંચમહાભૂત કોને કહિયે ? તે કહો.

ગુરુ—ઈશ્વરેચ્છાથી એક એક ભૂતના બેભે ભાગ થઈને, તેમાંથી સર્વ ભૂતોનો એક એક ભાગ જુદો રહ્યો ને બાકી રહ્યો જે એક એક ભાગ તેઓના દરેકના ચાર ચાર ભાગ થઈને પોતપોતાનો જે અરધો અરધો ભાગ જુદો રહેલો છે તેને મુકીને, બીજા ચાર ભૂતના અરધા અરધા ભાગ સાથે પાંચ ભૂતોનાં પોતાના ચાર ચાર ભાગમાંથી એક એક ભાગનો જે મિલાપ તેનું નામ પંચીકરણ. એ રીતે જેઓનું પંચીકરણ થયું છે તેઓને પંચીકૃત પંચમહાભૂત કહિયે. તે પંચીકૃત પંચમહાભૂતમાંથી આ પચીશ તત્ત્વનો સ્પષ્ટ દેખાય છે એવો સ્થૂલ દેહ ઉત્પન્ન થયો છે. હવે તે સ્થૂલ દેહનાં પચીશ તત્ત્વોને પણ પંચીકરણની રીતે સમજવાસારુ, નીચે આ કોષ્ટક લખ્યું છે.

(८५)

स्थूल देहनां पंचीकृत पच्चीश तत्त्वोने समज-
वासारु कोष्टक.

पंचभूत	पृथ्वीनां	जलनां	तेजनां	वायुनां	आकाशनां
पृथ्वीनां	अस्थि	शोणित	आलस्य	संकोचन	कट्याकाश
जलनां	मांस	शुक्र	कांति	चलन	उदराकाश
तेजनां	नाडी	मूत्र	क्षुधा	उत्क्रमण	हृदयाकाश
वायुनां	त्वचा	स्वेद	तृषा	धावन	कंठाकाश
आकाशनां	रोम	लाला	निद्रा	प्रसारण	शिरआकाश

कोष्टकनो अर्थ.

पृथ्वीनो-अस्थि (हाडकां) मुख्य भाग
छे; केमके ते पृथ्वीनी पेठे कठण छे. तेथीं पृथ्वी-
नो अरधो भाग जाणवो अने बाकीना अरधा
भागना चार भाग थया; जेवाके १ शोणित, २
आलस्य, ३ संकोचन, ४ कट्याकाश. ते जल
आदि बीजा चार भूतमां मळ्या. ते कहुंछुं.

१ शोणित-(रुधिर) तेनो रंग लाल छे.

તેથી પૃથ્વીનો ભાગ છે. તે જઘમાં મળ્યો તેસારુ જલનાં તત્ત્વો સાથે કેહેવાયછે.

૨ આલસ્ય-પૃથ્વીની પેઠે આલસમાં જડતા છે, તેથી પૃથ્વીનો ભાગ છે. અને તેજમાં મળ્યો, તેથી તેજનાં તત્ત્વોસાથે કેહેવાયછે.

૩ સંકોચન-એ પળ પૃથ્વીની પેઠે જડતાનું હેતુ છે, માટે પૃથ્વીનો ભાગ છે. પળ વાયુને મળ્યો, તેથી વાયુનો ગણાયછે.

૪ કટયાકાશ-પૃથ્વીનો ભાગ જે મઠ તેને રાખેછે, માટે પૃથ્વીનો ભાગ છે. પળ આકાશને મળ્યો, તેથી આકાશનો કેહેવાયછે.

જઘનો-મુખ્ય અરધો ભાગ વીર્ય છે તેનું કારણ એ છે કે, જઘ જેમ સફેદ છે, અને વૃક્ષાદિકને ઉત્પન્ન કરેછે, તેમ વીર્ય પળ સફેદ છે, અને ગર્ભને ઉત્પન્ન કરેછે, માટે જલનો છે એમ જાણવું. હવે બાકીના અરધા ભાગના ચાર ભાગ થયા.

જેવા કે- ૧ માંસ, ૨ કાંતિ, ૩ ચલન, ૪ ઉદરા-
કાશ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા
તે કહેછે.

માંસ-દ્રવીભૂત છે, તેથી જ઼નું છે. પળ
પૃથ્વીના તત્ત્વો સાથે મળ્યું, તેથી પૃથ્વીનું કેહેવાયું.

૨ કાન્તિ-જલની છે; કેમકે જલના સંબં-
ધથી કાંતિમાં ફેરફાર થાયછે. પળ તે કાંતિ
તેજની સાથે મળી તેસીરુ તેજની કેહેવાઈ.

૩ ચલન-પાણીની પેઠે ચલાયમાન છે,
તેથી જ઼નું છે. પળ વાયુના તત્ત્વસાથે મળ્યું તેથી
વાયુનું કેહેવાયું.

૪ ઉદરાકાશ-જ઼ને રેહેવાનું સ્થાનક છે,
તેથી જ઼નો છે. પળ આકાશમાં મળ્યો, તેસારુ
આકાશનો કેહેવાયો.

તેજનો-મુખ્ય અરધો ભાગ ક્ષુધા છે તેનો
હેતુ એ છે જે, ઉદરમાં અગ્નિ પ્રવ઼લ થયાથી ક્ષુધા

લાગેછે, તે કારણથી તેજનો છે. બાકીના અરધા ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા. જેવા કે, ૧ નાડી, ૨ મૂત્ર, ૩ ઉત્ક્રમણ, ૪ હૃદયાકાશ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા. તે કહુંછું.

૧ નાડીથી—જ્વરની પરીક્ષા થાયછે, માટે તેજની છે. પણ પૃથ્વીના તત્ત્વમાં મળી, તેથી પૃથ્વીની કેહેવાઈ.

૨ મૂત્ર—ગરમ છે, માટે તેજનું છે. પણ જલના તત્ત્વમાં મળ્યું તેથી જલનું કેહેવાયું.

૩ ઉત્ક્રમણમાં—ઉત્ક્રમણમાં અગ્નિની પેઠે ઊર્ધ્વ ગતિ છે, માટે તેજનું છે. પણ વાયુના તત્ત્વમાં મળ્યું તેથી વાયુનું કેહેવાયું.

૪ હૃદયાકાશ—સર્વદા હૃદયમાં ઉષ્ણતા રહે-છે, તેથી તેજનો છે. પણ આકાશના તત્ત્વમાં મળ્યો તેથી આકાશનો કેહેવાયો.

વાયુનો—પોતાનો અરધો મુખ્ય ભાગ ધાવન

(દોડવું) છે. કેમ જે વાયુની પેઠે વેગથી દોડાય-
છે. માટે વાયુનો ભાગ છે. વાકી વાયુના અરધા.
ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા; તે એ કે, ૧ ત્વચા,
૨ સ્વેદ, ૩ તૃષા, ૪ કંઠાકાશ. તે પૃથ્વી આદિ
બીજા ભૂતોમાં મળ્યા. તે કહુંછું.

૧ ત્વચાર્થી-સ્પર્શ થાયછે, તેથી વાયુની છે.
પણ પૃથ્વીના તત્ત્વ સાથે મળી તેથી પૃથ્વીની કેહેવાઈ.

૨ સ્વેદ-વર્ણાં શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ વાયુથી પર-
સેવો થાયછે અને વાયુથી સુકાયછે, માટે વાયુનો છે.
પણ જલનાં તત્ત્વસાથે મળ્યો, તેથી જલનો કેહેવાયો.

૩ તૃષા-વાયુથી શોષણ થઈ તૃષા ઉત્પન્ન
થાયછે, માટે વાયુની છે. પણ તેજના તત્ત્વસાથે મળી
તેથી તેજની કેહેવાઈ.

૪ કંઠાકાશ-વાયુને જવાઆવવાનું સ્થા-
નક છે, માટે વાયુનો ભાગ છે. પણ આકાશના
તત્ત્વસાથે મળ્યો તેથી આકાશનો કેહેવાયછે.

આકાશનો-પોતાનો મુખ્ય અરધો ભાગ શિર આકાશ છે. કારણકે માથામાં જે પોલાણ છે, તે આકાશરૂપ છે અને એના બાકીના અરધા ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા; તે એ કે, ૧ રોમ, ૨ લાલા, ૩ નિદ્રા, ૪ પ્રસારણ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા તે કહું છું.

૧ રોમ-કાપવાથી દુઃખ થતું નથી, માટે આકાશનાં છે. પણ પૃથ્વીનાં તત્ત્વસાથે મળ્યાં, તેથી પૃથ્વીનાં કેહેવાયાં.

૨ લાલા-શિરઆકાશમાંથી નીચે આવે છે, માટે આકાશની છે. પણ જલના તત્ત્વસાથે મળી, તેથી જલની કેહેવાઈ.

૩ નિદ્રા-શૂન્ય સ્વભાવ છે માટે આકાશની છે. પણ તેજના તત્ત્વસાથે મળી, તેથી તેજનો કેહેવાય છે.

૪ પ્રસારણમાં-વ્યાપકતા છે, માટે આકા-

શનું છે. પળ વાયુના તત્ત્વસાથે મળ્યું અને વાયુ-
થીજ શરીર પોહોલું થાયછે, તેથી વાયુનું કેહેવાયછે.

એ રીતે સ્થૂલદેહનાં પચીશ તત્ત્વોમાં પંચીકરણ-
નિરૂપણ કયું છે, તે ગૌણ પક્ષથી સમજવાસારુ
છે. અને પંચીકૃત પંચમહાભૂતમાંથી પચીશ તત્ત્વો-
નો જે સ્થૂલ દેહ થયો છે તેજ મુખ્ય પક્ષ છે. તે
તત્ત્વો પ્રથમ કોષ્ટકમાં નિરૂપણ કયાપ્રમાણે સમ-
જવાં, પળ. માત્ર આકાશનાં તત્ત્વમાં બે પક્ષ. છે.
તેમાં કામક્રોધાદિ પાંચ પેહેલા પક્ષમાં કહ્યાં ને
વીજા પક્ષમાં આકાશના પાંચ ભાગ. જેવાકે શિ-
રાકાશ, કંઠાકાશ, હૃદયાકાશ, .ઉદરાકાશ. અને
કટ્યાકાશ, એ રીતે કહ્યાછે, પળ એ સર્વ નિરૂપણ
કરવાનો મુખ્ય અભિપ્રાય એ છે કે, એ સર્વ તત્ત્વો
ભૌતિક (પંચભૂતનાં કાર્ય) છે, માટે જડ છે. તથા
પરિણામી, વિકારી, અસત્ય છે. અને હું, તેઓનો
જાણવાવાળો, દ્રષ્ટા, નિર્વિકારી, અસંગ આત્મા છું.
ને તે તત્ત્વોના સમુદાયરૂપ સ્થૂલ દેહ હું નથી. તે

તત્ત્વો પંચભૂતનાં છે. તેથી મારાં નથી. એમ જા-
 ણીને તેમાંથી અહંતામમતારૂપ અધ્યાસને મુકી દેવો
 અને તે તત્ત્વોમાંથી તું કોણ છે ? એ વિચાર કન્ય.
 અને તેમાં તને શો સંબંધ છે ? જેથી તું એ મારાં છે
 એમ માને છે. સ્વરૂં વિચારીને જો, તો તું એ નથી.
 ને પંચભૂતનાં હોવાથી તારાં પણ નથી વાસ્તે એવા
 વિચારથીજ, દેહમાંથી અહંતા મમતા મટે છે. દેહ
 એવું નામ પણ ઉપલાં પચીસ તત્ત્વો મઢીને થયું
 છે. જો એ તત્ત્વોનું વિવેચન કરી જુદાં જુદાં કન્યા
 હોય, તો તેમાં દેહ કાંઈ સિદ્ધ થતો નથી. જેમ પ-
 થ્થર, ઈંટ, લાંકડાં, ચુના વિગેરે જોડાયાથી ઘર
 એવું નામ પડ્યું; પણ તેને જુદાં જુદાં કરી નાંચે તો
 ઘર કાંઈ દેખાતું નથી. માટે સ્વરી રીતથી વિચારતાં,
 દેહ સત્ય છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. કલ્પના માત્રજ
 છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહું છું તેથી વિચારીજો.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ વિવેકી અને અવિવેકી નામના
 બે પુરુષ રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હતા, તેમાં અવિવે-

कीए विवेकीने कह्युं के, तमे चालतां चालतां था-
कीगया हशो, तेथी पेली गाडी आवेछे तेमां बेसो.
विवेकी बोल्हो के, गाडी कांई देखाती नथी. अ-
विवेकी बोल्हो के, गाडी प्रसिद्ध आवती देखाय-
छे, ने तमे कहोछो के, नथी देखाती. तेनुं कारण
शुं ? विवेकी बोल्हो के, ए गाडी सिद्ध न थाय
तो तने शी शिक्षा करवी ? पेलाए जवाब दीधो के
मारा मोटा उपर एक तमाचो मारजो. एम वाद
करतां गाडी नजीक आवी, त्यारे तेणे कह्युं के
आ गाडी छे. तमारी मरजी होय तो बेसो.
भाडुं नकी करी आपुं. विवेकी बोल्हो के, मोटे-
थीज गाडी कहोछो, पण हाथ मुकीने तौ बता-
वो ? पेलाए हाथ मुकीने कह्युं के, आ गाडी छे.
त्यारे पेला विवेकी केहेवा लाग्यो के, आ तो धरी छे,
पइडां छे, कमान छे, बारणुं छे, विगेरे. ज्यां ज्यां
हाथ मूकतो गयो, ते ते अवयवोनां नाम केहेतो
गयो, तेथी कांई गाडी सिद्ध थई नहीं. त्यारे अ-

વિવેકીયે કહ્યું કે, ઠીક હવે મારા મોઢા ઉપર ત-
માચો મારો. ત્યારે 'વિવેકી' કહ્યું કે આંગઢી
મુકીને તારું મોઢું બતાવ, એટલે મારું. ત્યારે તે
અવિવેકીએ ગાલ ઉપર હાથ મુક્યો, તેવોજ વિવેકી
બોલ્યો કે, એ તો ગાલ છે. બીજાં સર્વ ઠેકાણે
પેલાએ હાથ મુક્યો, તેમ વિવેકી કેહેતો ગયો કે,
એ તો કપાલ છે, દહાડી છે, હોઠ છે, નાક છે,
આંખ છે, વગેરે. પણ મોઢું કાંઈ સિદ્ધ થયું નહીં.
માટે એ પ્રમાણે સઘઢા નામનું જો સ્વરૂપ શો-
ધીએ તો સિદ્ધ થાય નહીં. કેવઢ વ્યવહાર સિદ્ધ
થવાસારુ નામની કલ્પના માત્ર કરીછે. તેમજ
આ દેહ પણ કલ્પનામાત્રજ છે. તેથી તેમાં અહંતા
મમતા થઈ શકે એમ નથી. માટે તેમાં અહંતા મ-
મતા ન કરવી એટલેજ મોક્ષ છે. અને આ સ્થૂલ
દેહને અન્નમય કોશ કરીને વર્ણન કરેલો છે. તે અ-
ન્નમય કોશથી પણ આત્માને ભિન્ન જાણવો.

શિષ્ય—સ્થૂલ દેહને અન્નમય કોશ કેમ કહ્યો ?
તે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—માતાપિતાએ સ્વાધેલા અન્નના પરિણામ-
માંથી રુધિર અને વીર્ય થાયછે. અને તે રુધિર
વીર્યના સંવંધથી આ સ્થૂલ દેહ પેદા થયોછે. અને
જન્મ્યાપછી પળ માતાયે સ્વાધેલા અન્નના પરિણા-
મથી દુધ થાયછે. તે દુધનું પાન કરીને સ્થૂલ દેહ
વધેછે. અને દાંત આવ્યા પછી અન્ન સ્વાઈનેજ જી-
વેછે. વઝી આ સ્થૂલ દેહ બીજા જીવોને અન્નરૂપ
ભક્ષ્ય છે. અને અન્ન સ્વાધાવગર જીવતો નથી.
અને જ્યારે મરેછે, ત્યારે અન્નરૂપ પૃથ્વીમાં લય-થા-
યછે. માટે એને અન્નમય કહ્યો. અને તેને કોશ
કહ્યો, તેનું કારણ એ છે જે, જેમ તરવારને ઢાંકવા-
વાલું જે મ્યાન છે, તેનું કોશ એવું નામ કેહેવાયછે.
અને ધનને ઢાંકવાવાળા મંડારને પણ કોશ કેહેછે.
તેમ અન્નમય શરીરથી આત્મા ઢંકાયછે, માટે તેને
અન્નમય કોશ કહ્યો છે. તે અન્નમય કોશ દૃશ્ય

(९६)

छे. अने हुं आत्मा ते अन्नमय कोशथी जुदो तेवो द्रष्टा छुं. तेथी अन्नमय कोशातीत छुं. एम मुमुक्षुए सद्गुरुथी समजीने निश्चय करवो.

ए रीते स्थूल देहनुं वर्णन करीने हवे तेनी अवस्था आदिकनुं वर्णन करुं छुं.

॥ चोपाई ॥

गुरु- जाग्रत अवस्था नेत्र स्थान, वैखरी वाचा स्थूल भोग जान ॥ क्रिया शक्ति रजोगुण मान, अकार मात्रा विश्व अभिमान ॥ ७ ॥

॥ टीका ॥ जाग्रत अवस्था एटले जागीए छईये ते. अने इंद्रियोथी शब्दादि विषयोनुं प्रसिद्ध जे ज्ञान थायछे, तेने जाग्रत अवस्था कहिये, ए शास्त्रमां प्रसिद्ध छे. अने ते जाग्रत अवस्थानो व्यवहार बेतालीश तत्त्वोथी थायछे. ते ४२ तत्त्वोनां नामो नीचेना कोष्टक प्रमाणे जाणवां.

(९७)

पांच ज्ञानइंद्रियोनां नाम.	तेनाविषयोनां नाम.	अनेदेवताओंनां नाम.
श्रोत्र त्वचा चक्षु जिह्वा घ्राण	शब्द स्पर्श रूप रस गंध	दिशा वायु सूर्य वरुण अश्विनीकुमार
पांच कर्मइंद्रियोनां नाम.	तेनाविषयोनां नाम.	अनेदेवताओंनां नाम.
वाक् पाणि पाद शिश्र गुद	बन्धन आदान गमन आनंद विसर्ग	अग्नि इंद्र उषेंद्र प्रजापति मृत्यु
चारअंतःकरणनां नाम.	तेनाविषयोनां नाम.	अनेदेवताओंनां नाम.
मन बुद्धि चित्त अहंकार	संकल्प निश्चय चित्तन अभिमान	चंद्रमा ब्रह्मा नारायण रुद्र

उपर कहेलां बेतालीश तत्त्वमांथी जो एक तत्त्व ओछुं होयतो, तेढलो व्यवहार जाग्रतमां ओछो था-

(૧૮)

યછે. તે જાગ્રત અવસ્થામાં જાગી ઉઠ્યાથી તે શ-
યનપર્યંત જે કાંઈ વ્યવહાર થાયછે, તે સર્વનો હું જા-
ણવાવાળો સાક્ષી છું, એમ જાણવું. જાગ્રત અવસ્થા-
નું નેત્ર સ્થાન છે; કેમકે વિશેષે કરીને જાગ્રત અવ-
સ્થાનો વ્યવહાર નેત્રથી થાયછે. જાગ્રત અવસ્થામાં
વૈશ્વરી વાચા છે. ૧ કંઠ, ૨ તાલુ, ૩ જિઘ્હામૂઝ, ૪
દાંત, ૫ ઓઘ(હોઠ), ૬ નાસિકા, ૭ ઉર (છાતી),
૮ શિર (માથું), ૯ આઠ સ્થાનકથી પ્રસિદ્ધ રીતે
જે સર્વ મનુષ્ય બોલેછે તેનું નામ વૈશ્વરી વાચા. અને
સ્થૂલ ભોગ ઇટલે પ્રસિદ્ધ સુખદુઃખાદિ જે ભોગ થા-
યછે તે. ક્રિયાશક્તિ ઇટલે ક્રિયારૂપ શરીરનો જે
વ્યવહાર થાયછે તે. રજોગુણ ઇટલે અભિમાને કરી
રાગ દ્વેષ આદિથી જે રાજસી ક્રિયા થાયછે તે.
અકાર અક્ષર એજ માત્રા. અને વિશ્વ અભિમાન કે-
હેતાં જાગ્રત અવસ્થામાં બુદ્ધિમાં આત્માનો જે આ-
ભાસ (હું કર્તા ભોક્તા એ રીતે અભિમાન કર-
નારો જીવ) તે. એ સર્વ તત્ત્વોને તું જાણેછે, માટે

(૧૧)

તે તું નહીં. એ સઘઘાં જાગ્રત અવસ્થાનાં સંબંધી છે
તેથી તારાં નહીં. તું એનો દ્રષ્ટા. સાક્ષી છે.

॥ ચોપાઈ ॥

ગુરુ-ઉપલાં પચીશ ને આ અષ્ટ, એવા
તત્ત્વ તેત્રીશ સ્પષ્ટ ॥ એ દૃશ્ય તું દ્રષ્ટા જા-
ણ, એ તું કેમ થાઈશ વેદ પ્રમાણ ॥ ૮ ॥

॥ ટીકા ॥ ઉપર કહેલાં સ્થૂલ દેહનાં પચીશ
કામક્રોધાદિ તત્ત્વો, અને આ હ્રમણાં કહેલાં જાગ્રત
અવસ્થા આદિ આઠ તત્ત્વો તે મઢીને સર્વ તેત્રીશ
તત્ત્વો સ્પષ્ટ જણાય છે. એ સર્વે તત્ત્વોને તું જાણે છે.
તેથી એ તારાં દૃશ્ય છે, તું એઓનો જાણનાર દ્રષ્ટા
છે. એ તત્ત્વો જે છે, તે તું નહીં. એવું વેદને વિષે પ્ર-
માણ છે. તેમજ શ્રીશંકરાચાર્ય પણ વાક્યવૃત્તિ ના-
મના ગ્રંથમાં દેહથી આત્મા ભિન્ન છે એમ કહે છે.

॥ શ્લોક ॥

ઘટદ્રષ્ટા ઘટાદ્भिન્નઃ સર્વથા ન ઘટો યથા

દેહદ્રષ્ટાતથા દેહો નાહામત્યવધારયત્ ૧

અર્થ ॥ જેમ ઘટનો દ્રષ્ટા (જોવાવાળો) ઘટથી ભિન્ન છે અને તે કોઈ પ્રકારે ઘટરૂપ ન થાય તેમજ દેહનો દ્રષ્ટા જે હું આત્મા, તે કદાપિ દેહરૂપ નથી એ રીતે નિશ્ચય કરવો ॥ ૧ ॥

જેમ ઘડો પંચભૂતથી થયેલો છે, તથા જડ અને દૃશ્ય છે, તેમજ આ તારો દેહ પણ પંચભૂતથી ઉત્પન્ન થયો છે તથા જડ અને દૃશ્ય છે. માટે ઘટસરખો છે. તેનો દ્રષ્ટા તું ચૈતન્ય છે.

શિષ્ય—હે ગુરુ, ઘડો જેવો પેદા થયો, તેવો જ રહે છે, કાંઈ વધતો નથી, તેથી જડ છે. અને દેહ તો દરરોજ વધે છે, તેથી ચૈતન્ય છે તેને ઘટ જેવો તમે કેમ કહ્યો ?

ગુરુ—દેહ વધે છે, તેથી કાંઈ ચૈતન્ય ન કહેવાય. જેમ મીત ઉપર દરરોજ ઈંટો મુકીને વધારે છે, તો વધે છે. ઉકરડા ઉપર દરરોજ કચરો

નાચે તો તે પળ વધીને મોટો થાયછે તેથી કાઈ
 ચૈતન્ય ન કહેવાય. તેમ દેહમાં પળ અન્ન, જઝ
 શાક, મેવા વગેરે દરરોજ કચરો પડેછે, તેથી
 વધેછે. વાસ્તે વધે તેથી ચૈતન્ય ન કહેવાય.
 અને જેમ લોઢામાં અગ્નિના સંબંધથી દાહકતા દે-
 શાયછે, તેમ ચૈતન્યરૂપ આત્માના સંબંધથી દેહમાં
 ચૈતન્યતા પ્રતીતિ થાયછે, પળ પોતાની મેઢે ચૈ-
 તન્ય નથી. એ રીતે દેહ જડ છે. તું એનો દ્રઢાં
 તેથી જુદો, ચૈતન્ય, અજર, અમર, આત્મા છે. ॥૮॥

શિષ્ય—હે મહારાજ, હું જન્મ્યો છું, ને મરીશ
 પળ સ્વરો. અને તમે અજર અમર મને કહોછો
 તે કેમ થાઁ તે કહો ?

ગુરુ—યાસ્ક એવે નામે આચાર્યે એમ નિરૂપણ
 કન્યું છે કે, દેહમાં જન્માદિ છ વિકાર છે, પળ
 આત્મામાં નથી. તે કહુંછું, તે સાંભઢ.

॥ દુહો ॥

જાયતે, અસ્તિ, વર્દ્યતે, વિપરિણમ-

(૧૦૨)

તે જોય ॥ અપક્ષીયતે વિનશ્યતિ ષટ્વિ-
કાર કહિ સોય ॥ ૯ ॥

॥ ટીકા ॥ જાયતે (જન્મેછે), અસ્તિ (જન્મ્યા
પછી છે), વર્દતે (જન્મીને વધેછે), વિપરિણમતે (જુ-
વાન થાયછે), અપક્ષીયતે (વૃદ્ધ થાયછે), અને વિ-
નશ્યતિ (મરેછે) એ છ વિકાર જાણવા ॥ ૯ ॥

॥ દુહો ॥

એ ષટ્ વિકાર દેહને કહ્યા, તું પોતે
નિર્વિકાર ॥ ગુરુવાક્યે વિશ્વાસ કરી,
અનુભવ મનમાં ધાર ॥ ૧૦ ॥

॥ ટીકા ॥ એ ઉપર કહેલા જન્માદિ છ વિકાર
સ્થૂલ દેહને થાયછે. પણ તું તે સ્થૂલ દેહ નથી. તું તો
પોતે નિર્વિકાર આત્મા છે. દેહ વિકારી છે તેણે ક-
રીને આત્મા વિકારી થાય નહીં. જેમ માટીમાંથી
ઘડો થયો, તેણે કરીને જે ઘટમાં આકાશ (પો-
લાણ) છે તે કાંઈ નહું થયું (જન્મ્યું) એમ ન કેહે-

(૧૦૩)

વાય. ઘટ થયા પછી આ ઘટ છે, એમ કેહેવાયછે. ત્યાર પછી ટીપીને વધારે છે. પંકવ્યા પછી પરિણામ અવસ્થા થઈ, અને ત્યારપછી તરડ અથવા કાણું પડ્યું, એટલે વૃદ્ધ થયો, અને ફુટી ગયો, એટલે ઘડો નાશ થયો; પણ ઘટમાંના આકાશને એ વિકાર-માંનો કોઈ પણ વિકાર થતો નથી. કેમકે તે આકાશ નિરવયવ, અસંગ, અન્ને નિર્લેપ છે. તેમજ દેહ જન્મે-છે, જન્મ્યાપછી છે, વધેછે, જુવાન થાયછે, ઘરડો થાયછે, અને મરેછે. પણ તું આત્મા એ છ વિકારથી રહિત, નિર્વિકાર, નિરવયવ અને અસંગ છે. તેમ મ-ગવદ્ગીતાના. બીજા અધ્યાયમાં પણ આત્મા જન્માદિ છ વિકાર રહિત છે, એમ નિરૂપણ કન્યું છે.

॥ શ્લોક ॥

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં
ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ ॥અજો નિત્યઃ

शाश्वतोयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने
शरीरे ॥ १ ॥

अर्थः—आ अपरोक्षरूप आत्मा कोई दिवस जन्मतो नथी ने कोई दिवस मरतो पण नथी, अने आ आत्मा जन्मीने फरीथी अस्तित्वरूप बीजा विकारने प्राप्त थतो नथी. अज (अजन्मा छे), नित्य (विपरिणामरूप चोथा विकाररहित एकरूप) छे, शाश्वत (अपक्षयरूप पांचमां विकाररहित सर्वदा) छे. पुराण (वृद्धिलक्षण त्रीजा विकाररहित अनादि सिद्ध) छे अने शस्त्रादिके करीने शरीरनो नाश थायछे-पण आ आत्मानो नाश थतो नथी ॥ १ ॥ तेथी हे शिष्य ! गुरुना वचनमां विश्वास राखीने, हुं निर्विकार शुद्ध आत्मा छुं एवो अनुभव तारा मनमां दृढ धारण कर ॥ १० ॥

ए रीते गुरुए स्थूल देहथी भिन्न आत्मानो बोध करीने शिष्यने स्थूल देहमांथी अहंता ममतारूप अध्यास मुकाव्यो, त्यारे स्थूल देहथी भिन्न सू-

(१०५)

क्ष्म देह छे ते मारुं आत्मानुं रूप हशे, एम आ-
तिथी मानीने शिष्य पुछेछे.

॥ दुहो ॥

शिष्य-स्थूल देह ते हुं नहीं, सूक्ष्म
देह हुं जाण ॥ सद्गुरु कहे ते तुं नहीं, लिं-
ग दृश्य वखाण ॥ ११ ॥

॥ टीका ॥ हे महाराज ! तमारा उपदेशथी
स्थूल देह ते हुं नहीं, एवो तो अनुभव थयो. पण
सूक्ष्म देह हुं हईश, एम जणायछे.

गुरु-हे भाई ! ते सूक्ष्म देह तुं नथी. लिंग
देह केहेतां. सूक्ष्म देह ते तारो दृश्य छे, ने तेनो
तुं द्रष्टा छे, तेथी ते तुं नहीं ॥ ११ ॥

सद्गुरुए लिंगदेह दृश्य छे, एटलुंज कहीने शिष्यने
लिंग देहमांथी अध्यास मुकवाने उपदेश कच्यो, पण
लिंगदेहनां विशेष तत्त्वोवणर्न करीने तेथी भिन्न आ-
त्मानो स्पष्ट रीते जेम अनुभव थाय तेम न कहुं, तेथी

(૧૦૬)

શિષ્ય ફરીથી લિંગદેહનેજ આત્મા માનીને પુછે છે..

॥ ચોપાઈ ॥

શિષ્ય-સ્વામી સ્થૂલ દેહ તે હું નહીં,
પણ સૂક્ષ્મ દેહ તે હું સહી ॥ ગુરુ કહે તે તું
કેમ થાઈશ ભાઈ, પ્રથમની પેઠે વિચારો
જાઈ ॥ ૧૨ ॥

॥ ટીકા ॥ હે સ્વામી ! (હે ગુરુ) આ સ્થૂલ દેહ
તે હું નહીં, કેમકે પંચભૂતના પચીશ તત્ત્વોનો સંઘા-
તરૂપ સ્થૂલ દેહ ભૌતિક છે અને અતિ મલિનરૂપ
વીર્ય તથા રુધિરમાંથી પેદા થયેલો છે. અને એ સ્થૂલ
દેહ હાડકાં, માંસ, રુધિર, મઝ, મૂત્ર, કફ આદિ
અત્યંત અપવિત્ર પદાર્થોયે કરીને ભરેલો છે. અને જે-
ના નવ દ્વારમાંથી પણ અતિ દુર્ગંધિરૂપ મઝ, મૂત્ર,
કફ આદિ નિત્ય નીકળ્યા કરેછે. વઢી મેવા, મી-
ઠાઈ, અન્ન વિગેરે અતિ ઉત્તમ સ્વાવાના પદાર્થો જે
સ્થૂલ દેહમાં અંદર ગયાથી તરત વગડીને મઝરૂપ

થાયછે, તેમજ અતિ ઉત્તમ શોભિત વસ્ત્રો પળ જે
 દેહના સંગથી બગડીને મલીન દુર્ગંધી થાયછે,
 એ રીતે અસંત અશુચિરૂપ સર્વને પ્રત્યક્ષ દે-
 સ્વાયછે એવો આ સ્થૂલ દેહ તે હું કેમ થાઉં ?
 અને એ દૃશ્ય છે ને હું તેનો દ્રષ્ટા છું તેથી પળ
 સ્થૂલ દેહ હું નથી. અને જ્યારે હું સ્થૂલ દેહ નથી,
 ત્યારે તેના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર એવા
 ચાર વર્ણ તથા બ્રહ્મચર્ય, ઘૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, ને સંન્યાસ
 એવા જે ચાર આશ્રમ તે મારામાં નથી. તેમજ
 સ્થૂલ, કૃશ, ર્યામ, ગૌર, બાલ, યુવા, વૃદ્ધતા એવા
 જે સ્થૂલ દેહના ધર્મ તેપણ મારામાં નથી, એમતો
 મને અનુભવથી જાણવામાં આવેછે, પળ સ્થૂલ દે-
 હની અંદર જે સૂક્ષ્મ દેહ છે, તે તો હું સહો કેહેતાં
 છું; કેમકે સ્થૂલ દેહથી જવું, આવવું, સાંભળવું
 વિગેરે જે વ્યવહાર થાયછે તે સૂક્ષ્મ દેહના આ-
 ધારથીજ થાયછે. કેમ જે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયી જુવેછે,
 કાન ઇન્દ્રિયી સાંભળેછે, વાણી ઇન્દ્રિયી બોલેછે. ઇ-

સાદિ સૂક્ષ્મદેહની ઇન્દ્રિયોથી સ્થૂલ દેહનો સર્વ વ્ય-
વહાર થાયછે. જેમાં પ્રાણ છે, એવા સૂક્ષ્મ દેહથી
સ્થૂલ દેહ જીવેછે. પ્રાણ ગયા એટલે સ્થૂલ દેહથી
જોવાય નહીં. માટે સ્થૂલ દેહમાં સૂક્ષ્મ દેહનું પ્રા-
ધાન્ય (મુખ્યપણું) છે. વળી સ્થૂલ દેહમાં સૂક્ષ્મ
દેહ જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધીજ, આ મારો પિતા, આ
પુત્ર, માઈ, કુટુંબ इत्यादि संबंध રહેછે. તે સૂક્ષ્મ
દેહ જો નિકળી ગયો, તો સ્થૂલ દેહમાંથી આ પિતા
તથા માઈ इत्यादि संबंध મટી જાયછે એટલે તેને ત-
રત બાળી નાખેછે. માટે સૂક્ષ્મ દેહ હું છું, એમ જ-
ણાયછે. તેમજ હું બોલું છું, દેખું છું, સાંભળું છું,
ચાલું છું, અને હું શુર્યો છું, સુખી છું, દુઃખી છું
इत्यादि સૂક્ષ્મ દેહમાં અહંપ્રત્યય પળ દેખાયછે.
તેથી પળ સૂક્ષ્મ દેહ હું છું એમ જણાયછે.

ગુરુ—હે માઈ, તું સૂક્ષ્મ દેહ પળ કેમ થઈશ ?
તે પળ ભૌતિક, જડ અને દૃશ્ય છે. તેનો તું દ્રષ્ટા
છે, વાસ્તે તે તું નહીં; અને તે સૂક્ષ્મ દેહ પંચમહા-

ભૂતનો છે, માટે તારો નહીં. તું એનો સાક્ષી છે. તેનો અનુભવ થવાસારુ પ્રથમ જેમ સ્થૂલ દેહનો વિચાર ક'યો અને તે સ્થૂલ દેહથી આત્માને જેમ ભિન્ન જાણ્યો તેમજ સૂક્ષ્મદેહનો વિચાર કરી સૂક્ષ્મ દેહથી પણ ભિન્ન (જુદો) આત્મા દ્રષ્ટા છે, તેને તું ઓઢાવ અને સૂક્ષ્મ દેહ હું નથી એમ જાણ ॥ ૧૨ ॥

શિષ્ય—હે મહારાજ, તે સૂક્ષ્મ દેહનાં તત્ત્વો કેટલાં છે, અને કયાં કયાં ભૂતમાંથી કયાં કયા તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયાં છે? તે સર્વ નિરૂપણ કરી દેશાડો.

ગુરુ—તે સૂક્ષ્મ દેહનાં તત્ત્વો અંતઃકરણપંચક, પ્રાણપંચક, જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચક, કર્મેન્દ્રિયપંચક ને વિષયપંચક એરીતે પચીસ છે, ને તે તત્ત્વો આકાશ, વાયુ, તેજ, આપ ને પૃથ્વી એ પંચમહાભૂતથી ક્રમે કરીને ઉત્પન્ન થયા છે. તેના વિભાગને વિસ્તારથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રક્રિયાયે કરીને નિરૂપણ કરવાસારુ આ કોષ્ટક લખ્યું છે.

॥ सुक्ष्मदेहना विचारनुं कोष्टक ॥

पूर्व.

पंचमहा भूत	आकाशनां अं तःकरणपंचक. कर्ताभोक्ता	वायुनां प्राणपंचक. वाहन	तेजनां ज्ञानेन्द्रियपंचक. द्वार	आपनां कर्माद्रियपंचक. सेवक	पृथ्वीनां विषयपंचक. भोग
आकाश	अंतःकरणप्रथम स्फुरण देवता विष्णु.	व्यान सर्वांग स्थानमां रहेछे. कर्म सर्व देहनी विन्या. बेहेरो शब्द सांभले नाहे	श्रोत्रदेवतादिशा तेणेकरी शब्द श्रवण थायछे. तेबोलेछे. तेविना सुगो.	वाचादेवताअग्नि	शब्द
वायु	मन संकल्पविकल्पात्मक देवता चंद्रमा तेणेकरि संकल्प करेछे.	समान नाभिस्थानमां रहेछे कर्म अन्नरसने रोमरोममां नाडीद्वाराये प्रवेश करावेछे.	त्वचादेवतावायु तेणेकरि स्पर्श शीत उष्ण मृदु कठिनताआदि जणायछे.	पाणिदेवता इंद्र तेणेकरि पदार्थने लेखदेव करेछे. ते विना न थाय.	स्पर्श

તેજ	બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મ- ક. દેવતા બ્રહ્મા તેનેકરિ નિશ્ચય થાયછે.	ઉદાનકંઠસ્થાનમાં રહેછે. કર્મ અન્નર- સનો વિભાગ કરેછે. સ્વપ્ન હેડકી દેલા- ડેછે હિતાનાડિમાં.	સૂર્ય તેનેકરિ રૂપ દે- વતા સૂર્ય પાદ દેવતા ઉપદ્ર- તેનેકરિ જાયછે આવેછે. તેવિના પાંગળો.	રૂપ
આપ	ચિત્ત ચિંતનાત્મ- ક દેવતા નારા- યણ તેનેકરિ સ્મરણ કરેછે.	પ્રાણહૃદયસ્થાનમાં રહેછે. કર્મ એકવી- શહજાર ને છસો શ્વાસોચ્છ્વાસકરેછે.	જિવ્હાદેવતા વ- રુણ-તેનેકરિ ર- સસ્મૃદ જણાયછે તેવિના ન જણાય.	રસ
પૃથ્વી	અહંકાર અહંપણ દેવતા રુદ્ર તેને- કરિ અહંકાર થાયછે.	અપાનગુદસ્થાનમાં રહેછે કર્મ મલનો ઉત્તર્ગ કરેછે.	ગ્રાણદેવતા અ- ધ્વિનીકુમાર તેને કરિ ગંધસુગંધ દુર્ગંધ જણાય તે વિના ન જણાય.	ગંધ

પશ્ચિમ.

સૂક્ષ્મદેહના કોષ્ટકની ટીકા.

આ કોષ્ટકમાં પેહેલી, બીજી તથા ત્રીજી પ્રક્રિયામાં પૂર્વથી પશ્ચિમતરફ ક્રમથી વાંચીને તત્ત્વોનો વિચાર સમજવો. ને ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી પ્રક્રિયામાં ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ ક્રમથી, વાંચીને તત્ત્વોનો વિચાર સમજવો.

પ્રક્રિયા પેહેલી.

આકાશનાં—અંતઃકરણપંચક એટલે પાંચ તત્ત્વો છે. તે એ કે અંતઃકરણ, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર.

વાયુનાં—પ્રાણ આદિ પાંચ તત્ત્વો છે. તે એ કે વ્યાન, સમાન, ઉદાન, પ્રાણ અને અપાન.

તેજનાં—જ્ઞાનઇન્દ્રિયપંચક છે. તે એ કે શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, જિહ્વા અને ગ્રાણ.

આપનાં—કર્મઇન્દ્રિયપંચક છે. તે એ કે વાચા, પાણી, પાદ, શિશ્ન અને ગુદ.

પૃથ્વીનાં—વિષયપંચક છે. તે એ કે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ.

એ સર્વે તત્ત્વોને તું જાણેછે માટે તે તું નહીં. તે પંચભૂતનાં છે, તેથી તારાં નહીં. તું એ સર્વે તત્ત્વોનો દ્રશ્ય છે.

પ્રક્રિયા બીજી.

શિષ્ય—હે ગુરુ ! એ પચીસ તત્ત્વોનાં નામ તમે કહ્યાં, તે મેં જાણ્યાં, પણ તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ ઓઢ-સ્વવાસારુ તે તત્ત્વોથી જે જે જ્ઞાન ક્રિયા વિગેરે થાયછે, તે તે કહો.

અંતઃકરણપંચકનું વ્યાખ્યાન.

ગુરુ—અંતઃકરણ—કેહેતાં દેહની અંદર જ્ઞાન સુખ આદિનું સાધનરૂપ કરણ (ઇન્દ્રિય) તેનું સ્વરૂપ એ છે જે, કાંઈ એક કામ કરવાનું પ્રથમ જે સ્ફુરણ થાયછે તે. અને તે અંતઃકરણના દેવતા વિષ્ણુ તેથી સ્ફુરણ થાયછે.

મન—કેહેતાં, જે કામનું સ્ફુરણ થયુંછે, તે કામ નિશ્ચય કરી કરવું, અથવા ન કરવું, એવો જે સંકલ્પ વિકલ્પ થાયછે તે. અને તે મનના દેવતા ચંદ્રમા. તેણે કરીને સંકલ્પ વિકલ્પ થાયછે.

બુદ્ધિ—કેહેતાં કરવા ધારેલા કામનો નિશ્ચય કરવો તે. તે બુદ્ધિના દેવતા બ્રહ્મા તેવડે નિશ્ચય થાયછે.

ચિત્ત—કેહેતાં આ કામ કેમ કરીએ તો સારું થાય એમ ચિંતવન કરેછે તે. અને તે ચિત્તના દેવતા નારાયણ. તેણેકરીને સ્મરણ થાયછે.

અહંકાર—કેહેતાં આ કામ હું કરીશ, એવું જે અભિમાન તે. તેના દેવતા રુદ્ર તેણેકરીને અહંકાર (અભિમાન) થાયછે.

અંતઃકરણ સ્વરૂપે તો એકજ છે. પણ તેમાં સંકલ્પ વિકલ્પ નિશ્ચય આદિ વૃત્તિઓ જુદી જુદી છે તેથી મન, બુદ્ધિ આદિ નામ પણ જુદાં જુદાં પડ્યાં

છે. જેમ બ્રાહ્મણ એક છે, તે રસોઈ કરતો હોય તો રસોઈયો, મળાવતો હોય તો ષાઠક, જ્યોતિષ જાણતો હોય તો જ્યોતિષી અને નાડી જોતો હોય તો વૈદ્ય કેહેવાયછે. તેમ એક અંતઃકરણમાં વૃત્તિભેદથી મન બુદ્ધિ આદિ જુદાં જુદાં નામ કહ્યાં છે. એ સર્વ અંતઃકરણ મન આદિકનો તું સાક્ષી છે. તે તું નથી તે વિચાર કરી જો.

પ્રાણપંચક્રનું વ્યાખ્યાન.

વ્યાન—એવે નામે વાયુ શરીરના સર્વ સ્થાનમાં રહીને દેહના સર્વ સાંધા વાઙ્વારૂપી કર્મ કરેછે.

સમાન—એવે નામે વાયુ નાભિસ્થાનમાં રહેછે. ને મનુષ્ય જે અન્નજલને ખાય પીએછે, તે અન્નાદિક જઠરાગ્નિમાં પાકીને તેના સ્થૂઠ, મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ એવા ત્રણ ભાગ થાયછે. તેમાં અન્નનો ઘણો સૂક્ષ્મ ભાગ જે થાયછે તે, શરીરમાં હૃદય ઉપર આવીને મન બુદ્ધિને પુષ્ટ કરેછે. અને જલનો જે સૂક્ષ્મ ભાગ થાયછે તે પ્રાણને પુષ્ટ કરેછે.

રેછે અને અન્ન તથા જલનો બીજો જે સ્થૂલ ભાગ, મલ તથા મૂત્રરૂપ અસાર થાયછે, તે ગુદ અને લિંગદ્વારાયે શરીરથી બાહાર નિકળી જાયછે. બાકી રહેલા અન્ન જલના મધ્યમ રસરૂપી ભાગને સમાનવાયુ નાડી (નસ) દ્વારા આજ્ઞા શરીરમાં રોમે રોમે પોહોંચાડેછે કે જે રસના પરિણામરૂપ રુધિર માંસ આદિથી આજ્ઞા શરીર પુષ્ટ થાયછે. બધી તરફ જો અન્ન જલના રસનો ભાગ બરાબર ન પોહોંચતો હોય તો, સર્વ અવયવો પુષ્ટ થાય નહીં. જેમ બગીચામાં માઝી હોયછે, તે કુવામાંથી પાણી કાઢાડીને, ધોરીયા (નીકો) દ્વારાથી ઠેકાણે ઠેકાણે સર્વ વૃક્ષને સરખું પોહોંચાડેછે, જેથી વૃક્ષો પ્રફુલ્લિત થાયછે. તેમ સમાનવાયુરૂપી માઝી, દેહરૂપી બગીચામાં, અવયવ તથા રોમરૂપી વૃક્ષને, અન્નજલના રસરૂપી પાણીને, નસદ્વારા પોહોંચાડીને આજ્ઞા શરીરને પુષ્ટ કરેછે.

ઉદાન-એ નામે વાયુ કંઠસ્થાનમાં રહેછે,

ને મનુષ્ય જે અન્ન જલ સ્નાય પીયેછે, તેના છુદા છુદા વિભાગ કરેછે. અને કંઠમાં “ હિતા ” એવે નામે અતિ સૂક્ષ્મ નાડી છે, તેમાં સ્વપ્ન તથા હેડકી દે-
સ્વાડેછે.

પ્રાણ-એવે નામે વાયુ હૃદયસ્થાનમાં રહેછે. તે રાત્ર દિવસ મઢીને ૨૧૬૦૦ શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપી કર્મ કરેછે.

અપાન-એવે નામે વાયુ ગુદસ્થાનમાં રહીને મઢનો ત્યાગ કરેછે.

ઉપર કહ્યાપ્રમાણે છુદી છુદી ક્રિયા પાંચ વાયુઓની છે તેથી તે ક્રિયા આત્માની નથી, તું એ સર્વનો સાક્ષી છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચકનું વ્યાખ્યાન.

શ્રોત્ર-(કાન)ઈન્દ્રિય, તેના દેવતા ઢિશા છે, તેથી શબ્દ સાંભળેછે, તે વિના બેહેરો શબ્દ સાંભળે નહીં.

ત્વચા-ઈન્દ્રિય, તેના દેવતા વાયુ છે, તેથી

શીત, ઉષ્ણ, કોમલ, અને કઠિન સ્પર્શ જણાયછે.

·ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય તેના દેવતા સૂર્ય છે. તેનેકરીને નાના પ્રકારનાં રૂપ જુવેછે. તે વિના અંધ કેહેવાય.

જિઘ્ઘા-ઇન્દ્રિય.તેના દેવતા વરુણ છે. તેથી સ્વારા, સ્વાટા, મીઠા વગેરે સ્વાદ જણાયછે. તેવિના ન જણાય.

ઘ્રાણ-ઇન્દ્રિય તેના દેવતા અશ્વિનીકુમાર છે. તેનેકરીને સુગંધ દુર્ગંધ વગેરે ગંધ જણાયછે. તેવિના ન જણાય.

એ પાંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયોને તું જાણેછે, તેથી તે તું નહીં, તું એઓનો સાક્ષી છે.

કર્મેન્દ્રિયપંચકનું વ્યાખ્યાન.

વાચા-(વાણી) ઇન્દ્રિય, તેના દેવતા અગ્નિ છે, તેનેકરીને શબ્દ બોલાયછે, તેવિના મુંગો (બોલી ન શકે).

પાણિ-(હાથ) ઇન્દ્રિય, તેના દેવતા ઇન્દ્ર છે. તેનેકરી પદાર્થને લેછે, દેછે, તેવિના ન થાય.

પાદ—ઈન્દ્રિય, તેના દેવતા ઉપેન્દ્ર (વિષ્ણુ) છે. તેનેકરી જવાઆવવાસ્થી ક્રિયા થાયછે, તેવિના પાંગલો.

શિશ્ન—(ઉપસ્થ) ઈન્દ્રિય, તેના દેવતા પ્રજા-પતિ છે. તેનેકરીને મૂત્ર અને રતિભોગ થાયછે. તે વિના નપુંસક.

ગુદ—ઈન્દ્રિય, તેના દેવતા મૃત્યુ (યમ) છે. તેનેકરીને મલનો લ્યાંગ થાયછે.

ए पांच कर्मइन्द्रियोने तुं जाणेछे तेथी तुं नहीं, तुं एओनो साक्षी छे.

विषयपंचकतुं व्याख्यान.

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ એ પાંચ વિષય છે તેથી પણ આત્મા ભિન્ન છે તે વિષયરૂપ નથી એમ જાણવું. અને એ પાંચ વિષયોમાં જે પુરુષ આસક્ત થાયછે, તો તેને બંધન થાયછે. તે માટે તેઓનો ત્યાગ કરવો.

केमके एक एक विषयमां आसक्त थईने एक एक जंतु नाश पामेछे. त्वारे एक मनुष्य जो ए पांचे विषयमां आसक्त थाय तो तेनो नाश केम न थाय ?

शिष्य—कया कया विषयमां आसक्त थयाथी कयां कयां जंतुओनो नाश थायछे ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु—**शब्द**—विषयमां हरिण मरण पामेछे. जेम कोई हिंसा करवावाळो पारधी वनमां गायन करतो होय तेना नादमां आसक्त थईने हरिण नजीक आवीने ते रागने सांभळेछे के, जलदीज पारधी दगाथी हरिणने मारेछे. ए रीते शब्दविषयमां आसक्तिये करीने हरिणनो नाश थायछे.

स्पर्श—विषयमां हाथी मरण पामेछे. जे देशमा हाथीओ घणा होयछे, ते देशमां ते हाथिना दांतने लेवावास्ते जंगली लोको जंगलमां मोटा खाडा करेछे, ने ते खाडा न देखाय, ते माटे उपर लांबा वांसा नाखी घास पाथरी जमीन बरो-

वर करी राखेछे. खाडानी जे तरफथी हाथीओळुं टोळुं आवतुं होय, तेनी सामी बाळु लाकडानी एक हाथणी रंग दई तैयार करी मुकेछे. ते जोई पेला दूरथी आवता हाथीओमांनो कोई हाथी, ए खरी हाथणी छे, एवुं धारीने ते हाथणीने स्पर्श करवाने जेवो दोडेछे, तेवोज ते खाडामां पडीने मृत्यु पामेछे.

रूप—विषयना. सेवनथी पतंगीयानो नाश थायछे. ते प्रसिद्ध जोवामां आवेछे, के, पतंगीयो, दीवानुं रूप जोई, तेमां पडीने मरेछे.

रस—विषयथी माछलानो नाश थायछे, ते ए रीते के, मच्छीमार माछलाने मारवानो लोढानो कांटो दोरीने छेडै बांधीने तेउपर खावानी जणस लगाडीने पाणीमां नाखेछे, त्यारे माछळुं, ते खावाना रसनी लालचे करीने जेवुं कांटामां मोढुं घालेछे, तेवुंज तेमां भराईने मरेछे, तेथी ए रसविषय पण दुःखनो हेतु छे.

ગંધ-વિષયથી ભ્રમર મરણ પામેછે. તે એ રીતે કે, खुलेला दिनविकाशी कमल उपर भ्रमर सुगंधनी लालचથી बेसी रहेछे. सांज पडेछे, तयारे कमल बीडाई जायछे. तथापि ते गंधना लोभથી बाहार निकळतो नथी. तेवामां हाथी आवी ते कमलने खाई जायछे. जेथी भ्रमर पण कमलसाथे मरण पामेछे. तेथी गंध विषय पण दुःखनो हेतु छै. माटे ए पांच विषयोमां दोषदृष्टि करी तेओ-नो त्याग करवो.

પ્રક્રિયા ત્રીજી.

हवे अंतःकरणपंचकमां तथा ज्ञानेन्द्रियपंचकमां तथा कर्मेन्द्रियपंचकमां अध्यात्म, अधिभूत ने अधिदैव एवी त्रिपुटी छे तेथी क्रिया थायछे, तेने तुं जाण्छे, माटे ते तुं नथी, एनो साक्षी छे.

शिष्य-हे महाराज, तમે કહ્યું કે, અંતઃકરણાદિકમાં અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અને અધિદેવ એ

त्रिपुटीथी क्रिया थायछे, पण ते अध्यात्म आदि कोने कहीये ? ते कहो.

गुरु—पांच अंतःकरणनी त्रिपुटी नीचेनां
कोष्टक प्रमाणे समजवी.

अध्यात्म	अधिभूत	अधिदैव
अंतःकरण	स्फुरण	विष्णु
मन	संकल्पविकल्प	चंद्रमा
बुद्धि	निश्चय	ब्रह्मा
चित्त	चितन	नारायण
अहंकार	अभिमान	रुद्र

अंतःकरण, अध्यात्म, स्फुरण अधिभूत, अने विष्णु अधिदैव, ए त्रणथी क्रिया थायछे. ए त्रणमां एक पण न्यून होय तो क्रिया न थाय. तेमज मन अध्यात्म संकल्प विकल्प अधिभूत चंद्रमा अधिदैव ए त्रणथी संकल्परूपी क्रिया थायछे. ए रीते बुद्धि, चित्त अने अहंकार एनी त्रिपुटी जाणवी. ते त्रिपुटीने तुं जाणेछे तेथी. ते तुं नही, तुं तेनो साक्षी छे.

(१२४)

पांच ज्ञानेंद्रियोनी त्रिपुटी नीचेनां
कोष्टक प्रमाणे समजवी.

अध्यात्म	अधिभूत	अधिदैव
श्रोत्र	शब्द	दिशा
त्वचा	स्पर्श	वायु
चक्षु	रूप	सूर्य
जिह्वा	रस	वरुण
घ्राण	गंध . .	अश्विनीकुमार

श्रोत्र अध्यात्म; शब्द अधिभूत, अने दिशा अधिदैव ए त्रिपुटीथो (ए त्रण मळीने) सांभलवारूपी क्रिया थायले. तेमां एक पण न्यून होय तो क्रिया न थाय. जेम के चक्षु अध्यात्म छे, रूप अधिभूत पण छे. पण अधिदैव सूर्य न होय तो देखाय नहीं. सूर्य तथा रूप होय, अने चक्षु न होय तो पण देखाय नहीं. अने सूर्य तथा चक्षु होय ने रूप न होय तो पण देखाय नहीं. ए रीते बाकी ज्ञानेंद्रियोनी त्रिपुटी जाणवी. ते त्रिपुटीने

(૧૨૫)

તું જાણેછે, તેથી તે તું નહીં. ક્રિયા એની છે માટે તારી નહીં. તું એનો સાક્ષી છે.

પાંચ કર્મેન્દ્રિયોની ત્રિપુટી નીચેના
કોષ્ટક પ્રમાણે સમજવી.

અધ્યાત્મ	અધિભૂત	અધિદૈવ
વાચા	વચન (બોલવું)	અગ્નિ
પાણિ	આદાન (લેવું દેવું)	ઇન્દ્ર
પાદ	ગમન (જવું આવવું)	ઉપેન્દ્ર
શિશ્ર	આનંદ (રતિભોગ)	પ્રજાપતિ
ગુદા	વિસર્ગ (મલ્લ્યાગ)	યમ

વાચા ઇન્દ્રિય અધ્યાત્મ, વચન અધિભૂત અને અગ્નિ અધિદૈવ, એ ત્રિપુટીથીજ શબ્દ બોલવારૂપી ક્રિયા થાયછે. તે ત્રણમધ્યે એક પળ ન્યૂન હોય તો, ક્રિયા થઈ શકે નહીં. એ રીતે સર્વ કર્મેન્દ્રિયોની ત્રિપુટી જાણવી. તે ત્રિપુટીને તું જાણેછે, તેથી તે તું નહીં. ક્રિયા એનાથી થાયછે, માટે તે ક્રિયા તારી નહીં. તું એનો સાક્ષી છે.

પ્રક્રિયા ચોથી.

પ્રથમ જે અંતઃકરણ આદિ પચીશ તત્ત્વો કહ્યાં, તે વધાં તત્ત્વો પંચમહાભૂતના સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ ભાગમાંથી થયાં છે, તેથી તે પંચમહાભૂતનાં કાર્ય જાણવાં. તું એનો દ્રષ્ટા સાક્ષી છે.

શિષ્ય—હે ગુરુ ! એ પચીશ તત્ત્વો માહેલાં કયા કયાં તત્ત્વો, કયા કયા ભૂતના સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ ભાગમાંથી પેદા થયાં છે તે કહો.

ગુરુ—પંચભૂતના સાત્ત્વિક ભાગમાંથી પાંચ અંતઃકરણ તથા પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો થયેલ છે, અને તે ભૂતોના રાજસ ભાગમાંથી પાંચ પ્રાણ, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયો થયેલ છે, તથા તામસ ભાગમાંથી પાંચ વિષય થયા છે.

શિષ્ય—તમે આકાશ આદિ પંચભૂતોના સાત્ત્વિક વિગેરે ભાગમાંથી પચીશ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ કહી; પણ એક એક ભૂતના એક એક સાત્ત્વિક,

(૧૨૭)

રાજસ, તથા તામસ ભાગમાંથી જે જે તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયાંછે, તે તે જુદાં જુદાં સ્પષ્ટ સમજાય તે રીતે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—પંચભૂતના સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ ભાગમાંથી થયેલાં જુદાં જુદાં તત્ત્વોને સમજવા-સારુ આ કોષ્ટક લખ્યુંછે.

પંચભૂત	સાત્વિક ભાગમાંથી		રાજસભાગમાંથી		તામસ ભાગમાંથી
	પાંચ અંતઃકરણ	પાંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિયો	પાંચ વાયુ	પાંચ કર્મઈન્દ્રિયો	પાંચ વિષયો
આકાશના	અંતઃકરણ	શ્રોત્ર	વ્યાન	વાચા	શબ્દ
વાયુના	મન	ત્વચા	સમાન	પાણિ	સ્પર્શ
તેજના	બુદ્ધિ	ચક્ષુ	ઉદાન	પાદ	રૂપ
આપના	ચિંત્ત	જિવ્હા	પ્રાણ	શિશ્ન	રસ
પૃથ્વીના	અહંકાર	ગ્રાણ	અપાન	ગુદ	ગંધ

આકાશના સાત્વિક ભાગમાંથી અંતઃકરણ તથા શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય થયેલછે ને આકાશના રાજસ ભાગમાંથી વ્યાન વાયુ તથા વાચા ઈન્દ્રિય થયેલછે, અને તામસ ભાગમાંથી શબ્દવિષય થયોછે. એજપ્ર-

માળે વાયુ આદિ ચારભૂતોના સાત્વિક આદિ ભાગમાંથી મન ત્વચા આદિ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયાંછે એમ સમજવું.

શિષ્ય—પાંચ અંતઃકરણ તથા પાંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિય પંચભૂતના સાત્વિક ભાગમાંથી થયેલછે, એમ તમે કહ્યું તેમાં હેતુ શું ? તે કહો.

ગુરુ—જેમ ગીતામાં કહ્યુંછે કે, “સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં” કેહેતાં સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન થાયછે. તેમ અંતઃકરણ મન, બુદ્ધિ, વિગેરેથી સુખદુઃખનું જ્ઞાન થાયછે, અને શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ વિગેરે પાંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિયોથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ વિગેરેનું જ્ઞાન થાયછે. માટે તે સાત્વિક ભાગમાંથી થયેલાંછે એમ જાણવું.

શિષ્ય—પાંચ પ્રાણ, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પંચભૂતોના રાજસ ભાગમાંથી થયેલછે, તેમાં હેતુ શું છે તે કહો.

ગુરુ—જેમ રજોગુણથી ક્રિયા થાયછે, તેમજ

પાંચ પ્રાણ, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયોથી પણ પ્રસિદ્ધ ક્રિયા થાયછે. તેથી રાજસ ભાગમાંથી થયેલછે, એમ જાણવું.

શિષ્ય—પાંચ વિષયો તામસ ભાગમાંથી થયાછે, તેનું કારણ શું ? તે કહો.

ગુરુ—પાંચ વિષયોમાં જ્ઞાન નથી. કેવળ જડ-રૂપ છે. તેથી તામસ ભાગમાંથી થયા એમ કહ્યું. એ સર્વ તત્ત્વોને તું જાણેછે, તેથી તે તું નહીં. તે સર્વ પંચભૂતનાં છે, તેથી તારા નહીં. તું અકર્તા, અ-ભોક્તા, એઓનો સાક્ષી આત્મા છે. .

પ્રક્રિયા પાંચમી.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! તમે મારા આત્માને અ-કર્તા, અભોક્તા સાક્ષી છે, એમ કહ્યું, ત્યારે આ દે-હમાં કર્તા કોણ છે, તથા સુખદુઃખનો ભોક્તા કોણ છે અને કયા કયા સાધનોથી ભોગવેછે ? તે સ્પષ્ટ સમજાય, તે રીતે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—આ દેહમાં પાંચ અંતઃકરણ, કર્તા ભોક્તા છે, પાંચ પ્રાણ કર્તા ભોક્તાનાં વાહન છે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તેઓનાં દ્વાર છે, પાંચ વિષય તેઓના ભોગ છે અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય તેઓના સેવક છે. અને તું એ સર્વને જાણવાવાળો અકર્તા, અભોક્તા, અસંગ આત્મા છે.

શિષ્ય—હે સ્વામી ! સાધારણ રીતે તમે અંતઃકરણપંચક કર્તા ભોક્તા; તથા પ્રાણપંચક, તેનાં વાહન, જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચક તેનાં દ્વાર, તથા વિષયપંચક તેના ભોગ, અને કર્મેન્દ્રિયપંચક સેવક એ રીતે કહ્યું; પણ તે પાંચે તત્ત્વોના કોણ કોણ કર્તા ભોક્તા કયા કયા વહાન ઉપર બેસીને, કયા કયા દ્વારમાં આવીને કયા કયા ભોગને ભોગવેછે, અને કયા કયા સેવક સેવા કરેછે, તે ભિન્ન ભિન્ન રીતે વિસ્તારીને મને સમજાય તેમ કહો.

ગુરુ—આકાશનું—અંતઃકરણ કર્તા ભોક્તા વ્યાન વાહન ઉપર બેસીને, શ્રોત્ર દ્વારમાં આવી,

શબ્દવિષયરૂપી ભોગને ભોગવેછે. ઇટલે કાને કરીને અનુકૂલ અથવા પ્રતિકૂલ શબ્દ સાંભળવાથી અંતઃકરણમાં સુખદુઃસ્વરૂપી ભોગ થાયછે. અને વાચા સેવક તેની સેવા કરેછે. તેથી અંતઃકરણ કર્તા ભોક્તા છે, અને તું આત્મા તેનો જાણવાવાળો છે.

વાયુનું—મન કર્તા ભોક્તા, સમાન વાહન ઉપર બેસીને, ત્વચાદ્વારમાં આવી, સ્પર્શવિષયને ભોગવેછે, અને પાણી સેવક સેવા કરેછે. ઇટલે ત્વચાને ટહાડ લાગે તો હાથ વસ્ર ઓઢાડેછે, પરસેવો થતો હોય તો પંખો ચલાવેછે, એ વિગેરે સેવા કરેછે. ત્વચા ઉપર કોમલ ચંદન આદિ અનુકૂલ સ્પર્શથી તથા કઠણ અથવા ઉષ્ણ વિગેરે પ્રતિકૂલ સ્પર્શથી સુખ તથા દુઃખ મનમાં થાયછે, તેથી સુખદુઃખનું ભોક્તા મન છે. તેનો તું જાણવાવાળો આત્મા સુખી દુઃખી નથી.

તેજની—બુદ્ધિ કર્તા ભોક્તા સમાન વાહન ઉપર બેસીને, ચક્ષુદ્વારમાં આવી, રૂપ વિષયને ગ્રહણ

કરેછે, અને પાદ સેવક તે, રૂપ જોવા લઈ જાયછે. ઇટલે ચક્ષુથી પ્રિય અપ્રિય પદાર્થો દેખવાથી બુદ્ધિ સુખદુઃખની ભોક્તા થાયછે, પણ તું તેનો દ્રષ્ટા અભોક્તા છે.

આપનું-ચિત્ત કર્તા ભોક્તા પ્રાણ વાહન ઉપર બેસીને જિવ્હા દ્વારમાં આવી, રસ વિષયને ભોગવેછે, અને શિશ્રુ સેવક રસનો ત્યાગ કરેછે. ઇટલે જિવ્હાથી મધુર આદિ અનુકૂળ (પ્રિય) રસ, તથા કટુ (કડવા) આદિ પ્રતિકૂળ રસ ચાખવાથી ચિત્ત સુખદુઃખનું ભોક્તા થાયછે. પણ તું તેનો દ્રષ્ટા અભોક્તા છે.

પૃથ્વીનો-અહંકાર કર્તા ભોક્તા અપાન વાહન ઉપર બેસીને, ગ્રાણ દ્વારમાં આવી, ગંધ વિષયને ભોગવેછે, અને ગુદા સેવક મળનો ત્યાગ કરેછે. ઇટલે ગ્રાણથી પુષ્પ, અત્તર આદિ અનુકૂળ સુગંધીના અને પ્રતિકૂળ દુર્ગંધીના ગ્રહણ કરવાથી અહંકાર સુખદુઃખનો ભોક્તા છે. તું એનો જાણ-

(૧૩૩)

નારો અમોક્તા છે. તારા આત્મામાં સુખ દુઃખ નથી. એ રીતે કર્તા મોક્તાની પ્રક્રિયા નિરૂપણ કરીને હવે બીજા પ્રકારથી આકાશ આદિ પાંચ મહાભૂતનાં એકએકનાં પાંચ પાંચ તત્ત્વોને કહી બતાવેછે.

પ્રક્રિયા છઠ્ઠી.

ગુરુ-આકાશનાં-અંતઃકરણ, વ્યાન શ્રોત્રં, વાચા અને શબ્દ, એ પાંચ તત્ત્વ છે.

શિષ્ય-એ પાંચ તત્ત્વ આકાશનાં કહ્યાં, તેમાં હેતુ શું છે ? તે કહો.

ગુરુ-સ્ફુરણરૂપ અંતઃકરણ હૃદયાકાશમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે, અને ત્યાંજ લય થાયછે, તેથી આકાશનું છે. વ્યાન-સર્વ અંગમાં આકાશની પેઠે વ્યાપી રહ્યોછે માટે આકાશનો. શ્રોત્ર-ઈન્દ્રિય, આકાશનો ગુણ શબ્દ છે તેને સાંભળેછે, માટે આકાશની. વાચા-ઈન્દ્રિય, આકાશનો ગુણ શબ્દ છે,

તેનો ઉચ્ચાર કરેછે, તેથી આકાશની અને શબ્દ-
તો આકાશનોજ ગુણ છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

વાયુના-મન, સમાન, ત્વચા, પાણિ, અને
સ્પર્શ એ પાંચ તત્ત્વો છે.

શિષ્ય-એ પાંચ વાયુનાંજ છે, એમાં હેતુ શું છે?
તે કહો.

ગુરુ-મન વાયુની પેટે ચંચલ છે, તેથી વાયુનું
જાણવું. સમાન-પોતે વાયુરૂપ છે. ત્વચા-ઇન્દ્રિય
વાયુનો ગુણ સ્પર્શ છે તેને જાણેછે, માટે વાયુની છે.
પાણિ-ઇન્દ્રિયથી વાયુનો ગુણ જે સ્પર્શ તે થાયછે,
માટે વાયુની છે. સ્પર્શ-વાયુનોજ ગુણ છે, માટે વા-
યુનો. તું એ સર્વનો સાક્ષી છે.

તેજનાં-બુદ્ધિ, ઉદાન, ચક્ષુ, પાદ અને રૂપ
એ પાંચ તત્ત્વો છે.

શિષ્ય-એ પાંચ તત્ત્વો તેજનાં છે. તેમાં હેતુ
શું છે તે કહો.

ગુરુ-બુદ્ધિ-પ્રકાશવાળી તેજોમય છે, માટે તેજની. ઉદાન-વાયુ કંઠમાં અન્નજલનો વિભાગ કરીને તેને જઠરાગ્નિમાં પોહોંચાડેછે, માટે તેજનો છે. ચક્ષુ-ઈન્દ્રિય, તેજનો ગુણ રૂપ છે તેને જુવેછે, માટે તેજની. પાદ-ઈન્દ્રિયમાં વિશેષે કરીને ઉષ્ણતા રહેછે ને તેજનો ગુણ રૂપ તેને જોવા લઈ જાયછે, માટે તેજની અને રૂપ તો તેજનો ગુણ છે. તેથી એ પાંચ તત્ત્વો તેજના છે. તું એ સર્વનો સાક્ષી છે.

આપનાં-ચિત્ત, પ્રાણ, જિવ્હા, શિશ્ન અને રસ એ પાંચ તત્ત્વો છે.

શિષ્ય-એ પાંચ જઠનાં છે. એમ શ્યા કારણથી જણાય ? તે કહો.

ગુરુ-ચિત્ત-જઠની પેઠે દ્રવીભૂત થાયછે, માટે જઠનું છે. પ્રાણ-વાયુ જલવગર રહેતો નથી, તેથી જઠનો છે. અને શ્રુતિમાં પણ કહ્યુંછે કે, “જઠમય પ્રાણ છે” જિવ્હા-ઈન્દ્રિય જઠનો ગુણ રસ છે

તેને ગ્રહણ કરેછે, અને સદાકાલ મીની રહેછે, તેથી જલની છે. શિશ્ન-ઇન્દ્રિય મૂત્રરૂપ જલનો ત્યાગ કરેછે, વાસ્તે જલની છે. અને રસ-જલનો ગુણ છે. તું એ સર્વનો જાણવાવાળો સાક્ષી છે.

પૃથ્વીનાં-અહંકાર, અપાન, ગ્રાણ, ગુદા, અને ગંધ એ પાંચ તત્ત્વ છે.

શિષ્ય-એ પાંચ તત્ત્વો પૃથ્વીનાં છે એમ કેમ નિશ્ચય થાય ? તે કહો.

ગુરુ-અહંકાર-પૃથ્વીની પેઠે મારી તથા જડ છે, માટે પૃથ્વીનો છે. અપાન-વાયુ પૃથ્વીનો ભાગ મળે તેને ગુદદ્વારથી બહાર કાઢેછે, માટે પૃથ્વીનો છે. ગ્રાણ-ઇન્દ્રિય, પૃથ્વીનો ગુણ ગંધ છે તેને જાણેછે, માટે પૃથ્વીની છે. ગુદા-ઇન્દ્રિય પૃથ્વીનો ભાગ મળે તેને ત્યાગ કરેછે, માટે પૃથ્વીની છે. ગંધ-ગુણ પૃથ્વીનો છે, એ તો પ્રસિદ્ધ છે.

એ રીતે પાંચ ભૂતોનાં પચીસ તત્ત્વોનો સાક્ષી

(જાણવાવાળો) તું આત્મા છે. તેથી તે તત્ત્વો તું નહીં, અને તારાં પળ નહીં, તું તેથી જુદો છે.

પ્રક્રિયા સાતમી.

શિષ્ય—હે ગુરુ, પેહેલી પ્રક્રિયામાં આકાશનાં પાંચ અંતઃકરણ, વાયુના પાંચ પ્રાણ, તેજની પાંચ જ્ઞાનઈન્દ્રિય, આપની પાંચ કર્મેન્દ્રિય, અને પૃથ્વીના પાંચ વિષય એ રીતે કહ્યું. અને હમણાં ઉપર કહેલી છઠી પ્રક્રિયામાં પેહેલી પ્રક્રિયાથી જુદી રીતે કહ્યું. જેમકે,

આકાશનાં—અંતઃકરણ, વ્યાન, શ્રોત્ર, વા-
ચા અને શબ્દ.

વાયુનાં—મન, સમાન, ત્વચા, પાણિ અને સ્પર્શ.

તેજનાં—બુદ્ધિ, ઉદાન, ચક્ષુ, પાદ અને રૂપ.

આપનાં—ચિત્ત, પ્રાણ, જિવ્હા, શિશ્ન અને રસ.

પૃથ્વીનાં—અહંકાર, અપાન, ઘ્રાણ, ગુદા અને ગંધ. એ રીતે કહ્યું તેનું શું કારણ ? તે કહો.

ગુરુ-જો પળ મુખ્યત્વે કરીને અપંચીકૃત પંચ-
 ભૂતમાંથી સત્તર તત્ત્વોનો સૂક્ષ્મદેહ ઉત્પન્ન થયોછે,
 એમ વેદાંતના પ્રકરણ ગ્રંથોમાં કહ્યુંછે. તથાપિ મુ-
 મુક્ષુને સ્થૂલરીતે ભિન્ન ભિન્ન પ્રક્રિયાયે કરીને
 સર્વ તત્ત્વોને વિસ્તારથી સમજવાસારુ આ પંચીકર-
 ãના સૂક્ષ્મદેહના કોષ્ટકમાં સૂક્ષ્મદેહનાં પચીશ
 તત્ત્વો નિરૂપણ ક-યાંછે અને તેમાં આકાશનાં ત-
 ત્ત્વોને વાયુ આદિ ભૂતોમાં મઢવાથી ને વાયુ આ-
 દિનાં તત્ત્વોને આકાશ આદિ ભૂતોમાં મઢવાથી
 પેહેલી તથા છઠ્ઠી પ્રક્રિયામાં જુદા જુદા પ્રકારે
 નિરૂપણ કર્યુંછે. પળ તેમાં સમજવાનું ંટલુંજ છે
 કે, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે નિરૂપણ કરેલાં તે તત્ત્વો
 સર્વ ભૌતિક હોવાથી અનાત્મરૂપ દૃશ્ય છે ને આ-
 ત્મા તેથી ભિન્ન છે.

પ્રક્રિયા આઠમી.

શિષ્ય-સૂક્ષ્મદેહનાં જે આ પચીશ તત્ત્વો તમે

.કહ્યાં તેટલાંજ છે, કે તેથી વધારે છે કે ઓછાં છે ?
તે કહો.

ગુરુ—વેદાંતશાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન, અને બુદ્ધિ મળીને સત્તર તત્ત્વોનો સૂક્ષ્મદેહ કહ્યોછે. કોઈ ઠેકાણે મન અને બુદ્ધિ એકઠાં કહ્યાથી સોઠ તત્ત્વો કહ્યાંછે. કોઈ ઠેકાણે ઉપલાં સત્તર તત્ત્વો અને ચિત્ત તથા અહંકાર·એ ને વધારે કહીને ઓગણીશ તત્ત્વો કહ્યાંછે. અને કોઈ ઠેકાણે અષ્ટપુરીમાં સત્તાવીશ તત્ત્વોનો સૂક્ષ્મદેહ વર્ણન કર્યોછે.

શિષ્ય—અષ્ટપુરીમાં સત્તાવીશ તત્ત્વોનો સૂક્ષ્મ દેહ તમે કહ્યો પણ તે અષ્ટપુરી કોને કહીએ ? તે કહો.

ગુરુ—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયનું એક પુર, પાંચ કર્મેન્દ્રિયનું બીજું પુર, ચાર અંતઃકરણનું ત્રીજું પુર, પાંચ પ્રાણનું ચોથું પુર, પંચમહાભૂતનું પાંચમું પુર, અવિદ્યા છઠ્ઠું પુર, કામ સાતમું પુર અને કર્મ એ

આઠમું પુર છે. એ આઠ પુર મઢીને સર્વ સત્તાવીશ તત્ત્વો થાયછે. તે સર્વ તત્ત્વોનો તું દ્રષ્ટા છે. ને તે તત્ત્વો દૃશ્ય, જડ, વિકારી, અનાત્મા છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! એ રીતે જુદાં જુદાં તત્ત્વો નિરૂપણ કર્યાંછે, ત્યારે મારે કેટલાં માનવાં ? વઢી દેહ એક ને તેનાં તત્ત્વોની ગણતરી જુદી જુદી કહી તેનું કારણ ?

ગુરુ—હે ભાઈ, તુને જે પ્રક્રિયાથી આત્મા અસંગ, અજર, અમર, અક્રિય, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સમજવામાં આવે, તે સર્વ પ્રક્રિયા માનવી. કોઈ ઠેકાણે કાર્યકારણની એકતાથી થોડાં તત્ત્વો કહ્યાંછે અને કોઈ જગોપર કાર્ય તથા કારણને જુદાં જુદાં વર્ણન કરી વધારે તત્ત્વો કહ્યાંછે. પણ તે બધાં તત્ત્વો દૃશ્ય, અનાત્મા, પરિણામી, અને જડ છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવો ને તેનાથી જુદો જે આત્મા તે દ્રષ્ટા પરિણામરહિત ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો અપરોક્ષ રીતે દૃઢ નિશ્ચય કરવો.

પ્રક્રિયા નવમી.

ગુરુ—હે શિષ્ય, જેમ સ્થૂલદેહ અન્નમય કૌશરૂપ છે; અને તેનાથી તું આત્મા જુદો છે. તેમજ આ સૂક્ષ્મ દેહમાં પણ પ્રાણમય, મનોમય અને વિજ્ઞાનમય એવા ત્રણ કોશ છે. એ ત્રણ કોશથી પણ તું જુદો, અર્થાત્ કોશાતીત છે.

શિષ્ય—હે ગુરુ, એ ત્રણ કોશનાં રૂપ ભિન્ન ભિન્ન કરીને બતાવો.

ગુરુ—પાંચ પ્રાણ, તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયો એ દશ મઠીને પ્રાણમય કોશ સમજવો. અથવા પાંચ પ્રાણ, અને પાંચ ઉપપ્રાણ મઠીને પણ પ્રાણમય કોશ સમજવો.

શિષ્ય—પાંચ પ્રાણને તો હું જાણું છું, પણ પાંચ ઉપપ્રાણ તમે કહ્યા તેને હું જાણતો નથી, માટે તેના નામ કહો. અને તેનાથી શી શી ક્રિયા થાય છે, તે કહો.

ગુરુ-નાગ, કૂર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત અને ધનંજય
એ પાંચ ઉપપ્રાણ છે. અને દરેકથી જુદી જુદી
ક્રિયા થાય છે. તે એ રીતે કે,

નાગથી-ઉદ્ધાર (ઓડકાર) થાય છે.

કૂર્મથી-આંસ મીચાય છે અને ઉઘડાય છે.

કૃકલથી-છીંક થાય છે.

દેવદત્તથી-વગાસું આવે છે.

ધનંજય-વાયુ આજ્ઞા શરીરમાં રહીને શરી-
રને પુષ્ટ કરે છે. અને શબમાં (મુડદામાં) રહીને તેને
ફૂલાવે છે. એ દશ વાયુ પ્રાણરૂપ છે, માટે તેનું પ્રા-
ણમય એવું નામ કહ્યું. અને એ પ્રાણમય આત્માને
ઢાંકે છે, માટે તેની કોશ એવી સંજ્ઞા કહી. જેમ મ્યા-
ન તરવારને ઢાંકે છે, તેથી તે મ્યાનનું નામ કોશ
કેહેવાય છે. ઉપર કહેલા તે પ્રાણમય કોશનો તું
દ્રષ્ટા તે કોશથી જુદો છે. તે પ્રાણમય કોશની અં-
દર મનોમય કોશ છે. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને એક

મન એ છ મઢીને મનોમય કોશ કેહેવાયછે. તે-
નાથી પળ તું જુદો સાક્ષી આત્મા છે. તે માટે તે
દૃશ્યરૂપ એવો મનોમય કોશ તે તું નહીં. તું એનો
દ્રષ્ટા છે. તેમજ તે મનોમય કોશની અંદર વિજ્ઞા-
નમય કોશ છે. તે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને એક બુદ્ધિ
એ છ મઢીને વિજ્ઞાનમયકોશ એમ કહ્યોછે. તેને
પળ તું જાણવાવાળો આત્મા છે. એ રીતે સૂક્ષ્મદે-
હમાં ત્રણ કોશ રહ્યાછે; તે તું નહીં. તું કોશત્રયથી
ભિન્ન છે. એ પ્રમાણે કોશત્રયરૂપ સૂક્ષ્મદેહ જ્યારે
તું નહીં, ત્યારે તું કર્તા ભોક્તા નહીં ને સુસ્વદુઃસ્વ
પળ તારામાં નથી. અંતઃકરણમાં છે. સાંભળવું,
જોવું આદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના ધર્મ છે; બોલવું,
લેવું, દેવું इत्यादि કર્મેન્દ્રિયોના ધર્મ છે; શુધા, તૃષ્ણા
આદિ પ્રાણના ધર્મ છે. એ સર્વે તારામાં નથી. ને
તું એ ત્રણ કોશથી જુદો અસંગ સાક્ષી આત્મા છે.

એ રીતે સૂક્ષ્મદેહના કોષ્ટકમાં જે નવ પ્રક્રિયા
નિરૂપણ કરી, તે પ્રક્રિયાનું વિવેચન બ્રહ્મનિષ્ઠ સ-

दुरुना उपदेशथी समजीने ते सूक्ष्मदेहथी विलक्षण
हुं सद्रूप, चिद्रूप, आनंदरूप, अकर्ता, अभोक्ता,
असंग आत्मा छुं. एम निश्चय करीने भौतिक
तथा अनात्मा जे सूक्ष्मदेह, तेमांथी अहंता मम-
तानो त्याग करवो.

(ए रीते सूक्ष्मदेहना कोष्टकनुं निरूपण संपूर्ण थयुं).

हवे तेरमी चोपाइमां सूक्ष्मदेहनां स्वप्नअवस्था
आदि बीजां आठ तत्त्वोने निरूपण करेछे.

स्वप्नअवस्था कंठस्थान, मध्यमा-
वाचा प्रविविक्त भोग जाण; ज्ञानशक्ति
सत्त्वगुण मान, उकारमात्रा तैजस अ-
भिमान ॥ १२ ॥

॥ अर्थ ॥ उपर कहेलो जे सूक्ष्मदेह तेनी स्व-
प्नावस्था छे.

शिष्य-महाराज ! स्वप्नावस्था कोने कहीए ?

ગુરુ—જાગ્રત અવસ્થામાં જે વિષય દીઠા હોય, અથવા સાંભળ્યા હોય, તેનો જે સંસ્કાર અંતઃકર-
 નમાં રહ્યો છે, તેને કરીને નિદ્રાવસ્થા ગાડી, ઘોડા,
 રસ્તા, નદી, પર્વત, સમુદ્ર, તથા સ્ત્રીપુત્રાદિ કુટુંબ,
 વ્યવહાર, હાનિ, લાભ, સુખદુઃખ વિગેરે જે પ્રપંચ
 દેખાય છે તે કાંઈ પણ છે નહીં. એમ છતાં પ્રત્યક્ષની
 પેટે છે, એમ દેખાય છે, તેનું નામ સ્વપ્નાવસ્થા કહીએ.
 તેને તું જાણે છે, માટે સ્વપ્ન અવસ્થા તું નહીં. ને તે
 સૂક્ષ્મદેહની છે, માટે તારી નહીં; તું એનો સાક્ષી છે.
 એ સ્વપ્ન અવસ્થાનું કંઠસ્થાન છે. એટલે કંઠમાં ‘ હિતા ’
 નામની નાડી છે, તેમાં સ્વપ્ન અવસ્થા થાય છે. અને
 તે અવસ્થામાં ‘ મધ્યમા ’ નામે વાળી છે. અને ‘ પ્ર-
 વિવિક્ત ’ ભોગ છે, એટલે સૂક્ષ્મવાસનામય ભોગ
 છે. જેમ કપુર, કેસર આદિ સુગંધી વસ્તુ રાખવા-
 ના ઢબ્બામાંથી તે વસ્તુઓ કહાડી નાખ્યાપછી
 તે ઢબ્બામાં સૂક્ષ્મ સુગંધનો સંસ્કાર જાળવામાં આ-
 વે છે, તેમ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જાગ્રતના સ્થૂલ ભોમ

સર્વ નિવૃત્ત થાયછે, તથાપિ જાગ્રતના સ્થૂલ ભોગનાં સંસ્કારરૂપ સૂક્ષ્મભોગ સ્વપ્નમાં અનુભવથી જાણવામાં આવેછે. અને જાગ્રતમાં જેમ અન્ન મ-ક્ષણથી સુખપૂર્વક શરીરમાં પુષ્ટિ થાયછે, અને હ-થીયાર વિગેરેના વાગવાથી શરીરમાં લોહી નીકળે-છે, તેમ સ્વપ્ન અવસ્થામાં અન્નમક્ષણથી પુષ્ટિ થતી નથી તથા હથીયાર વાગવાથી લોહી નીકળતું નથી. પણ કેવળ સુખદુઃખનો ભોગ થાયછે, તેથી તે ભોગને સૂક્ષ્મભોગ છે એમ કહ્યું. સ્વપ્નમાં ‘ જ્ઞા-નશક્તિ ’ કેહેતાં સ્વપ્ન પદાર્થોને જાણવા એજ શક્તિ છે. અને સ્વપ્નઅવસ્થામાં સત્ત્વગુણ છે.

શિષ્ય—શાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે જાગ્રતમાં સ-ત્ત્વગુણ અને સ્વપ્નમાં રજોગુણ કહ્યોછે, અને તમે સ્વપ્નમાં સત્ત્વગુણ અને જાગ્રતમાં રજોગુણ કહ્યો તેનું શું કારણ ?

ગુરુ—જે ઠેકાણે જાગ્રતમાં સત્ત્વગુણ કહ્યોછે. તેનું કારણ એજ છે કે, જાગ્રત અવસ્થામાં વિષયોનું

(૧૪૭)

જ્ઞાન થાયછે; તથા શાંતિ, દાંતિ આદિ શુભ સાધનોની ઉત્પત્તિ થાયછે, તથા અંતઃકરણમાં મોક્ષ થવાની ઇચ્છાથી બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુને શરણે જઈને શ્રવણ મનન કરે તો આત્માનું જ્ઞાન પણ થાયછે, માટે ત્યાં સત્ત્વગુણ કહ્યોછે. અને અમે તેમાં રજોગુણ કહ્યો તેનું કારણ એ છે કે, જાગ્રતમાં વિશેષે કરીને ક્રિયા થાયછે, તે રજોગુણનું કાર્ય છે, તેથી જાગ્રતમાં રજોગુણ કહ્યો, અને સ્વપ્નમાં સત્ત્વગુણ કહ્યો, એનો અભિપ્રાય એમ છે કે, સ્વપ્નમાં કેવળ વિષયોનું જ્ઞાન જ થાયછે, ક્રિયા કાંઈ થતી નથી, તેથી સત્ત્વગુણ કહ્યો. અને સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન થાયછે, એવું ગીતામાં પણ કહેલું છે. તે સ્વપ્નમાં પ્રણવ (ઑંકાર) ની બીજી ‘ ઉકાર ’ એવી માત્રા છે, અને ‘ તૈજસ ’ નામે અભિમાની છે, જે સ્વપ્નઅવસ્થામાં સુખદુઃખને ભોગવેછે. ઉપર કહેલાં સ્વપ્ન આદિ આઠ તત્ત્વોનો તું દ્રષ્ટા છે, માટે તે તત્ત્વો તું નહીં; અને સ્વપ્નઅ-

(૧૪૮)

વસ્થા આદિક તત્ત્વો તારાં પળ નહીં. તું તેઓનો સાક્ષી (જાણવાવાળો) આત્મા છે ॥ ૧૩ ॥

એ મઢીને તેત્રીશ તત્ત્વ જાણ, તું એનો દ્રષ્ટા છો સુજાણ ॥ તું એ દૃશ્ય તત્ત્વ નહીં હોઈ, ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જોઈ ॥ ૧૪ ॥

॥ ટીકા ॥ પેહેલાં સૂક્ષ્મદેહનાં અંતઃકરણ આદિ જે પચીશ તત્ત્વો કહ્યાં, અને આઠ આ સ્વપ્ન અવસ્થા આદિ જે તત્ત્વો કહ્યાં, તે સર્વ મઢીને સૂક્ષ્મદેહનાં તેત્રીશ તત્ત્વો છે એમ જાણ. અને હે સુજાણ, કેહેતાં હે સુબુદ્ધિમાન, એનો (તેત્રીશ તત્ત્વોનો) તું આત્મા દ્રષ્ટા છે. એ દૃશ્ય તત્ત્વ તું નથી. એ સર્વને જુદાં જુદાં કરીને વિચારીને જોઈશ તો તું એ સઘળાં તત્ત્વોથી ભિન્ન જ્ઞાનરૂપ છે, અને એ દૃશ્ય જડરૂપ છે. તે તત્ત્વો તું નથી. એવો તને સ્પષ્ટ અનુભવ થશે ॥ ૧૪ ॥

પંદરમા દોહામાં દૃષ્ટાંતે કરીને સૂક્ષ્મદેહથી આત્મા જુદો છે તે કેહે છે.

(૧૪૯)

॥ દુહો ॥

ઘટદ્રષ્ટા જ્યોં ઘટ નહીં, પ્રગટહિ
ન્યારો દેશ્વ ॥ ત્યોં દેહદ્રષ્ટા તું આત્મા,
ન્યારો ભિન્ન વિશેષ ॥ ૧૫ ॥

॥ અર્થ ॥ જેમ ઘડાનો જોવાવાળો જે પુરુષ
તે ઘડારૂપ નથી, અને ઘડાથી જુદો છે એમ દે-
શ્વાયછે; તેમ તે ઘડાની પેઠે દૃશ્ય, જડ તથા ભૌ-
તિક જે સૂક્ષ્મદેહ તેનો જાણવાવાળો તું આત્મા તે
સૂક્ષ્મદેહથી વિશેષે કરીને જુદો છે ॥ ૧૫ ॥

એ રીતે સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ એ બે દેહથી આત્મા
ભિન્ન છે એમ સ્પષ્ટ અનુભવ કરાવીને હવે ત્રીજા
કારણદેહથી પણ આત્મા જુદો છે એમ અનુભવે ક-
રીને નિરૂપણ કરેછે.

॥ ચોપાઈ ॥

ત્રીજો કારણ દેહ અજ્ઞાન, તેનો તું
દ્રષ્ટા પોતે સ્વરૂપ જ્ઞાન ॥ તેથી વિલક્ષણ

તું આત્મા જાણ, તે તું નહીં અનુભવ
પ્રમાણ ॥ ૧૬ ॥

॥ ટીકા ॥ એક સ્થૂલદેહ છે, અને વીજો સૂ-
ક્ષ્મદેહ છે. એ વે દેહની અપેક્ષાથી કારણદેહ ત્રીજો
એમ કેહેવાયો. અજ્ઞાનનું નામ કારણદેહ છે.

શિષ્ય-અજ્ઞાનનું નામ કારણદેહ કેમ કે-
હેવાયું ?

ગુરુ-અજ્ઞાનમાંથી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ વે દે-
હરૂપી કાર્ય થયાંછે. તે માટે અજ્ઞાન તે વે દેહનું
કારણ થયું. તેથી તે અજ્ઞાનનું કારણદેહ એવું નામ
પડ્યુંછે. અને જેમ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ વે દેહનો
તું દ્રષ્ટા છે, તેમજ કારણદેહનો પણ તું દ્રષ્ટા છે. તું
પોતે જ્ઞાનરૂપ છે, માટે તે અજ્ઞાનરૂપ ત્રીજો કાર-
ણદેહ તું નથી.

શિષ્ય-હે મહારાજ ! સ્થૂલદેહનાં સર્વ તત્ત્વો
પ્રસિદ્ધ દેખવામાં આવેછે, તેમજ સૂક્ષ્મદેહનાં તત્ત્વો

પણ અનુમાનથી પ્રસિદ્ધ રીતે જાણવામાં આવેછે, અને એ સર્વ દૃશ્ય છે, હું તે સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ એ બે દેહનો દ્રષ્ટા છું, એમ પ્રસિદ્ધ અનુભવ થાયછે; પણ તમે ત્રીજા કારણદેહરૂપ જે અજ્ઞાન કહ્યું, તે પ્રત્યક્ષ દેશ્વાતું નથી, અને અનુમાનથી પણ જણાતું નથી. ત્યારે એ અજ્ઞાન દૃશ્ય છે અને હું તેનો દ્રષ્ટા છું, એવો મને કેમ અનુભવ થાય ? તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—હે ભાઈ, ત્રીજા કારણદેહરૂપ અજ્ઞાનનો ત્રણ પ્રકારે તું દ્રષ્ટા છે.

શિષ્ય—કયા ત્રણ પ્રકારથી હું અજ્ઞાનને જાણું છું તે કહો ?

ગુરુ—પ્રથમ તું એમ કેહેછે જે, “ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મદેહને હું જાણું છું, પણ હું મને જાણતો નથી જે હું કોણ છું.” એનું નામજ અજ્ઞાન. તે અજ્ઞાનનો તું દ્રષ્ટા છે, કેમ જે “ હું મને નથી જાણતો” એવું કેહેવું તે જ્ઞાનવિના બને નહીં. અને હું મને નથી જાણતો એવું જેણે જાણ્યું, તેજ હું જ્ઞાનરૂપ છે.

જ્ઞાનવિના એવું જાણવું તથા કેહેવું સંભવેજ નહીં. અને જો તું જ્ઞાનરૂપ ન હોય ને અજ્ઞાની જડરૂપ હોય તો “ હું મને નથી જાણતો ” એવું કેહેવું તારાથી કેમ બને ? જેમ માટીનો ઘડો જડ તથા જ્ઞાનહીન છે, તેથી હું મને જાણતો નથી એમ કોઈ વચ્ચે કેહેતો નથી. અને તું તો તેમ કહેછે. વાસ્તે હું મને જાણતો નથી, એવું તારું કેહેવું એજ અજ્ઞાન છે. ને એ અજ્ઞાન તારું દૃશ્ય છે અને તું એનો દ્રષ્ટા છે. બીજો પ્રકાર એ છે જે, તું એમ કહેછે કે, “ હું અજ્ઞાની છું ” તે કેહેવાથી એમ સિદ્ધ થાયછે જે અજ્ઞાનને પ્રથમ દૃશ્યરૂપે તે પોતે જાણ્યુંછે, ત્યારપછી તેનો પોતામાં અધ્યારોપ કરી હું અજ્ઞાની છું એમ કહેછે તેથીપણ અજ્ઞાનને જાણવાવાળો જ્ઞાનરૂપ તું આત્મા અજ્ઞાનથી જુદો છે. ને જો અજ્ઞાનથી તું જુદો ન હોય તો “ હું અજ્ઞાની છું ” એવું કેહેવું બને નહીં. જેમ સ્થૂલદેહના જાડા, પાતળા, કાઠા, ગોરા ધર્મોને તું જાણેછે, કે આ મારો દેહ જાડો,

પાતઘો, કાઘો, અને ગોરો છે. અને તે સ્થૂલદેહ તથા તેના ધર્મોને જાણનાર તું. પોતે આત્મા તેનાથી જુદો છે એમ સિદ્ધ થાય છે. તોપણ ભૂલથી હું જાઘો. પાતઘો, કાઘો, ગોરો છું, એમ માની લે છે. તેમજ અજ્ઞાનને દૃશ્યરૂપ જાણીને ભૂલથી “હું અજ્ઞાની છું” એમ અધ્યારોપ કરે છે વાસ્તે વિચાર કરીને અનુભવથી જોઈશ તો એ અજ્ઞાનને જાણવાવાઘો તું તેનાથી જુદો છે. અને જો તું જ્ઞાનરૂપ આત્મા અજ્ઞાનને જાણવાવાઘો અજ્ઞાનથી જુદો ન હોય તો “હું અજ્ઞાની છું” એમ કેહેવું તથા જાણવું કદી સિદ્ધ ન થાય. ત્રીજો પ્રકાર એ જે, અજ્ઞાનના કાર્ય જે જે અસત્રૂપ તથા અભાનરૂપ આવરણ છે તેને તું જાણે છે.

શિષ્ય—અસત્આવરણ તથા અભાન આવરણ કોને કહીએ ? તે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, તને કોઈ પુછે જે “તું આત્માને જાણે છે,” તારે તું એમ કેહે છે જે, “આત્મા છે ક્યાં,

જે હું આત્માને જાણું” એટલે આત્મા છે પણ નહીં, અને આત્મા દેખાતો પણ નથી એવું તારું કહેવું છે. તેમાં આત્મા છે નહીં, એનું નામ “ અ-સદાવરણ, ” અને આત્મા દેખાતો નથી એમ જે કહે છે, એનું જ નામ “ અભાનાવરણ ” જાણવું. હવે આત્મા છે નહીં, અને ભાસતો પણ નથી એવું જેણે જાણ્યું, તે જ તું આત્મા છે. વળી એમ કહે છે કે હું “ આત્મા નથી ” હું મનુષ્ય કર્તા ભોક્તા છું, મને કાંઈ પ્રશ્ન ઉત્તર આવડતો નથી, इत्यादि જે અજ્ઞાનનાં કાર્યો તે બધાંને તું જાણવાવાળો છે, વાસ્તે અજ્ઞાન જે ત્રીજો કારણદેહ તેથી વિલક્ષણ તું જુદો આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે માટે તે અજ્ઞાનરૂપ કારણદેહ તું નથી એમ જાણ.

શિષ્ય—અજ્ઞાનરૂપ કારણદેહ હું નથી, તેમાં પ્રમાણ શું ? તે કહો.

ગુરુ—ત્રણ પ્રકારે કરીને કારણદેહથી આત્મા જુદો છે એવો જે વિદ્વાનનો અનુભવ તને બતાવ્યો,

(૧૫૫)

તેજ અનુભવ પ્રમાણ છે. શ્રુતિમા પણ આત્મા સૂર્યની પેઠે સ્વપ્રકાશ છે ને અજ્ઞાનથી ભિન્ન છે એમ નિરૂપણ કચુંછે, વાસ્તે વિચાર કરીને હું ત્રીજા કારણદેહથી જુદો છું એમ નિશ્ચય કરવો ॥ ૧૬ ॥

એ રીતે કારણદેહનું નિરૂપણ કરીને તે કારણ-દેહનાં આઠ તત્ત્વ કેહેછે.

સુષુપ્તિ અવસ્થા હૃદયસ્થાન, પશ્યં-
તી વાચા આનંદભોગ જાણ ॥ દ્રવ્ય શ-
ક્તિ તમોગુણ માન, મકારમાત્રા પ્રાજ્ઞઅ-
ભિમાન ॥ ૧૭ ॥

ટીકા ॥ કારણદેહની સુષુપ્તિ અવસ્થા છે.

શિષ્ય—સુષુપ્તિ અવસ્થા તે કોને કહીએ ?

ગુરુ—ઇન્દ્રિય આદિ સર્વ વૃત્તિસંયુક્ત બુદ્ધિ જે વચ્ચે કારણ અજ્ઞાનમાં લયની પેઠે રહેછે તે વચ્ચે જાગ્રતનો તથા સ્વપ્નનો ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહાર જરા પણ પ્રતીતિ થતો નથી એવી જે ગાદ નિદ્રા છે તેનું

नाम सुषुप्तिअवस्था कहीए. तेम श्रुतिमां पण सु-
 षुप्तिअवस्थानुं स्वरूप कह्युं छे. जे वखते निद्रामां
 सुतोछे ते वखते कांई पण शब्दादिक विषयोनी
 कामना करतो नथी. अने कांई स्वप्नने पण देखतो
 नथी. तेनुं नाम सुषुप्तिअवस्था. ते सुषुप्तिनो तुं
 द्रष्टा छे. केमजे सुषुप्तिथी ज्यारे तुं जागेछे त्वारे
 एम केहेछे के “ सुखमहमस्वाप्सं न किंचिदवेदिषं”
 केहेतां “ हुं सुखे सुतो हतो अने कांई जाणतो न
 हतो ” एवी रीते स्मृति थायछे, तेथी एम जणा-
 यछे के, सुषुप्तिअवस्थामां सुख छे अने बीजुं कांई
 नथी, तेनो ते सुषुप्ति वखते अनुभव करवावाळो
 तुं आत्मा छे, तोज जागीने एम केहेछे. पण सुषुप्ति
 वखते सुखनो तथा प्रपंचना अभावनो अनुभव
 न कन्यो होय, तो जागीने “ हुं आजे सुखे सुतो
 हतो, में कांई बीजुं न जाण्युं ” एम केहेवात नहीं.
 अने शास्त्रमां एवो नियम कह्योछे के, जेनो अनु-
 भव कन्यो होय, तेनीज स्मृति थायछे. जेम कोई

(૧૫૭)

પુરુષ કાશી ગયો હોય, અને ત્યાં કાશીમાં વિશ્વ-
નાથનું મંદિર, તથા મણિકર્ણિકાનો ગંગાનો ઘાટ
જોઈને અનુભવ ક'યો હોય તોજ તે પુરુષને કોઈ વ-
સ્તે દેશમાં આવ્યા પછી જે કાશીમાં અનુભવ
કરેલું વિશ્વનાથનું મંદિર, તથા મણિકર્ણિકાનો
ઘાટ, તે સ્મરણમાં આવેછે. તેમજ સુષુપ્તિમાં સુખ છે,
અને વીજું કાંઈ નથી, તેનો અનુભવ ક'યોછે તોજ
જાગીને કેહેછે.

॥ દૃષ્ટાત વીજું ॥ જેમ રાત્રિને સમયે ચોકિ-
દાર સિપાઈ રસ્તાઉપર ઉભો હોય, તેને સવારે કોઈ
મનુષ્યે પુછ્યું, કે હે સિપાઈ ! રાત્રિના બારઉપર
વે વાગવાને સમયે રસ્તાઉપરથી કોણ જતું હતું ?
ત્યારે તે સિપાઈ એમ કેહેછે કે, તે વસ્તે કોઈ હતું
નહીં. તે કેહેવાથી એમ જણાયછે જે, કોઈ ન હતું,
તેને જાણવાવાળો સિપાઈ હતો તોજ તે કહેછે, અને
જો સિપાઈ પોતે તે વસ્તે ન હોય તો કોઈ ન હતું
એમ કેહેવાય નહીં. તેમ નિદ્રાવસ્તે મેં કાંઈ ન જાણ્યું

(૧૫૮)

એમ જાગીને કેહેછે તેથી નિદ્રાવસ્તે કાંઈ દૈત પ્ર-
પંચ નથી, પણ તે પ્રપંચના અભાવને જાણવાવાળો
પોતે આત્મા છે, એમ સિદ્ધ થાયછે.

શિષ્ય—હે ગુરુ, સુષુપ્તિઅવસ્થાને જાણવાવાળો
આત્મા છે. ત્યારે નિદ્રામાંજ હું સુષુપ્તિ અવસ્થાને
જાણુંછું. એમ કેમ કેહેતો નથી, અને જાગીનેજ કે-
હેછે તેનું શું કારણ ?

ગુરુ—જે વસ્તે સુષુપ્તિઅવસ્થા છે, તે વસ્તે સર્વ
इन्द्रियो तथा मन, बुद्धि आदि अंतःकरण अज्ञानમાં
લય થયાંછે. તેથી તે વસ્તે થતો અનુભવ કેહેવાને
વાણીઆદિ કરણ (સાધન) નથી. માટે કેહેવાને
બનતું નથી. તેમ જેનીપાસે કેહેવું તે સાંભળવાવાળો
બીજો કોઈ પણ પુરુષ સુષુપ્તિમાં છે નહીં. તેથી તે
વસ્તે કેહેવું બનતું નથી. જાગીનેજ કેહેવાયછે.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ જેમ એક સ્ત્રી કુવાઉપર પાણી
ભરવા ગઈ હતી, તેને કુવામાંથી પાણી કાઢતાં
પોતાના નાકની વાળીઉપર દોરી લાગ્યાથી તે

વાઢી કુવાના જઢમાં પડી ગઈ. ત્યારે તે વાઢી કા-
 દવાની ફીકરમાં તે સ્ત્રી વિચાર કરતી હતી. તે વે-
 ઢાએ દૈવયોગે તેના ઘરનો જાણીતો ંક પુરુષ આ-
 વી નિકઢ્યો. તેને તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, મારી વાઢી
 કુવામાં પાણી કહાડતાં પડી ગઈછે તે કહાડી
 આપીશ તો તારી મેહેનતના પૈસા હું ઘેર જઈને
 તને અપાવીશ. તે સાંમઢી પેલો પુરુષ કુવામાં ઉ-
 ત્ત્યો, અને હુબકી મારીને ડંડા પાણીમાં ઘણા
 નીચે જઈને તઢે હાથ ફેરવ્યો કે તુરત તે વાઢી
 હાથમાં આવી. તેથી તેને તે વચ્ચે વાઢીના લા-
 મથી જ્ઞાનપૂર્વક આનંદ થયો પળ તે વાઢી જડી,
 ંમ કેહેવાને વાસ્તે પાણીમાં વાણીથી બોલવારૂપી
 સાધન નથી. કેમજે પાણીમાં વાકી વધી ંદ્રિયો-
 નો વ્યવહાર બની શકેછે પળ કેવઢ વાણી ંદ્રિય-
 થી બોલાતું નથી. તેનું કારણ ં છે જે, વાણી ંદ્રિ-
 યના દેવતા અમિ છે, તેને જઢસાથે પ્રસિદ્ધ વિરોધ
 છે. માટે દેવતાવિના ંદ્રિય બોલી શકતી નથી.

પણ તે જઘમાં વાઢી મઢીછે તેના આનંદનો અનુ-
ભવ પોતે કરેછે. અને જઘમાંથી બાહાર આવીને
વાણીરૂપ કરણથી કેહેછે, જે વાઢી મઢીછે.

॥ સિદ્ધાંત ॥ તેમ સુષુપ્તિવસ્તવે સુખના અનુ-
ભવને કેહેવાનું મન વાણીરૂપ સાધન ન હોવાથી
કેહેવાતું નથી પણ સુષુપ્તિમાં પ્રપંચના અભાવને અ-
નુભવ કરવાવાઢો સ્વપ્રકાશ જ્ઞાનાનંદરૂપ આત્મા
છે તોજ જાગીને મન વાણી આદી સાધને કરીને “હું
સુખે સુતો હતો, મેં કાંઈ બીજું ન જાણ્યું” એમ કેહેછે.
વાસ્તે હે શિષ્ય, સુષુપ્તિઅવસ્થાનો દ્રષ્ટા તું આત્મા
તે અવસ્થાથી ભિન્ન છે. એમ સિદ્ધ થયું તે પૂર્વે નિરૂ-
પણ કરેલી સુષુપ્તિઅવસ્થાનું હૃદયસ્થાન છે. તેમાં
પર્યંતી વાચા છે. આનંદભોગ છે, દ્રવ્યશક્તિ છે,
તમોગુણ છે અને પ્રણવની ત્રીજી મકારમૌત્રા છે.

૧ સૂક્ષ્મ વિચારના સંસ્કારરૂપ વાચા. ૨ નિર્વિષય સુખનો
ભોગ. ૩ જાગ્રત્ આદિ વ્યવહારને અનુકૂલ પદાર્થો ઉત્પન્ન થવાના
કારણરૂપ શક્તિ. ૪ “મકાર” અક્ષર એજ માત્રા.

अने प्राज्ञअभिमानी छे. ए सुष्ठुप्ति आदिक आठ तत्त्वोने तुं जाणेछे तेथी ते तत्त्व तुं नहीं. कारण-देहनां छे, माटे तारां नहीं. तुं एनो साक्षी छे ॥ १७ ॥

ए कारणदेहनां आठ तत्त्व कही, बीजां तत्त्व एमां नहीं ॥ तुं एनो साक्षी सच्चिदानंद, नित्य निरंतर परमानंद ॥ १८ ॥

॥ अर्थ ॥ पूर्वे कह्यो ए कारणदेह तेमां आठज तत्त्वो छे ते कही आव्या. जेवांके, १ सुष्ठुप्ति अवस्था, २ हृदयस्थान, ३ पश्यंतीवाचा, ४ आनंदभोग, ५ द्रव्यशक्ति, ६ तमोगुण, ७ मकारमात्रा, अने ८ प्राज्ञअभिमान. ए विना बीजां तत्त्वो एमां (कारणदेहमां) नथी. अने ए जे बीजो कारणदेह निरूपण कन्यो, ते कारणदेहमां “आनंदमय” एवे नामे पांचमो कोश छे.

શિષ્ય—આનંદમયકોશ કોને કહીએ તે કહો ?

ગુરુ—કારણશરીરરૂપ અવિદ્યામાં જે મલિન સત્ત્વ છે તેમાં પ્રિય, મોદ અને પ્રમોદ એ ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિથી જે આનંદ થાયછે, તેનું નામ આનંદમયકોશ કેહેવાયછે.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! પ્રિય, મોદ અને પ્રમોદ એ ત્રણ પદનો અર્થ કહો ?

ગુરુ—પોતાનો ઇષ્ટ (ગમતા) જે પદાર્થો તેને દેખીને જે આનંદ થાયછે તેને પ્રિય એમ કહીયે; તથા તે ગમતા પદાર્થોના લાભ થયાથી જે આનંદ થાયછે તેને મોદ એમ કહીયે; અને ગમતા પદાર્થોને ભોગવ્યાથી જે આનંદ થાયછે તેને પ્રમોદ એમ કહીયે. એરીતે વિષયના સંબંધથી પ્રિય, મોદ અને પ્રમોદરૂપ ત્રણ પ્રકારની જે વૃત્તિ થાયછે તેને આનંદમય કેહેવાય. અને તે વિષયજન્ય આનંદે કરીને શુદ્ધ નિર્વિકાર આનંદરૂપ આત્મા જણાતો નથી, અને ઠં-

કાયો છે તેથી તે પ્રિય આદિ ત્રણ પ્રકારના આનંદસંયુક્ત જે અવિદ્યામાં મલિન સત્ત્વ છે તેની આનંદમયકોશ એવી સંજ્ઞા છે. તે આનંદમયકોશનો પ્રકાશક સર્વ આનંદનો મૂલભૂત આનંદરૂપ તું આત્મા છે તે કોશરૂપ નથી, અને તું આત્મા એ કારણદેહનો, ને કારણદેહનાં તત્ત્વનો તથા આનંદમયકોશનો સાક્ષી છે અને તું સચ્ચિદાનંદ છે, નિત્ય નિરંતર (ભેદરહિત) નિરતિશય (જેથી કોઈ અધિક નથી) એવો પરમઆનંદરૂપ છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! હું સચ્ચિદાનંદ કેવી રીતે છું તે જેમ મને સ્પષ્ટ અનુભવથી સમજવામાં આવે તે રીતે સત્, ચિત્ આનંદ એ ત્રણ પદનો અર્થ કહો ?

ગુરુ—જાગ્રત્, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થામાં તથા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળમાં તું આત્મા છે વાસ્તે સત્, અને જાગ્રત્આદિ ત્રણ અવસ્થાને જાણે છે માટે ચિત્ અને સદાકાલ આત્મા પરમપ્રેમાસ્પદરૂપ છે માટે આનંદ છે.

શિષ્ય-ત્રણે અવસ્થામાં હું સચ્ચિદાનંદરૂપ છું તેનો અનુભવ જેમ સ્પષ્ટ સમજવામાં આવે તે રીતે કહો ?

ગુરુ-જાગ્રત્અવસ્થામાં જાગ્યાથી તે સુતા-સુધી જે કાંઈ વ્યવહાર થાયછે તે સર્વને તું જાણેછે. અને જાગ્રતમાં જે શબ્દસ્પર્શાદિકનું જ્ઞાન થાયછે ને ગમનાદિક જે ક્રિયા થાયછે, તે સર્વ વ્યવહારને જ્ઞાનપૂર્વક તું કહી દેશાડેછે માટે જાગ્રતમાં જાણવાવાળો તું સદ્રૂપ આત્મા છે. ને જો તું સદ્રૂપ આત્મા નહોય તો જાગ્રતનો વ્યવહાર કાંઈ પળ તારાથી કે-હેવાય નહીં, અને જણાયપણ નહીં માટે સદ્રૂપ છે. અને જાગ્રતઅવસ્થાને તું જાણેછે, તેથી ચિદ્રૂપ છે. અને જાગ્રતઅવસ્થામાં સ્ત્રી, પુત્ર, દેહ ઇન્દ્રિયો તથા પ્રાણથી પળ આત્મા અધિક પ્રિય લાગેછે, ઇટલા-વાસ્તે આનંદરૂપ છે. પંચદશીમાં પળ કહ્યું છે કે,

॥ શ્લોક ॥

વિત્તાત્પુત્રઃ પ્રિયઃ પુત્રાત્ પિંડઃ પિં-

હાત્તથેન્દ્રિયમ્ ॥ ઇન્દ્રિયાચ્ચ પ્રિયઃ પ્રાણઃ
પ્રાણાદાત્મા પરઃ પ્રિયઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ વિત્ત એટલે ધન તેથી પુત્ર પ્રિય છે. કેમકે પુત્ર થવાસારુ, તથા પુત્ર થયા પછી તેની રક્ષાસારુ, તથા ચોરી અથવા જુગાર આદિ પુત્રનો અપરાધ થયો હોય તો, તેથી તેને બચાવવાસારુ પિતા ધનનો સ્વર્ચ કરેછે, વાસ્તે ધનથી પુત્ર પ્રિય છે, અને પુત્રથી પોતાનો દેહ પ્રિય છે. કેમકે દુકાલમાં પુત્ર વેચાથી આપી દેઈને પોતાના દેહની રક્ષા કરેછે. માટે પુત્રથી પોતાનો દેહ પ્રિય છે. અને પોતાના દેહથી પોતાની ઇન્દ્રિયો પ્રિય છે. કેમકે કોઈ મારવા આવે ત્યારે પોતાની ઇન્દ્રિયોનો બચાવ કરવાસારુ પોતાનાં દેહનાં વાંસો, માથું વિગેરે અવયવોમાં વાગવા દેછે. તેથી ઇન્દ્રિયો પ્રિય છે, એમ અનુભવ થાયછે. અને ઇન્દ્રિયોથી પણ પોતાના પ્રાણ અધિક પ્રિય છે. કેમકે, કોઈને પ્રાણાંત શિક્ષા કરવાની હોય તો તે એમ કહેછે કે, મારા હાથ, પણ વિગેરે

ઇન્દ્રિયો કાપો, પળ મારા પ્રાણ બચાવો. માટે ઇન્દ્રિયોથી પ્રાણ પ્રિય છે એમ જણાયછે. અને પ્રાણથી પરમશ્રેષ્ઠ પોતાનો આત્મા અતિશય પ્રિય છે કેમકે, કોઈ પુરુષ કોઈ નિમિત્તથી કેહેછે કે “મારા પ્રાણ જાય તો હું ઘણો સુખી થાઉં” એમ કેહેવાથી દેહ ઇન્દ્રિયો, પ્રાણથી પળ જુદો સુખરૂપ આત્મા છે એવું જાણવામાં આવેછે.

તેમજ યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ પોતાની સ્ત્રી મૈત્રેયીને વૃહદારણ્ય ઉપનિષદના મૈત્રેયી બ્રાહ્મણમાં ઉપદેશ કર્યોછે. તેમાં સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર, ધન, પશુ, દેવતા, લોક इत्यादि જે પ્રિય લાગેછે, તે પોતાના આત્માને સુખનાં સાધનો છે વાસ્તેજ પ્રિય લાગેછે. પળ તે જો પોતાથી પ્રતિકૂળ હોય તો તે સ્ત્રીપુત્રાદિક પ્રિય લાગતાં નથી. તેથી પોતાનો આત્માજ સર્વથી અધિક પ્રિય છે. સ્ત્રીપુત્રાદિક મુખ્ય પ્રિયરૂપ નથી. તે કારણથી આત્મા આનંદરૂપ છે. એમ પ્રસિદ્ધ અનુભવથી જણાયછે. તેમજ સ્વપ્ન અ-

(૧૬૭)

વસ્થામાં પળ આત્મા છે તેથી સત્ય છે. સ્વપ્નને જાણે-
છે અને જાગીને સ્વપ્નમાં ઢીઠું હોય તે સર્વ કહી
દેખાડેછે, તેથી ચૈતન્યરૂપ છે. સ્વપ્નમાં પળ પો-
તાનો આત્મા સર્વથી પ્રિય છે, માટે સ્વપ્ન અવ-
સ્થામાં પળ સત્, ચિત્, આનંદરૂપ, તું આત્મા છે.
તેમજ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં કાઈ પ્રપંચ નથી, તેને પળ
જાણવાવાળો સુખરૂપ સચ્ચિદાનંદ તું આત્મા છે, એમ
મિદ્ધ થાયછે. અને એ રીતે વિચાર કરવાથી સ્થૂલ,
સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહનો તું દ્રશ્ય છે. જા-
ગ્રત્, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાનો તું સાક્ષી
છે. અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને
આનંદમય એ પાંચ કોશથી પળ જુદો તું આત્મા
સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. તેથી હે શિષ્ય, એવા જ્ઞાનથીજ
તને મોક્ષ થશે. તેમાં સંદેહ નથી ॥ ૧૮ ॥

આત્માના અપરોક્ષ જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થાયછે, તેમાં
બ્રહ્મનામાર્વાલિનું પ્રમાણ કહેછે.

(૧૬૮)

॥ શ્લોક ॥

અહં સાક્ષીતિ યો વિદ્યાદ્વિવિચ્ચૈવં
પુનઃ પુનઃ ॥ સ એવ મુક્તઃ સો વિદ્વાનિતિ
વેદાંતટિંડિમઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ ઉપર કહી આવ્યા એ રીતે ત્રણ દેહ,
તથા ત્રણ અવસ્થા, પંચકોશ, ભોક્તા, ભોગ્ય,
આદિ સર્વનું વારંવાર વિવેચન કરીને તે સર્વ દેહા-
દિક દૃશ્ય છે, અને હું તેનો દ્રષ્ટા સાક્ષી આત્મા છું,
એમ જે પુરુષ નિશ્ચયથી જાણેછે, તેજ પુરુષ મુક્ત
છે, અને તેનેજ વિદ્વાન છે એમ કહીએ; એવું વેદાંત-
શાસ્ત્રનું નગારું છે, એટલે खुल्ली રીતે કેહેછે ॥ ૧ ॥

પૂર્વે જે દેહત્રય, અવસ્થાત્રય, પાંચ કોશ આ-
દિનું વર્ણન કર્યું, અને તે દેહાદિકનો હું દ્રષ્ટા છું
એવું વિશેષ જ્ઞાન કહ્યું, પણ તે વિશેષ જ્ઞાન વૃત્તિ-
જન્ય છે, એટલે મનની વૃત્તિમાં પેદા થયુંછે, તેથી
પરિચ્છિન્ન અને મટી જાયછે, વાસ્તે તે વિશેષ

(૧૬૯)

જ્ઞાને કરીને અજ્ઞાનને નિવૃત્ત કરવું. તથા અજ્ઞાનનું કાર્ય જે દેહાધ્યાસ છે તેને પણ નિવૃત્ત કરવો. સાર પછી તે વિશેષ જ્ઞાનને પણ કલ્પિત છે એમ સમજીને, વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ સામાન્ય જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી એજ મોક્ષનું સાધન છે. તે-સારુ વિશેષ જ્ઞાનરૂપનેજ ચોથા દેહરૂપે કલ્પના કરીને તેનું નિરૂપણ કેહેછે.

ચોથો મહાકારણ દેહ જ્ઞાનસ્વરૂપ,
તેનો તું પ્રકાશક શુદ્ધ સ્વરૂપ ॥ તેહનાં
તત્ત્વ કહું સુજાણ, તે તું શ્રવણ કર વિન
કાન ॥ ૧૯ ॥

॥ અર્થ ॥ ત્રણ દેહની અપેક્ષાથી ચોથો કેહેવા-યો. અજ્ઞાન તથા તેનો કાર્યરૂપ જે દેહાદિ પ્રપંચ તેની અત્યંત નિવૃત્તિનું મોટું કારણ માટે મહાકારણદેહ કેહેવાયો, ને તે મહાકારણદેહનું રૂપ જ્ઞાન-સ્વરૂપ છે. એટલે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુદ્વારા વેદાંતશાસ્ત્રના

શ્રવણથી હું દ્રષ્ટા સાક્ષી છું, એવું જે વિશેષજ્ઞાન મનની વૃત્તિમાં થયું છે, તેનું નામજ ચોથો મહાકારણ દેહ. તેનો પણ પ્રકાશક તું આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ છે કેહેતાં નિર્મલ, સામાન્ય, નિત્ય, જ્ઞાનરૂપ છે. અને તે વિશેષ જ્ઞાન જાગ્રતમાંજ રહે છે પણ, સુષુપ્તિમાં રહેતું નથી, તેથી અનિત્ય ને પરિચ્છિન્ન છે. તું તે વિશેષજ્ઞાનનો પ્રકાશક સામાન્યરૂપ આત્મા અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એ ત્રણ રૂપે કરીને આકાશની પેઠે સર્વત્ર જગતમાં વ્યાપક છે, વાસ્તે એ સામાન્ય, પૂર્ણ સ્વરૂપનો અનુભવ કર્યો, અને તે પૂર્ણ જ્ઞાનનો અનુભવ કરીને વૃત્તિજન્ય જે વિશેષ જ્ઞાન છે, તેનેજ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિનું સાધન છે, એમ જાણવું.

શિષ્ય—હે મહારાજ, તમે કહ્યું કે, અસ્તિ, ભાતિ, અને પ્રિયરૂપે તું સામાન્ય જ્ઞાનરૂપ આત્મા જગતમાં વ્યાપક છે. પણ અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય તે કોને કહીયે તે કૃપા કરીને કહો, અને જગત કોને કહીયે તે પણ કહો ?

ગુરુ-ભૂત, ભૌતિક જેટલા પદાર્થો છે, તે સર્વ પદાર્થોમાં ૧ અસ્તિ, ૨ ભાતિ, ૩ પ્રિય, ૪ નામ અને ૫ રૂપ એ પાંચ અંશ પ્રતીતિ થાયછે. તે તને સ્પષ્ટ રીતે જેમ સમજવામાં આવે તે રીતે ઘટમાં એ પાંચ અંશનો અનુભવ કહુંહું, તે સ્થિર ચિત્તથી ધારણ કન્ય. જેમ “ ઘટોસ્તિ ” (ઘટ છે) એમ કહ્યાથી ઘટમાં અસ્તિતા (સત્તા) દેખાયછે, અને “ અયં ઘટો ભાતિ ” (આ ઘટ ભાસેછે) કેહેતાં ઘટ જણાયછે અને “ ઘટઃ પ્રિયોસ્તિ ” (ઘટ પ્રિય છે) એમ કેહેવાથી ઘટમાં પ્રિયતા જણાયછે, અને ઘટ એવું નામ છે, મોટું સાકડું, પેટ મોટું એવું ઘટનું રૂપ છે. એ પ્રમાણે પટ તથા પૃથ્વી, જલ, તેજ આદિ ભૂતભૌતિક સર્વ જગતમાં અસ્તિ, ભાતિ આદિ પાંચ અંશ જણાયછે, તેમાં પેહેલા જે ત્રણ અંશ અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એ બ્રહ્મરૂપ છે, અને બાકી જે નામ ને રૂપ એ બે અંશ છે તેને કલ્પિત જગતનું સ્વરૂપ જાણવું, એટલે મિથ્યારૂપ છે.

તેમાં પેહેલા ત્રણ અંશો અસ્તિ, માતિ અને પ્રિય
 એ ઘટ, પટ આદિ સર્વ પદાર્થોમાં એકજ છે, અને
 નામ તથા રૂપ એ બે અંશ ઘટ, પટ આદિ સર્વ પ-
 દાર્થોમાં જુદા જુદા છે. એકનાં નામ રૂપ બીજા
 પદાર્થમાં નથી. જેમ ઘટનું નામ અને રૂપ પટ
 આદિ પદાર્થોમાં નથી, તેમજ પટ આદિનાં નામ
 રૂપ ઘટ આદિ પદાર્થોમાં નથી, તેથી નામ રૂપ
 સર્વ કલ્પિત છે. પણ અસ્તિ, માતિ અને પ્રિય એ
 ત્રણ અંશ સર્વે પદાર્થોમાં એકજ રીતે રહ્યા છે. એવો
 કોઈ પણ પદાર્થ બ્રહ્માંડમાં નથી કે જેમાં એ ત્રણ
 અંશો હોતા નથી. તેથી અસ્તિ, માતિ અને પ્રિય
 રૂપે કરીને બ્રહ્મનું સર્વાત્માપણું નિશ્ચય થાય છે. જેમ
 દેહની અંદર આત્માનો અનુભવ સત્, ચિત્ અને
 આનંદ રૂપે કરીને થાય છે, તેમજ સર્વ બ્રહ્માંડમાં
 અસ્તિ, માતિ અને પ્રિય રૂપે કરીને બ્રહ્મનો અનુ-
 ભવ સિદ્ધ થાય છે. અને અસ્તિ કેહેતાં સત્, માતિ
 કેહેતાં ચિત્, પ્રિય કેહેતાં આનંદ એ રીતે બ્રહ્મ આ-

(૧૭૩)

ત્માનો અભેદ પળ અનુભવથી જણાયછે, વાસ્તે સામાન્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ તું આત્મ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. તે બ્રહ્મરૂપ તારા આત્માના અજ્ઞાને કરીને નામ ને રૂપ એ બે અંશરૂપ જગત્ ભાસેછે તેથી કલ્પિત છે, એમ જાણવું.

શિષ્ય—હે મહારાજ, જેમ સૂર્ય અંધકારનો વિરોધી છે, તેમ જ્ઞાન અજ્ઞાનનું વિરોધી છે. તે હેતુથી જ્યારે મારું સ્વરૂપ જ્ઞાનરૂપ છે ત્યારે તે મારા સ્વરૂપમાં અજ્ઞાન કેહેવું સંભવતું નથી, અને તમે તો કહ્યું કે આત્માના અજ્ઞાને કરીને નામ રૂપ કલ્પિત ભાસેછે. એમ કેહેવું કેમ સંભવે ?

ગુરુ—હે શિષ્ય, જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. એક સામાન્યજ્ઞાન અને બીજું વિશેષજ્ઞાન. તેમાં સામાન્યજ્ઞાન અજ્ઞાનનું વિરોધી નથી, પણ ઉલટું અજ્ઞાનને પ્રકાશ કરેછે, કેહેતાં અજ્ઞાનને દેખાડી આપેછે. જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ (તડકો) કાષ્ઠ, તૃણ, તૂલ વિગેરે સર્વ પદાર્થો ઉપર પડેછે તે તડકામાં સામા-

(૧૭૪)

ન્યરૂપે અગ્નિ છે, તથાપિ કાષ્ઠ, તૃણ આદિકને
વાઢતો નથી, ને ઉલટો કાષ્ઠ, તૃણ આદિકને દે-
સ્વાડી આપેછે અને જ્યારે, એજ તડકામાં આગીઓ
કાચ ધરેથી વિશેષ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાયછે ત્યારે, તે
અગ્નિ, કાષ્ઠ, તૃણ આદિને વાઢેછે. તેમજ સામા-
ન્યજ્ઞાન સર્વ મનુષ્યોમાં છે, પળ હું અજ્ઞાની છું, હું
મને જાણતો નથી, હું મનુષ્ય છું, કર્તા ભોક્તા
સુખી દુઃખી છું, ઇત્યાદિ અજ્ઞાન તથા તેનો કાર્ય-
ભૂત દેહાધ્યાસ તેનું વિરોધિ નથી, એટલે અજ્ઞાન
તથા તેના કાર્યને મટાડતું નથી. પળ ઉલટું અ-
જ્ઞાનને તથા તેના કાર્યોને તે સામાન્યજ્ઞાન દેસ્વાડી
આપેછે. અને જો તે અજ્ઞાનનું વિરોધિ હોત તો
અજ્ઞાન તથા તેના કાર્યોની કદાપિ પ્રતીતિ થાત
નહીં, અને થાય તો છે, વાસ્તે સામાન્યજ્ઞાન અજ્ઞાનનું
વિરોધિ નથી. અને તું આત્મા પળ સામાન્યજ્ઞાનરૂપ
છે, તેમાં અજ્ઞાને કરીને કલ્પિત નામ રૂપ માસેછે, એ-
મ કેહેવું સંભવેછે. અને જ્યારે બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુદ્વારા

વેદાંતશાસ્ત્રના ઉપદેશથી હું સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્મા
 બ્રહ્મ છું, એવું બુદ્ધિની અંદર વિશેષજ્ઞાન ઉત્પન્ન થા-
 યછે, તેજ વચ્ચે હું અજ્ઞાની છું એવું જે અજ્ઞાન તથા
 તેનું કાર્ય, જે હું કર્તા, ભોક્તા, મનુષ્ય, વર્ણાશ્રમી
 સુખી, દુઃખી इत्यादि વિપરીત અધ્યાસ તે સર્વની
 નિવૃત્તિ થાયછે. બીજું દ્રષ્ટાંત જેમ, કાઠમાં સામા-
 ન્યરૂપે અગ્નિ છે, પણ તે અગ્નિ કોઈને દેખાતો નથી,
 અને કાઠનો વિસેધી નથી ઇટલે બાઢતો નથી,
 પણ જ્યારે બીજું કાઠ તેની સાથે મથન કરે તો, તેજ
 વચ્ચે તે કાઠમાં વિશેષ અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈને કાઠને
 બાઢેછે. તેમજ સામાન્યજ્ઞાન પ્રાણિમાત્રમાં છે,
 તથાપિ કોઈના અજ્ઞાનને નિવૃત્ત કરતું નથી; પણ
 જ્યારે ગુરુશાસ્ત્રના ઉપદેશે કરીને વિચારરૂપી મ-
 થનથી હું સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપ છું, એવું વિશેષજ્ઞાન
 ઉત્પન્ન થાયછે, ત્યારેજ અજ્ઞાન તથા તેનો કાર્યભૂત
 જે દેહાધ્યાસ તેની નિવૃત્તિ થાયછે.

શિષ્ય—સામાન્યજ્ઞાન અને વિશેષજ્ઞાન એ બે

જ્ઞાન કહ્યાથી દૈત થશે. અને સિદ્ધાંતમાં તો અ-
દ્વિતીય જ્ઞાનરૂપ એક આત્મા છે એમ કહ્યુંછે, તેમાં
બાધ આવશે તેનું સમાધાન કહો ?

ગુરુ-અદ્વિતીય સામાન્યજ્ઞાનરૂપ આત્મા એક
સત્ય છે. અને એ વિશેષજ્ઞાન જે ગુરુશાસ્ત્રના ઉપ-
દેશથી વૃત્તિદ્વારા થાયછે, ને અજ્ઞાનને અને તેનો
કાર્ય જે દેહાદિકમાં અધ્યાસ છે તેને મટાડીને
પાછું પોતે પળ નિવૃત્ત થઈ જાયછે. તેથી જુદું નથી
રહેતું, માટે દૈત ન કેહેવાય. કેવળ એક સામાન્ય
જ્ઞાનરૂપ પૂર્ણ આત્મા રહેછે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહું-
છું તે સાંભળ.

જેમ નદીનું પાણી ચોમાસાના દિવસમાં મા-
ટીથી મલિન થાયછે તે પાણીને નિર્મલ કરવાસારુ
વાસણમાં લઈને તેમાં નિર્મલી ફલ (કતક) નો
મુકો કરી નાંચેછે, ત્યારે તે કતકરેણુ પાણીના
મળને નીચે બેસાડીને પોતે પળ તેની સાથેજ નીચે
બેસી જાયછે, ને પાણીને નિર્મલ કરેછે. તેમ ગુરુશા-

(૧૭૭)

સૂત્રના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થયેલું વિશેષ જ્ઞાન, અજ્ઞા-
નને મટાડીને પોતે પણ નિવૃત્ત થાય છે. એટલે એક
સામાન્ય જ્ઞાનરૂપ આત્મા અવશેષ રહે છે. વળી
જેમ કાષ્ઠનાં મથનથી તેમાં વિશેષ અગ્નિ ઉત્પન્ન
થઈને રસોઈ આદિ જે કાર્યો તેને સિદ્ધ કરી, કા-
ષ્ઠને વાળી ભસ્મ કરીને તે વિશેષ અગ્નિ સામાન્ય
અગ્નિમાં લય થાય છે. તેજ પ્રમાણે વિશેષજ્ઞાન, અ-
જ્ઞાનને નિવૃત્ત કરવારૂપી કાર્ય કરીને, સામાન્ય-
જ્ઞાનમાં લય થાય છે. વાસ્તે દ્વૈત થતું નથી. એ રીતે
વિશેષ જ્ઞાનરૂપ ચોથા મહાકારણદેહનો પ્રકાશક
તું આત્મા શુદ્ધસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ થયું. હવે તે
મહાકારણદેહનાં જે તત્ત્વો છે તે હું તને કહું છું, તે
તું કાનવિનાં શ્રવણ કર.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! કાન વિના શી રીતે
સંભળાય ?

ગુરુ—વગરસમજવે કાનથી સાંભળ્યું તે ન સાં-
ભળ્યા બરાબર છે. મહાકારણદેહનાં તુરીય અવસ્થા

(૧૭૮)

આદિ આઠ તત્ત્વો નિરૂપણ ક'ચ્યાંછે. તેનાં નામ
કેવલ કાને કરી સાંભળે, પળ તે તુરીયા આદિ
નામોનો અર્થ અનુભવપૂર્વક એકાગ્રચિત્તથી ધાર-
ણ ક'ચ્યાવિના સમજાતો નથી, માટે અનુભવસહિત
વિચારપૂર્વક એકાગ્રચિત્તથી સાંભળવું તેજ કાન-
વિના સાંભળવું, એમ જાણવું. પળ કાનવિના
શબ્દ સાંભળવો, એમ કાંઈ કેહેવાનો અભિપ્રાય
નથી ॥ ૧૯ ॥

વિશમી ચોપાઈમાં મહાકારણદેહનાં આઠ ત-
ત્ત્વોનું વર્ણન કરેછે.

તુર્યા અવસ્થા મૂર્દ્ધનિસ્થાન, પરા
વાચા આનંદાવભાસ ભોગ જાણ ॥ ઇ-
ચ્છા શક્તિ શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ માન, અર્દ્ધ
માત્રા પ્રત્યગાત્મા અભિમાન ॥ ૨૦ ॥

॥ અર્થ ॥ તુર્યા અવસ્થા એટલે ચોથી અ-
વસ્થા કેહેવાય. તું તેનો પ્રકાશક તુર્યાતીત છે.

(૧૭૧)

શિષ્ય-તુરીય એવું શુદ્ધ આત્માનું નામ છે
અને તમે મને તુર્યાતીત કહ્યો ત્યારે શુદ્ધ આત્માથી
હુદો હું કોણ છું ?

ગુરુ-તુરીય જે શુદ્ધ આત્મા છે તેનેજ મેં તુર્યા-
તીત કહ્યો છે કેમજે જાગ્રત્, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ એ
ત્રણ અવસ્થાને જાણવાવાળો એકરસ આત્મા તે
ત્રણ અવસ્થાથી હુદો છે. તથા તે ત્રણ અવસ્થાની
અપેક્ષાથી તુરીય એટલે ચોથો એમ કેહેવામાં આ-
વે છે. પણ તે અવસ્થાનો નાશ થયાથી તુરીય
(ચોથો) એવું નામ કેહેવાય નહીં, માટે તુર્યાતીત
છે એટલે તુરીય એવા નામથી સહિત છે, એમ કહ્યું
તેથી તુરીયરૂપ જે આત્મા તેજ તુર્યાતીત છે અને
ત્રણ અવસ્થાની અપેક્ષાથી આત્માનું તુરીય એવું
નામ કેહેવાયું છે. એમ તોટક વૃત્તનો વેદાંતનો ગ્રંથ
છે, તેમાં પણ કહ્યું છે.

॥ શ્લોક ॥

यदि जागरितप्रभृति त्रितयं परिक-

(૧૮૦)

લ્પિતમાત્મનિ મૂઢધિયા ॥ અભિધાન
મિદં તદપેક્ષ્ય ભવેત્ પરમાત્મપદસ્ય
તુરીયમિતિ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એવી જે ત્રણ
અવસ્થા તે મૂઢબુદ્ધિવાળા પુરુષે આત્મામાં કલ્પી
છે, એટલે એ ત્રણ અવસ્થા આત્માની છે, તે ત્રણ
અવસ્થાની અપેક્ષાથી પરમાત્મપદનું તુરીય (ચોથું)
એવું નામ પડ્યું છે ॥ ૧ ॥

વાસ્તે ત્રણ અવસ્થાવિના આત્માનું તુરીય એવું
નામ કેહેવાતું નથી. તેથી તુરીય તેનેજ તુર્યાતીત
કહ્યો કેહેતાં તુરીય નામરહિત કહ્યો. પણ તુર્યા-
તીત કેહેતાં તુરીયથી જુદો પાંચમો આત્મા છે,
એમ કેહેવાનો અભિપ્રાય નથી. જેમ કોઈ પુરુષનું
પુત્રની અપેક્ષાથી પિતા એવું નામ પડ્યું પણ પુ-
ત્રનો અભાવ થવાથી પછી પિતા એવું નામ કેહેવાતું
નથી, પણ પુરુષ તો છેજ. તેમજ તુર્યાતીત છે. તે

તુર્યા અવસ્થાનું મૂર્ધનિસ્થાન છે. જો કે તુરીય આત્મા નિશ્ચયી શિશ્વાપ્રર્થત અસ્થા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેથી મૂર્ધનિસ્થાનમાં જ છે, એમ નથી, પણ “ તુર્યા અવસ્થા મૂર્ધનિસ્થાન ” એવું કહ્યું તેનું કારણ એ છે, મૂર્ધનિસ્થાન સહુથી ઉત્તમ છે, અને તુરીય આત્માનું સ્થાન પણ ઉત્તમ કેહેવું જોઈએ, માટે મૂર્ધનિસ્થાન છે એમ કહ્યું છે. અને તે મહાકારણદેહની પરા (શબ્દ ઉચ્ચારની પેઠેલી અવસ્થા) એવે નામે વાચા છે. અને ગુરુશાસ્ત્રથી આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન થયેથી હું કૃતાર્થ છું, હું ધન્ય છું, મારું જન્મ-મરણ આદિ દુઃખ નિવૃત્ત થયું, એ રીતે જે વિશેષ આનંદનો અનુભવ થાય છે, તેનું નામ આનંદાવભાસભોગ એમ જાણવું. અને જ્ઞાન થયા પછી નિર્વિકલ્પક સુખનો અનુભવ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તેનું નામ ઇચ્છાશક્તિ, અને રજોગુણ તમોગુણના સંબંધરહિત જે સત્ત્વગુણ તેનું નામ શુદ્ધ સત્ત્વગુણ જાણવો. આ અવસ્થામાં પ્રણવની અર્ધમા-

त्रा छे. ने हुं द्रष्टा छुं, एबुं जे अभिमान तेने प्रत्यगात्मअभिमान कहीये. ए रीते तुरीयअवस्था आदि जे महाकारणदेहनां आठ तत्त्वो कह्यां, ते विशेष ज्ञानरूप सर्व तत्त्वनो प्रकाशक तुं सामान्य पूर्ण ज्ञानस्वरूप आत्मा छे ॥ २० ॥

एवां सर्व मळीने व्याशी तत्त्व कही, तुं एनो जाणनार स्वप्रकाश सही ॥ अहं ब्रह्मास्मि यह दृढहोई, एज साक्षात्कार कहीए. सोई ॥ २१ ॥

॥ अर्थ ॥ उपर कही आव्या एवां सर्व मळीने स्थूल, सूक्ष्म, कारण तथा महाकारण ए चारे देहनां व्याशी तत्त्व कह्यां जेवां के, स्थूलदेहनां तेत्रीश, सूक्ष्मदेहनां तेत्रीश, कारणदेहनां आठ तथा महाकारणदेहनां आठ. ए सर्व तत्त्वोने जाणवावाळो तुं प्रत्यक् आत्मा स्वयंप्रकाश छे, तेमां संदेह नथी. वास्ते हे शिष्य, एम विचार करीने हुं उपाधिर-

(૧૮૩)

હિત શુદ્ધ બ્રહ્મ હું એવો જ્યારે દૃઢ નિશ્ચય થાય,
ત્યારે તેનું નામજ સાક્ષાત્કાર કેહેતાં અપરોક્ષજ્ઞાન
કહીએ ॥ ૨૧ ॥

જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે; એક પરોક્ષજ્ઞાન અને બીજું
અપરોક્ષજ્ઞાન. તેમાં અપરોક્ષજ્ઞાનનું નામ સાક્ષા-
ત્કાર કેહેવાય. ત્યાં પંચદશીનું પ્રમાણ કેહેછે.

॥ શ્લોક ॥

અસ્તિં બ્રહ્મેતિં ચેદ્દેદ પરોક્ષજ્ઞાનમેવ
તત્ ॥ અહં બ્રહ્મેતિ ચેદ્દેદ સાક્ષાત્કારઃ સ
ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. એક પરોક્ષ
અને બીજું અપરોક્ષ. તેમાં પરબ્રહ્મ સત્યરૂપ છે, એ
રીતે બ્રહ્મને આત્માથી ભિન્નરૂપ જાણેછે તે જ્ઞાનને
પરોક્ષજ્ઞાન કહીયે, અને તે નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મ હું હું,
એમ અનુભવથી અભેદરૂપ જે જાણેછે તેનું નામ સા-
ક્ષાત્કાર કહિયે કેહેતાં અપરોક્ષજ્ઞાન કહિયે ॥ ૧ ॥

(૧૮૪)

જેમ સાકર મીઠી છે, એમ કોઈના કેહેવાથી સાકરને મીઠી છે એમ જાણેછે, તે સાકરનું પરોક્ષજ્ઞાન કેહેવાય. અને જ્યારે તે સાકરને खाईને તેના સ્વાદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરેછે, તે સાકરનું અપરોક્ષજ્ઞાન કેહેવાય. તેમજ શાસ્ત્રદ્વારાથી પરમાત્મા સત્ ચિત્ અને આનંદરૂપ છે, એમ જાણવું, તે પરોક્ષજ્ઞાન કેહેવાય, અને ગુરુશાસ્ત્રના અનુગ્રહથી વિચારપૂર્વક બ્રહ્મને સત્ ચિત્ અને આનંદના અનુભવપૂર્વક પોતારૂપ જાણવું. તેનું નામ અપરોક્ષજ્ઞાન કેહેવાય.

હવે નીચેની બાવીશમી ચોપાઈમાં ચાર દેહથી ભિન્નરૂપ આત્માના અપરોક્ષ જ્ઞાનનું ફલ કેહેછે.

॥ ચોપાઈ ॥

एवा चार देहथी न्यारो होय, तो
हमणां मुक्तिसुख पामे सोय ॥ सर्वव्या-

પક સહુથી ન્યારો, વિવેકદૃષ્ટિ કરી વિ-
ચારો ॥ ૨૨ ॥

॥ ટીકા ॥ પૂર્વે નિરૂપણ કન્યા એવા જે સ્થૂલ,
સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ એ ચાર દેહ તેથી
ન્યારો હોય કેહેતાં ચાર દેહથી ભિન્ન પ્રકાશક શુદ્ધ
સામાન્ય ચૈતન્ય આત્મા મારું સ્વરૂપ છે, એવા દૃઢ
બોધથી દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કરે, તો તે હમણાં જી-
વતાંજ એટલે આ દેહમાંજ મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત થાયછે.

શિષ્ય—હે ગુરુ ! ભેદદૃષ્ટિ કેવલ દુઃખનું હેતુ
છે, ને તે દુઃખની નિવૃત્તિ વેદાંતશાસ્ત્રમાં પ્રતિપા-
દન કરેલું જે અભેદરૂપ આત્મજ્ઞાન તેથી થાયછે,
અને મોક્ષ પણ તેથીજ થાયછે, એવું મેં શાસ્ત્રમાં
સાંભળ્યું છે, તથાપિ તમે તો, આત્માને ચાર દેહ-
થી ભિન્ન છે એમ નિરૂપણ કરોછો, ત્યારે આત્માથી
દેહ જુદો અને દેહથી આત્મા જુદો, તેમજ આત્મા-
થી ભૂતભૌતિક પ્રપંચ જુદો, અને તે પ્રપંચથી

(१८६)

आत्मा जुदो, एम परस्पर भेदथी द्वैत सिद्ध थायछे. तेथी अद्वैतसिद्धांतमां विरोध. आवेछे, माटे तेनुं समाधान संक्षेपथी कृपा करीने कहो.

गुरु—हे शिष्य, जेवुं ब्रह्मस्वरूप सत्य छे, तेमज ब्रह्मथी जुदा चार देह तथा भूतभौतिक प्रपंच जो सत्य होय, तो द्वैत सिद्ध थाय, पण ते देहादिक सर्व प्रपंच ब्रह्मनेविषे कल्पित छे, जेम रज्जु (दोरडी) विषे सर्प, भूछिद्र, मूत्रधारा आदि कल्पित भासेछे, पण ते कल्पित सर्पादिकनी दोरीथी भिन्न सत्ता नथी. जेम शुक्तीमां (छीपमां) कल्पित रजत (रुपुं) आदिनी शुक्तीथी भिन्न सत्ता नथी, तंतुथी पटनी भिन्न सत्ता नथी, सुवर्णथी आभूषणनी भिन्न सत्ता नथी, मृत्तिकाथी घटशरावादिकनी भिन्न सत्ता नथी, आकाशमां कल्पित श्यामतानी आकाशथी भिन्न सत्ता नथी, जेम मरुभूमिमां कल्पित मृगजलनी मरुभूमीथी भिन्न सत्ता नथी, तेम देहादि सर्व प्रपंचनी आत्मसत्ताथी भि-

• ન સત્તા નથી. આત્મામાં કલ્પિત અસદ્રૂપ ભાસે-
 છે તે અસદ્રૂપ દેહાદિપ્રપંચથી દ્વૈતસિદ્ધ થતું નથી.
 એક અદ્વિતીય આત્મા સત્ય છે તેથી અદ્વૈત સિદ્ધાં-
 તમાં કાંઈ વિરોધ આવતો નથી. દેહાદિ જગત્ સર્વ
 અસત્ય છે ને આત્મા એક સત્ય છે એમ શ્રીકૃષ્ણભગવા-
 ને અર્જુનને ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે.

નાસતો વિદ્યતે ભાવોનાભાવો વિદ્યતે
 સતઃ ॥ ઉભયોરપિદૃષ્ટોતસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વ
 દર્શિભિઃ ॥ ૧ ॥

॥ ટીકા ॥ અસદ્રૂપ એવું જે આં ભૂતભૌતિક ના-
 મરૂપાત્મક દેહાદિ સર્વ જગત્ તેનો કોઈ કાલે સદ્ભાવ
 નથી સર્વદા અસદ્રૂપ છે, ને એક અદ્વિતીય અજ અजर
 અમર સદ્ધન ચિદ્ધન આનંદઘન પરિપૂર્ણ નિરવયવ
 નિષ્ક્રિય એવો જે સદ્રૂપ આત્મા તેનો કોઈ કાલે
 અભાવ નથી, સર્વકાલ સદ્રૂપ છે. એ રીતે અસત્ય એવું

જગત્ અને સત્યરૂપ એવો આત્મા એ બન્નેનો પરમાત્મ-
તત્ત્વને સત્ય જાણનાર એવા જ્ઞાની પુરુષોએ અંત જો-
યોછે. (નિર્ણય કરેલો છે.) એટલે જગત્ સર્વ સ્વોટું
છે ને આત્મા એક સાચો છે એમ નિશ્ચય કયોછે ?

શિષ્ય—હે મહારાજ ! જ્યારે આ જગત્ અસત્ય
છે ત્યારે તે દેખાવું ન જોઈએ ને તે અસત્યથી સુખ
દુઃખ પળ થવું ન જોઈએ. પણ તેમ નથી. આ જગત્
દેખાયછે ને તેનાથી સુખ દુઃખ પળ થાયછે, ત્યારે
તેને અસત્ય કેમ કહેવાય ? તે કહો.

ગુરુ—સાચું હોય તેજ દેખવામાં આવે ને સા-
ચાથીજ સુખદુઃખ થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી.
અસત્યપણ દેખવામાં આવેછે ને અસત્યથી સુખદુઃ-
ખ પળ થાયછે. જેમ સ્વપ્ન અસત્ય છે ને દેખાય છે,
તથા તેનાથી સુખદુઃખ પળ થાયછે. જેમ શુક્તિ-
માં કલ્પિત રૂપું ને રજ્જુમાં કલ્પિત સર્પ અસત્ય છે,
તોપણ દેખાયછે અને તેનાથી સુખદુઃખ પળ થાય-
છે. જેમ મૃગજલ તથા આકાશમાં નીલતા અસ-

ત્ય છે અને દેખાય છે, તેમ જગત્ અસત્ય છે તોપણ દેખાય છે. તેથી સાચુંજ દેખાય એમ કાંઈ નથી.

અને ईશ્વરે માયાએ કરીને કલ્પિતરૂપ રચેલું એવું આ ભૂતભૌતિક જગત્ અસદ્ગૂણ ભલે દેખવામાં આવે. તેને નિવૃત્ત કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. કેમકે, તે ईશ્વરે રચેલું જગત્ કોઈને બંધન કરતું નથી પણ તે ईશ્વરના રચેલ જગતમાં સત્યબુદ્ધિ કરીને જીવે જે પોતાના મનથી દ્વૈત રચેલું છે, તે બંધન કરે છે તેથી તેની નિવૃત્તિ કરવી.

શિષ્ય—ईશ્વરે રચેલું જગત્ આ પ્રસિદ્ધ દેહાદિરૂપ દેખવામાં આવે છે પણ તેમાં જીવે રચેલું દ્વૈત કયું છે ? જેથી બંધન થાય છે તે કહો.

ગુરુ—ईશ્વરનાં રચેલાં દેહસ્ત્રીપુત્રધનાદિકમાં જે અહંતા મમતારૂપ દૃઢ અધ્યાસ દેખાય છે તે જીવનો કરેલો છે. તે અધ્યાસ બંધનનો તથા દુઃખનો હેતુ છે. આ દેહ કોઈને બંધન કરતો નથી પણ તેમાં અહંતા મમતારૂપ જીવસૃષ્ટિ છે તે બંધનનું કારણ

છે. ईश्वरની રચેલી માંસમયી સ્ત્રી મરી જવાથી તે સ્ત્રીમાં જો મમત્વ ન હોય તો કોઈને દુઃખ થતું નથી પણ તેમાં આ મારી મા છે, આ મારી પુત્રી છે, આ મારી સ્ત્રી છે, આ મારી બેહેન છે, હત્યાદિ મમત્વરૂપ ભિન્નભિન્ન જીવની રચેલી મનોમયી સ્ત્રીનો નાશ થવાથી દુઃખ થાયછે, જેમ કોઈનો પુત્ર અતિ દૂર દેશ ગયો હોય ને તે ત્યાં જીવેછે પણ કોઈ દુષ્ટ ઠગારે માણસે આવીને તેના પિતાને કહ્યું જે “ તારો પુત્ર તે દેશમાં મરી ગયો. ” ત્યારે તે પિતા મારો પુત્ર મરી ગયો એમ મનમાં માનીને અતિ ક્લેશસહિત રુદન કરેછે. અને તેજ પુત્ર દૂર દેશમાં મરી ગયોછે પણ તેના પિતાને “ તારો પુત્ર તે દેશમાં મરી ગયોછે ” એમ જ્યાંસૂધી કોઈએ કહ્યું નથી ત્યાંસૂધી તે પિતાના મનમાં જરામાત્ર પણ દુઃખ નથી. હવે જીવો ईશ્વરનો રચેલ પુત્ર બહાર જીવેછે પણ મનમાં મરી ગયો એમ જાણીને કેટલું દુઃખ થાયછે ? ને ईશ્વરનો રચેલો બહાર મરી ગયો હોય ને

मनमां मारो पुत्र जावळें एम मान्युं छे तां काइ दुःख थातुं नथी. एरीते सर्वत्र मननुं रचेळुं दैत, बंधनने आपेछे तेसारु आत्मज्ञाने करीने तेनी निवृत्ति करवी.

शिष्य—ज्यारे मननुं रचेळुं दैत बंधन करनां छे त्यारे ते मानस दैतनी निवृत्ति मनना निरोधरूपी योगे करीने थाशे तेसारु योगाभ्यास करवो. आत्मज्ञाननुं शुं प्रयोजन छे? ते कहो.

गुरु—ज्ञानविना केवल योगाभ्यासे करीने तात्कालिक दैतनी निवृत्ति थायछे एटले. योगे करीने जेटली वखत मन एकाग्र छे तेटली वखत दैतनी प्रतीति थती नथी, परंतु आत्मज्ञानविना केवल योगाभ्यासथी फरी जन्म न थाय एवी रीते अत्यंत दैतनी निवृत्ति थती नथी. श्रुतिमां पण ज्ञान थयाविना जन्ममरणादि दुःखनी निवृत्ति थतीज नथी, एवो नियम करेलोछे ते एमके, “ ज्ञानथीज कैवल्य (मोक्ष) थायछे ” “ ज्ञानविना मु-

क्ति थती नथी. ” अने श्वेताश्वतरउपनिषदमां पण एम कह्युं के, “ ज्यारे मनुष्यो आकाशने चर्मनी पेठे वेष्टन करशे एटले मृगचर्म लांबु होयछे तेने हाथे करीने जेम विटो करेछे तेम आकाशरूपी पोलाणनो विटो करशे स्यारे देवने (स्वयंप्रकाश आत्माने) जाण्याविना दुःखनो अंत थाशे. ” हवे एनो अभिप्राय ए छे के, आकाशनो विटो जेम कोइ काले थवानो नथी तेम आत्मज्ञान थयाविना केवल योगाभ्यासे करीने जन्मादि दुःखनुं कारण-रूप जे मनोमय द्वैत तेनी अत्यंत निवृत्ति कोइ काले थवांनी नथी.

शिष्य—आ बहार देखायछे एबुं जे ईश्वरें करेलुं द्वैत तेने निवारण कन्याविना अद्वैत आत्मानुं ज्ञानज पेदा नहीं थाय स्यारे ते ज्ञान मानस द्वैतने केम निवृत्त करशे ? ते कहो.

गुरु—असद्रूप बहारना द्वैतने निवारण कन्या-विना केवल गुरुशास्त्रना उपदेशे करीने ते द्वैतने मि-

મિથ્યારૂપ જાણ્યેથીજ અદ્વૈતરૂપ આત્માનું જ્ઞાન થાયછે.

શિષ્ય—બાહ્ય દ્વૈતને મિથ્યારૂપ જાણવાથીજ અદ્વૈત જ્ઞાન થતું નથી. દ્વૈતના નિવારણથીજ દૃષ્ટિ બહારનું દ્વૈત (જગત્) દેખવામાં ન આવે એમ કરવાથીજ અદ્વૈત જ્ઞાન થાયછે તે વિના નથી થતું. તેસારુ બાહ્ય દ્વૈતનું નિવારણ કરવું ?

ગુરુ—બાહ્ય દ્વૈતના નિવારણમાત્રથીજ જો અદ્વૈત જ્ઞાન થતું હોય તો સૃષ્ટિ અવસ્થામાં તથા પ્રલયકાલમાં સર્વ પ્રાણીઓને પ્રયત્ન કન્યાવિના પણ સમગ્ર બાહ્ય દ્વૈતની નિવૃત્તિ થાયછે તેથી. અદ્વૈત આત્માનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. પણ તે ક્ષતે જ્ઞાન થવાનાં સાધનરૂપ ગુરુશાસ્ત્રાદિકનો અભાવ હોવાથી અદ્વૈત જ્ઞાન થતું નથી, અને જ્ઞાનવિના આત્યંતિક દુઃખની નિવૃત્તિપૂર્વક મોક્ષ પણ થતો નથી, વાસ્તે દ્વૈત ન દેશાય તોજ અદ્વૈત જ્ઞાન થાય એવું કેહેવું વ્યર્થ છે. અને ईશ્વરનું રચેલું જે બાહ્ય દ્વૈત દેશાયછે તે કાંઈ અદ્વૈતજ્ઞાનને બાધ કરે એમ નથી, ઉલટું ગુરુ-

शास्त्रद्वाराए करीने अद्वैत ज्ञान थवानुं सहायक छे. अने तेने मिथ्या जाण्याधिना बीजा प्रकारे करीने कोइथी मटाडी शकाय एम पण नथी. तेसारु ईश्वरकृत द्वैत भले रह्युं, शासारु तेनो द्वेष करेछे ? जीवकृत द्वैत बंधन करेछे तेथी तेने निवृत्त करवाने प्रयत्न करवो.

शिष्य—जीवकृत द्वैत पूर्वे तमे संक्षेपथी कहुं तेज छे के बीजुं पण छे ? जो केहेंशो के बीजुं पण छे तो ते केटला प्रकारनुं छे ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु—विद्यारण्यमुनिये जीवकृत द्वैत बे प्रकारनुं कहुंछे. एक शास्त्रीय ने बीजुं अशास्त्रीय, तेमां प्रत्यक् ब्रह्मनुं एकत्व विचाररूप जे वेदांतशास्त्रनुं श्रवण मननादि करवुं, तेनुं नाम शास्त्रीय मनोमय द्वैत केहेवाय, ते शास्त्रीय द्वैतनो ज्यांसुधी सच्चिदानंद ब्रह्मरूप प्रत्यगात्मानो अपरोक्ष दृढ बोध सिद्ध थयो नथी त्यांसुधी त्याग करवो नहीं. कामादिकनी निःशेष निवृत्तिपूर्वक अद्वैत तत्त्वनो दृढ

(१९५)

बोध सिद्ध थया पछीज त्याग करवो. जोपण सदसद्विचारमां कुशल एवो बुद्धिमान् पुरुष, वेदांत-शास्त्रनो अभ्यास करीने ते द्वारा परोक्ष तथा अपरोक्ष ज्ञानमां तत्पर थइने, जेम व्रीही (डांगर) मांथी तांदुलने काढी लइने तुषनो त्याग करेछे तेम समग्र शास्त्रनो त्याग करे. ए रीते श्रुतिमां दृढ बोध सिद्ध थया पछी शास्त्रीय द्वैतने त्याग करवानुं कह्युंछे. तथापि ते श्रुतिमां विचारनी अवधि कहीछे पण बोध थया पछी सद्विचार न करवो एम निषेध कऱ्यो नथी. तेथी दृढ बोध थया पछी पण पूर्व प्रवाहथी प्राप्त थयेल शास्त्रविचारादि शास्त्रीय द्वैतने कल्पितरूप जाणीने ते द्वारा सद्विचारमां कालक्षेप करवाथी कांई बाध देखातो नथी.

शिष्य—हे महाराज ! ज्यारे शास्त्रविचारादिकने पण तमे कल्पित कहोछो सारे तेथी सांसारिक बंधननी निवृत्ति केम थशे ? ते कहो.

गुरु—जेने निवृत्त करवोछे एवो संसार क्या

(१९६)

साचो छे ? तेथी “ जेवो यक्ष तेवुं बलिदान ” एवा
न्याये करीने जेम स्वप्न कल्पित सिंहना दर्शने क-
रीने कल्पित स्वप्नानी निवृत्ति थायछे, तेम कल्पित
शास्त्रादिकथी कल्पित संसारनी निवृत्ति थायछे.
हवे अशास्त्रीय द्वैत बे प्रकारनुं छे. एक तीव्र ने बीजुं
मंद. ते बेमां कामक्रोधादिकने तीव्र एम कह्युंछे,
अने मनोराज्यने मंद एम कह्युंछे, ते बन्नेनो अद्वैत
तत्त्वबोध थयानी प्रथमज त्याग करवो. केमके, त-
त्त्वबोध थवासारु तत्त्वबोधनां चार साधन कहांछे
तेमां एकंतो विवेक (आत्मा सत्य छे ने तेविना सर्व
असत्य छे), बीजुं वैराग्य (आ लोकना तथा पर-
लोकना भोगनी अनिच्छा) त्रीजुं षट् सपत्ति तेमां
१ शम (वासनानो त्याग), २ दम (बाह्येंद्रियोनो
निग्रह), ३ उपरति (प्रपंचथी निवृत्ति), ४ ति-
तिक्षा (शीतोष्णादि द्वंद्व धर्मोनी सहनता), ५
श्रद्धा (ब्रह्मनिष्ठ गुरुनां तथा वेदांतशास्त्रना वा-
क्योमां भक्ति), ६ समाधान (चित्तनी एकाग्रता,

(૧૧૭)

ए छ मळीने त्रीजुं साधन, अने चोथुं मोक्षेच्छा
(हुं संसारना बंधनथी मुक्त थाउं एवी इच्छा) ए
रीते आत्मज्ञानना चार साधनमां त्रीजुं साधन प-
दसंपत्ति कहीछे. तेमां प्रथम शमरूप साधन कहुं
तेणे करीने कामक्रोधादिकना त्यागरूप वासनानो
त्याग कह्योछे ने समाधानरूप छट्ठुं साधन कहुं तेणे
करीने मनोराज्यना त्यागरूप चित्तनी एकाग्रता
कहीछे. तेसारु प्रथम साधनअवस्थामां कामक्रो-
धादिकनो त्याग करीने बोध संपादन करवो.

शिष्य-बोध सिद्ध थवासारु बोध थवाना
पेहेलां कामादि अशास्त्रीय द्वैतनो त्याग करवो
एम तमे कहुं ते ठीक छे पण तत्त्वबोध थया पछी
तेने ग्रहण करेतो तेमां शुं बाध छे एम शंका पेदा
थाय तो तेनुं शुं समाधान छे ? ते कहो.

गुरु-बोध थया पछी पण जीवन्मुक्तता सि-
द्ध थवासारु तेनो त्याग करवो. केमके, कामक्रो-

ધાદિરૂપ ક્લેશે કરીને જે બંધનવાન છે તેને જીવન્મુક્તિ સિદ્ધ થતી નથી એ વાધ છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! જન્મમરણાદિ દુઃખ જેમાં છે એવા સંસારથી હું ઘણો સ્વેદ પામેલો છું તેથી જન્માદિક દુઃખ જેમાં નથી એવી અસંત મોક્ષસુખરૂપ વિદેહમુક્તિ મને પ્રાપ્ત થશે તેથી હું કૃતાર્થ થઈશ, આંહી જીવે ત્યાંસુધી રહે એવી જીવન્મુક્તિ મારે જોઈતી નથી.

ગુરુ—કામક્રોધાદિકના ત્યાગે કરીને જો હું જીવન્મુક્તિને સંપાદન કરીશ તો આ લોકના ભોગ મારા જાતા રશે એવા ભયે કરીને જ્યારે જીવન્મુક્તિને તું મુકી દેછે ત્યારે હું વિદેહમુક્ત થઈશ તો મારા સ્વર્ગના ભોગ જાતા રશે એવા ભયે કરીને વિદેહમુક્તિને પણ તું મુકી દઈશ. જેથી સ્વર્ગમાત્ર તુને પ્રાપ્ત થશે પણ જન્માદિ દુઃસ્વરહિત વિદેહમુક્તિ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

શિષ્ય—સ્વર્ગના ભોગ સર્વ નાશવાન છે, સાતિ-

શય છે ને ભોગને અંતે સ્વર્ગથી અધઃપાત થાયછે
 ઇત્યાદિ સ્વર્ગમાં અનેક દોષ રહ્યાછે તેથી હું તેનો
 ત્યાગ કરીશ. સ્વર્ગની મને અપેક્ષા નથી.

ગુરુ—જ્યારે સ્વર્ગમાં ક્ષય અને સાતિશયાદિ દો-
 પ છે તેથી સ્વર્ગનો ત્યાગ કરેછે ત્યારે પોતે સ્વાભા-
 વિક દોષરૂપ ધર્માદિ સર્વ પુરુષાર્થને નાશ કરના-
 રા ને અત્યંત દુઃખ દેનારા જે કામક્રોધાદિક તેનો
 ત્યાગ કેમ નથી કરતો ?

શિષ્ય—વૈરાગ્યાદિ સાધને કરીને અતિ અ-
 નર્થના કારણરૂપ કામાદિકનો મેં ત્યાગ કરેલો છે,
 ત્યારે આ લોકમાં ભોગમાત્રને ઉપયોગી કામાદિ-
 કના ગ્રહણ કરવાથી કયો દોષ છે ? તે કહો.

ગુરુ—હે શિષ્ય, આત્મતત્ત્વને જાણીને પણ જો
 નિઃશેષ (સમગ્ર) કામક્રોધાદિકનો ત્યાગ નહીં ક-
 રીશ અને કામાદિકને વશ થઈને “હું તત્ત્વવેત્તા છું
 મારા ઉપર વિધિનિષેધશાસ્ત્રનો ઉપદેશ નથી” એવા
 અભિમાને કરીને ધર્મશાસ્ત્રને તથા તેમાં નિરૂપણ

કરેલાં પુણ્યકર્મોને પણ મુકી દેવાથી યથેષ્ટાચરણમાં (શાસ્ત્રે કહેલ વર્ણાશ્રમના ધર્મની મર્યાદા મુકીને સ્વેચ્છાથી વર્તવામાં) તારી પ્રવૃત્તિ થશે. ને હે શિષ્ય, તું કદાચિત્ એમ કહીશ જે ભલે થાઓ તો તેમ થવું યોગ્ય નથી. એ રીતે નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ નામના ગ્રંથમાં શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યે વિસ્તારથી નિરૂપણ કચું છે. તેનો અભિપ્રાય એ છે કે, જે પુરુષે અદ્વૈત પરમાત્મતત્ત્વ જાણ્યું છે ને તેની જો યથેષ્ટાચરણમાં પ્રવૃત્તિ થાશે તો અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરવા આદિ અધર્મમાં પણ પ્રવૃત્તિ થવાથી શ્વાનનો ને તત્ત્વજ્ઞાનીનો સરસો વ્યવહાર થશે. પણ જેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે તેને યથેષ્ટાચરણ થવુંજ સંભવતું નથી. કેમકે જેણે પૂર્વ જન્મમાં અધર્માચરણ કરેલું હોય છે તેને આ જન્મમાં પણ અધર્મમાં રુચી થઈને યથેષ્ટાચરણમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. પણ જેને તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે તેતો પુણ્યકર્મો એ કરીને થાય છે અને અનેક જન્મોમાં અનેક યજ્ઞદાનાદિક પુણ્યકર્મો એ કરીને સર્વ પાપ-

नी निवृत्तिपूर्वक जेनुं अंतःकरण शुद्ध थयुंछे तेने
 तत्त्वज्ञान उत्पन्न थइने मोक्षनी प्राप्ति थायछे एम
 भगवद्गीतामां श्रीकृष्णे कह्युंछे. अने यज्ञे करीने,
 अन्न, धन आदिना दाने करीने, मन तथा इंद्रियोना
 निग्रहरूपी तपे करीने अथवा कृच्छ्रचांद्रायणादिरू-
 प तपे करीने ब्राह्मणो आत्मतत्त्वने जाणवानी इ-
 च्छा करेछे. ए रीते श्रुतिमां पण कह्युंछे. तेथी अ-
 नेक पुण्यकर्मनुं फलरूप जे तत्त्वज्ञान तेने प्राप्त थ-
 इने पापकर्मनुं फलरूप जे यथेष्टाचरण तेमां प्रवृत्ति
 थती नथी. जेम कोय पुरुष अतिशे करीने क्षुधा-
 थी पीडीत होय तोपण आ विषवालुं अन्न छे एम
 जाणे तो ते अन्नने खावाने प्रवृत्त थाय नहीं, त्यारे
 ते पुरुष मिष्टान्न खाईने तृप्त थया पछी ते विषवा-
 ला अन्नने खावाने केम प्रवृत्त थशे ? अर्थात् नही
 थाय. तेम जे समये मुमुक्षु अवस्था हती ते समये
 पण शास्त्रना कहेला पोताना वर्णाश्रमोना धर्म अ-
 नुसार प्रवृत्ति हती पण यथेष्टाचरणमां प्रवृत्ति न

હતી, ત્યારે જેને પુણ્ય કર્મના અનુષ્ઠાનપૂર્વક ईश्वरના અનુગ્રહે કરીને સર્વ લોકોના ભોગોનેવિષે વૈરાગ્યવાન થઈને આત્માનું જ્ઞાન થયુંછે ને તે જ્ઞાને કરીને તૃપ્ત છે, તેની યથેષ્ટાચરણમાં પ્રવૃત્તિ કેમ થશે ? અર્થાત્ નહીજ થાય. તેસારુ હે મુમુક્ષો, તું તત્ત્વજ્ઞાનવાન છો જે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થઈને સનકાદિક તથા શુકાદિક ઉત્તમ પદવીને પ્રાપ્ત થયાછે, તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થઈને સર્વથી અધમ પશુ સૂકર સરસ્યા થવાની ઇચ્છા ન કર. ને બંધન દેનારા તીવ્ર (જોરાતા) મનોમય દ્વૈતરૂપ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઇત્યાદિ સર્વ દોષોમાં દોષદૃષ્ટિ કરી ત્યાગ કરીને તથા સર્વ અનર્થનું મૂલભૂત મનોમય દ્વૈતરૂપ મનોરાજ્યને (મનના રચેલા અનેક પ્રકારના વિષયોના સંકલ્પોને) પણ ત્યાગ કરીને સચ્ચિદાનંદ પરિપૂર્ણ પરમાત્મામાં અભેદસ્થિતિરૂપ જીવન્મુક્તિનાં સુખને સંપાદન કર. અને મનોમય દ્વૈતરૂપ કામક્રોધાદિ આસુરી સંપત્તિ, બંધન દેનારી છે તેથી તેનો

(૨૦૩)

ત્યાગ કરવો. એમ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીભગવાને પણ કહ્યું છે.

॥ શ્લોક ॥

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમા-
ત્મનઃ ॥ કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્મા-
દેતત્રયં ત્યજેત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ-શ્વાનસૂકરાદિ નીચ યોનિરૂપી નરક-
માં જવાને કામ, ક્રોધ ને લોભ એ ત્રણ પ્રકારનું
દ્વાર (માર્ગ) છે ને તે કામાદિક મોક્ષમાર્ગમાં પ્ર-
વૃત્ત થઈને મુમુક્ષુ પુરુષના મોક્ષરૂપી પુરુષાર્થને
નાશ કરે છે. તે સારુ કામ ક્રોધ ને લોભ એ ત્રણેનો
વિવેકપૂર્વક આત્મવિચારથી ત્યાગ કરવો ॥ ૧ ॥
અને કામક્રોધાદિની નિવૃત્તિ થયા વિના જીવન્મુ-
ક્તિનું સુખ સિદ્ધ થતું નથી તે સારુ તેની નિવૃત્તિ
કરીને કલ્પિતરૂપ દેહાદિ પ્રપંચથી ભિન્નરૂપ અદ્વિ-
તીય આત્માનો યુરુશાસ્ત્રના ઉપદેશથી અનુભવ કરી-

શ તો હમણાં (તત્કાલ આજ દેહમાં) મોક્ષસુખને વિસ્મૃત કંઠાભરણનીપેટે પ્રાપ્ત થઈશ.

ए रीते चोपाईना पूर्वार्द्धमां कल्पितरूप सर्व देहादि प्रपंचथी भिन्नरूप अद्वितीय आत्माना ज्ञाने करीने मोक्षरूप आत्मसुखनी प्राप्ति आज देहमां थायछે एम निरूपण क-युं. हवे चोपाईना उत्तरार्द्धमां सर्वत्र जगत्मां अधिष्ठानरूपे करीने आत्मा व्यापक छे ने ते कल्पित जगत्थी जुदो छे एम निरूपण करेछे. “ सर्वव्यापक सद्गुथी न्यारो इति ” ते आत्मा सर्वव्यापक केहेतां नामरूपात्मक सर्व ब्रह्मांडमां अस्ति भाति प्रियरूप करीने व्यापक छे. जेम दागीनामां सुवर्ण व्यापक छे. अने सद्गुथी न्यारो, केहेतां कल्पितरूप सर्व ब्रह्मांडथी जुदो छे. जेम कल्पित सर्पथी रज्जु जुदी छे अने स्थूल, सूक्ष्म ने कारण ए त्रण देहमां द्रष्टारूपे करीने जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति ए त्रण अवस्थामां साक्षीरूपे करीने अन्नमयादि पंचकोशमां प्रकाशकरू-

(२०५)

पे करीने सच्चिदानंदरूप आत्मा व्यापक छे ने तेज आत्मा असद्रूप देहोथी तथा अवस्थाओथी तथा पंचकोशथी जुदो छे एम विवेकदृष्टिए करीने विचारो केहेतां एक अद्वितीय सजातीय विजातीय स्वगतभेदरहित आत्मानो अनुभव करो ॥ २२ ॥

(ए रीते ज्यारे गुरुए विचार करवानुं कह्युं, त्यारे शिष्ये जे जे सांभळ्युं हतुं ते सर्वनुं मनन करी, निदिध्यासनपूर्वक पोतना स्वरूपनो साक्षात्काररूप अनुभव क्यो ते अनुभवने त्रण दोहाए करी शिष्य कही बतावेछे तेमां पण प्रथम दुहामां चार देहथी तथा त्रण अवस्थाथी आत्मानुं भिन्न रूप छे एम कहेछे.)

॥ दुहो ॥

शिष्य-हुं स्थूलसूक्ष्म कारण नहीं,
नहीं महाकारण रूप ॥ नहीं जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति, हुं पोते शुद्ध स्वरूप ॥ २३ ॥

(૨૦૬)

॥ ટીકા ॥ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એવા જે દેહત્રય તે હું નહીં, અને વિશેષજ્ઞાનરૂપ જે મહાકારણદેહ તે પણ હું નહીં અને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રય અવસ્થા તે પણ મારા આત્મામાં નથી, તે અવસ્થા બુદ્ધિની છે. તેમજ ભાગવતમાં પણ સપ્તમ-સ્કંધના સાતમાં અધ્યાયમાં પ્રહાદે કહ્યું છે.

॥ શ્લોક ॥

બુદ્ધેર્જાગરણં સ્વપ્નઃ સુષુપ્તિરિતિ વૃ-
ત્તયઃ ॥ તા યે નૈવાનુભૂયંતે સોધ્યક્ષઃ પુ-
રુષઃ પરઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા બુદ્ધિની છે તે ત્રણ અવસ્થાઓ જેણે કરીને જણાય છે, તે ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી અવસ્થાથી ભિન્ન સચ્ચિદાનંદરૂપ ઉત્તમ પુરુષ છે ॥ ૧ ॥

વાસ્તે ત્રય અવસ્થાનો પ્રકાશક હું પોતે કેવલ શુદ્ધ નિર્મલ સ્વયંપ્રકાશ સામાન્યસ્વરૂપ છું ॥ ૨૩ ॥

(२०७)

हवे शिष्य बे दुहाथी निष्प्रपंचरूप एवो जे निर्विकल्प आत्मा तेनो अनुभव कहेछे.

तुर्या साक्षी तो कोय कहे, जो साक्ष्य पदारथ होय ॥ उपाधिरहित स्वरूप हुं, नहीं साक्ष्य साक्षी दोय ॥ २४ ॥

॥ टीका ॥ जो साक्ष्य (साक्षीथी जणाय) एवी जाग्रत्-अवस्था आदि वृत्तियो तथा स्थूल सूक्ष्म देहादि पदार्थो आत्माथी भिन्न सत्य होय तो तुरीय अने साक्षी एवां आत्मानां बे नाम कोइथी केहेवाय, पण जाग्रदादि अवस्था तथा स्थूलादि पदार्थो पारमार्थिक साचा नथी, त्यारे तुरीय तथा साक्षी ए नाम केम केहेवाय. जेम एक पुरुषना जुदा जुदा संबंधियोनी अपेक्षाथी जुदां जुदां नाम केहेवामां आवेछे, भाणेज होय तो मामो केहेवाय, भत्रीजो होय तो काको, जमाई होय तो ससरो, पुत्र होय तो पिता केहेवाय. पण ते संबंधियोनो

અભાવ થયેથી તે પુરુષના મામો, કાકો ઇત્યાદિ નામ કેહેવાતા નથી. તેથી એ સર્વ નામ કલ્પિત છે, પુરુષ માત્ર સાચો છે. તેમ તુરીયસાક્ષી આદિ નામ પણ મારા સ્વરૂપમાં ઉપાધિની અપેક્ષાથી છે, વાસ્તવિક નથી. અને હું તે જાગ્રતઆદિ ઉપાધિરહિત નિરુપાધિસ્વરૂપ છું તેથી મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાક્ષ્ય અને સાક્ષી એવાં બન્ને નામ નથી ॥ ૨૪ ॥

હું વિશ્વ તૈજસ પ્રાજ્ઞ નહીં, નહીં તુર્યા મુજમાંય ॥ નહીં દ્રષ્ટા સાક્ષી નહીં, કેવલ શુદ્ધ હું માય ॥ ૨૫ ॥

॥ ટીકા ॥ જાગ્રતનો અભિમાની વિશ્વ, સ્વપ્નનો અભિમાની તૈજસ અને સુષુપ્તિનો અભિમાની પ્રાજ્ઞ એ ત્રણે હું નથી અને તુર્યા અવસ્થા એવું જે નામ તે તથા દ્રષ્ટા, સાક્ષી, એવાં નામ પણ મારામાં વાસ્તવિક નથી. કેમ જે, દૃશ્ય તથા સાક્ષ્યની અપેક્ષાથીજ દ્રષ્ટા અને સાક્ષી એવાં નામ કેહેવા-

(२०९)

यछे. पण जो दृश्य तथा साक्ष्य पदार्थो न होय तो कोनो द्रष्टा तथा कोनो साक्षी केहेवाय ? माटे दृश्य तथा साक्ष्य जे पदार्थो छे, ते पारमार्थिक सत्य रेहेता नथी, तेथी ए नामो पण केहेवातां नथी. तथापि जे ठेकाणे कहाँछे, ते मात्र दृश्यादिकनी अपेक्षाथीज कहाँ छे. वास्तव विचारीने अनुभव करवाथी एम सिद्ध थायछे केवळ निष्प्रपंच, स्वयंप्रकाश, स्वतःसिद्ध, निरुपाधिक, शुद्धरूप, मनवाणीने अगोचर, हुं छुं ॥ २५ ॥

(ए प्रमाणे शिष्यनो अनुभव सांभळीने, गुरु तेने थएलो अनुभव दृढ थवासारु, मनवाणीने अगोचर एवुं जे निष्प्रपंच अद्वैत ब्रह्मनुं स्वरूप तेने बे दुहाथी निरूपण करेछे).

ज्यां नहीं पिंड ब्रह्मांड नहीं, नहीं
एक त्यां दोय ॥ प्रकृति पुरुष ज्यां
नहीं, स्वयंप्रकाश सत सोय ॥ २६ ॥

॥ ટીકા ॥ જ્યાં (જે અદ્વૈત સ્વરૂપમાં) નહીં પિંડ કેહેતાં શરીરનો સંબંધ નથી, તેમજ બ્રહ્માંડનો પણ સંબંધ નથી, ત્યાં કેહેતાં તે અદ્વૈત સ્વરૂપમાં એક બે ઇત્યાદિ ગણના (ગણતરી) પણ નથી, અને જેમાં પ્રકૃતિ ઇટલે માયા, અને પુરુષ ઇટલે અવિદ્યા ઉપાધિમાન્ જીવ એ બન્ને નથી, તેવું સ્વયંપ્રકાશ, સત્ય, અદ્વિતીય સ્વરૂપ છે એમ જાણવું ॥ ૨૬ ॥

વૃત્તિવ્યાપ્તિ ફલવ્યાપ્તિ વિના, જેમનું તેમ સ્વરૂપ ॥ સદા ઉદિત સ્વપ્રકાશ છે, મન વાણિ વિન રૂપ ॥ ૨૭ ॥

॥ ટીકા ॥ વળી તે આત્મસ્વરૂપ વૃત્તિવ્યાપ્તિ તથા ફલવ્યાપ્તિ એ બન્નેના સંબંધવિના જેમનું તેમ કેહેતાં જેવું છે, તેવુંજ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે.

શિષ્ય-વૃત્તિવ્યાપ્તિ અને ફલવ્યાપ્તિ કોને કહિયે તે કહો.

ગુરુ-અંતઃકરણની વૃત્તિ ઘટાદિ પદાર્થોમાં

વ્યાપીને તે પદાર્થ આકારે જે ફુરેછે તેનું નામ વૃત્તિવ્યાપ્તિ કહીએ. અને ચિદાભાસની પદાર્થમાં જે વ્યાપ્તિ ઇટલે આ ઘટ છે એવું જે જ્ઞાન થવું એનું નામ ફલવ્યાપ્તિ કહીએ. અજ્ઞાનની નિવૃત્તિપૂર્વક આત્માનું જે વિશેષ જ્ઞાન તેની ઉત્પત્તિ થવાસારુ માત્ર, વૃત્તિવ્યાપ્તિની અપેક્ષા છે, ફલવ્યાપ્તિની અપેક્ષા નથી. જેમ પોતેજ પ્રકાશસ્વરૂપ એવા સૂર્યને જોવાસારુ કેવળ નિરોમ્બી નેત્રની અપેક્ષા છે, પણ વીજા દીપાદિકની અપેક્ષા નથી; તેમ સ્વયંપ્રકાશરૂપ આત્માને જાણવાસારુ વૃત્તિવ્યાપ્તિની અપેક્ષા છે, ફલવ્યાપ્તિની અપેક્ષા નથી. અને બાહ્ય જે ઘટપટાદિક પદાર્થો છે, તેને જોવાસારુ, વૃત્તિવ્યાપ્તિ તથા ફલવ્યાપ્તિ એ બન્નેની અપેક્ષા છે. જેમ અંધકારમાં ઘટ છે, તેને જોવાને નેત્ર તથા દીપક એ બન્નેની અપેક્ષા છે, કેવળ નેત્રથી ઘટ દેખાય નહીં, તેમ જડ પદાર્થો ચિદાભાસવિના, કેવળ જડ જે અંતઃકરણની વૃત્તિ, તેથી દેખાતા નથી; કારણ કે, એકલી

વૃત્તિ જડ છે. અને જે પદાર્થો જોવાના છે તે પણ જડ છે માટે જડથી જડ ભાસે નહીં તેથી તે પદાર્થોને જાણવાને ફલવ્યાપ્તિની અપેક્ષા છે, પણ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિપૂર્વક આત્મસ્વરૂપનો જે અનુભવ કરવો તેમાં તેની અપેક્ષા નથી. કેવળ વૃત્તિવ્યાપ્તિનીજ અપેક્ષા છે.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! જ્યારે વૃત્તિથી આત્મા જણાય છે, ત્યારે વૃત્તિ દ્રષ્ટા થઈ, અને આત્મા વૃત્તિનો દૃશ્ય થયો. તેથી આત્મા મનવાળીને અગોચર છે, એમ શ્રુતિ કહે છે તે અપ્રમાણ થશે. માટે તેનું સમાધાન કહો.

ગુરુ—હે ભાઈ, મન કાંઈ આત્માને દૃશ્ય પદાર્થની પેઠે વિષય કરીને જોતું નથી, પણ, મનદ્વારા એ વિચાર કરીને અવિદ્યા તથા દેહાધ્યાસને નિવૃત્ત કરીને, આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપેજ પ્રકાશે છે. જેમ પુરુષ દર્પણે કરીને પોતાનું મુખ પોતે જુએ છે, પણ કાંઈ દર્પણ મુખને જોતું નથી. દર્પણ મુ-

‘સ્વ જોવાનું માત્ર સાધન છે, મુક્તિ જોવા પછી દર્પણને પણ મુક્તિદે છે, તેમજ મુમુક્ષુ પુરુષ મનની વૃત્તિથી વિચારદ્વારા અજ્ઞાનની નિવૃત્તિપૂર્વક સ્વ-પ્રકાશ આત્માનો અનુભવ કરીને, વૃત્તિને પણ ત્યાગ કરે છે, તેથી વૃત્તિવ્યાપ્તિ ફલવ્યાપ્તિ વિના આત્માનું સ્વાભાવિક જેવું સ્વરૂપ છે, તેવું જ કહ્યું. વળી તે આત્મસ્વરૂપ સદા ઉદિત સ્વયંપ્રકાશ છે.

શિષ્ય—હે દયાળો ! સ્વયંપ્રકાશ કોને કહીએ ? તે મને સ્પષ્ટ સમજાય તેમ કહો.

ગુરુ—જગતમાં જે ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો છે, તે સૂર્ય દીપક આદિના પ્રકાશ કરીને દેખાય છે; તે માટે તે પદાર્થો પરપ્રકાશ્ય છે એમ જાણવું. અને જે વસ્તુ પોતે પ્રકાશરૂપ છે, અને બીજાને પ્રકાશ કરે છે, ને જેને પ્રકાશ કરનારો બીજો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, તેને સ્વયંપ્રકાશ કહીએ. તેવો સ્વયંપ્રકાશરૂપ તો એક આત્મા જ છે, તે વિના જે કાંઈ નામ, રૂપ, ભૂત, ભૌતિક પ્રપંચ છે, તે સર્વ પરપ્ર-

કાશ્ય છે. જોપણ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, વીજળી, અગ્નિ આદિ પદાર્થો પોતે પ્રકાશરૂપ છે, ને બીજા ઘટાદિ પદાર્થોને પ્રકાશ પળ કરેછે, તથાપિ તેઓ આત્મા-ને પ્રકાશ કરવાને સમર્થ નથી; અને આત્માના પ્રકાશથીજ તે સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા આદિ સર્વ પ્રકાશો દેખાયછે, તેથી તે વધા જડ પરપ્રકાશ્ય છે ને આત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે, એમ જાણવું. સ્વપ્રાવસ્થામાં પળ તે સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ કોઈ પળ પ્રકાશ નથી, અને આત્મા પોતે સ્વયંપ્રકાશ છે, તેથીજ અંતઃકરણનો પરિણામરૂપ સર્વ સ્વપ્રપંચ દેખાયછે તેનો અનુભવ સર્વ કોઈને છે. તેમજ વૃહદારણ્ય ઉપનિષદમાં ચાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ જનક રાજા પ્રત્યે સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ આદિનું નિરાકરણ કરીને આત્મા સ્વયંજ્યોતિ, સ્વયંપ્રકાશ છે એવો ઉપદેશ કયોછે. તેમ ભગવદ્ગીતાના તેરમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે પળ કહ્યુંછે.

॥ શ્લોક ॥

જ્યોતિષામપિતજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પ-

રમુચ્યતે ॥ જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ
સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતં ॥ ૭ ॥

॥ અર્થ ॥ જાણવા યોગ્ય જે તે પરમાત્માનું સ્વ-
રૂપ, તે સૂર્યચંદ્રાદિ જ્યોતિઓને પણ પ્રકાશ કરના-
રું સ્વયંજ્યોતિરૂપ છે, ને તમરૂપ અજ્ઞાનથી ભિન્ન છે,
ને જ્ઞાનસ્વરૂપ સ્વયંપ્રકાશ છે, ને તે સ્વરૂપ મુમુક્ષુને
અમાનિત્વાદિ સાધનપૂર્વક આત્મજ્ઞાને કરીને જાણ-
વામાં આવે છે, ને તે સ્વરૂપ સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદ-
યનેવિષે બુદ્ધિને તથા બુદ્ધિનાં ધર્મો તથા અવસ્થાને
પ્રકાશકરૂપે રહેલું છે ॥ ૭ ॥ એ રીતે અનુભવથી તથા
શ્રુતિસ્મૃતિના પ્રમાણથી પણ આત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે,
એમ નિશ્ચય થાય છે. “ અને મન વાળી વિનરૂપ ’,
કેહેતાં મનઆદિ ચાર અંતઃકરણ અને વાળી આદિ
દશ ઇન્દ્રિયો તેથી રહિત આત્માનું સ્વરૂપ છે એટલે
મન ઇન્દ્રિયોરૂપ આત્મા નથી, અથવા મનવાળી વિ-
નરૂપ કેહેતાં, મનવાળીથી અગોચર, આત્માનું સ્વ-
રૂપ છે. આત્મામાં, મનવાળીની પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

शिष्य—हे महाराज ! आत्मामां मनवाणीनी प्रवृत्ति थती नथी तेनुं कारण थुं ?

गुरु—हे भाई, जे वस्तुमां जाति, क्रिया, गुण, नाम, रूप आदि शब्दप्रवृत्तिना कारणोनो संबंध होयछे तेमांज वाणी प्रवृत्त थायछे. आत्मा असंग अगुण अक्रिय छे माटे एमां जाति क्रिया गुण आदिकनो संबंध नथी; तेथी तेमां वाणी तथा मन आदि प्रवृत्त थई शक्तां नथी. माटे “ मनवाणी विन रूप ” कह्युं ॥ २७ ॥

ए रीते बे दुहाए करीने निष्प्रपंचस्वरूपनुं वर्णन कथ्युं ने हवे महावाक्यना अर्थने निरूपण करवासारु प्रथम एक दुहाए करीने लक्ष्यस्वरूपमां तद्रूपताए स्थिति करवाना प्रकारने कहेछे.

॥ दुहो ॥

... एम अभेद लक्ष्य जाणी करी, रही-

‘યે સુખસ્વરૂપ ॥ નિરંતર મહદાકાશ-
વત્, પોતે સ્વયં સ્વરૂપ ॥ ૨૮ ॥

ટીકા-એમ (પૂર્વે કહી આવ્યા એ રીતે) મ-
નવાણીને અગોચર અભેદ લક્ષ્ય (જીવ ईश्वर ભેદ ર-
હિત લક્ષ્યાર્થરૂપ આત્મા) તેને અનુભવથી જાણીને,
“રહીયે સુખસ્વરૂપ” કેહેતાં અદ્વૈત સુખસ્વરૂપમાં
તદ્રૂપતાએ સ્થિતિ કરી રહેવું. અને જેમ મહદાકાશ
નિરંતર ભેદરહિત અસંગ સર્વત્ર વ્યાપક છે, તેમ-
જ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જીવ, ईश्वર આદિ ભેદર-
હિત વ્યાપક છે તથા સ્વયંપ્રકાશ અસંગ છે. માટે
હે શિષ્ય, હું .નિર્વિકલ્પ, અસંગ, સુખરૂપ બ્રહ્મ છું
એવો નિશ્ચય દૃઢ રાખવો ॥ ૨૮ ॥

શિષ્ય-હે મહારાજ ! તમે જીવ ईश्वરને એક
કહોછો, તેમાં પ્રસિદ્ધ વિરોધ દેખવામાં આવેછે.
કેમકે, જીવ સુખી, દુઃખી, કર્તા, ભોક્તા, જન્મ-
મરણવાન્, અસમર્થ, પરાધીન, અભિમાનવાન્ તથા

અલ્પજ્ઞ છે; અને ईश्वर અહંકારરહિત, સુખદુઃ-
 સ્વરહિત, સમર્થ, સ્વતંત્ર, જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ
 અને પ્રલયનો કર્તા, તથા સર્વજ્ઞ છે; માટે એ બન્ને-
 ની એકતા કેમ ઘટે તે કહો, તથા તેના એકત્વને વિષે
 પ્રમાણ કહો ?

ગુરુ-હે શિષ્ય ! એ તારી શંકા, તત્પદ ईश्वર
 અને ત્વંપદ જીવ એ બે પદોનો વાચ્યાર્થ તથા લ-
 ક્ષ્યાર્થ સમજવાવગરની છે; કારણ કે, જીવમાં ક-
 ર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ, સુખ, દુઃખ, આદિ સંસારની જે
 પ્રતીતિ થાય છે, તે કેવળ અવિદ્યાકલ્પિત અંતઃ કર-
 ãાદિ ઉપાધિના અધ્યાસથી જ થાય છે, પણ જીવનું
 વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુદ્ધ, સચ્ચિદાનંદ છે. અને ક-
 ર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ, આદિક અંતઃકરણના ધર્મ છે. જન્મ-
 મરણ દેહને જ છે. લક્ષ્યરૂપ આત્મામાં એ કાંઈ નથી.
 તેમજ ईश्वરમાં જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલય કર-
 વાપણું માત્ર માયા ઉપાધિ લઈને જ છે. ईश्वરનું
 વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો શુદ્ધ, અદ્વિતીય, પૂર્ણ સચ્ચિદા-

નંદરૂપ લક્ષ્ય છે. માટે ઉપાધિના ભેદથી વિચાર-
 વિના જીવૈશ્વરનો વાચ્યાર્થથી ભેદ પ્રતીત થાયછે
 પણ બન્નેનો લક્ષ્યાર્થ વિચારતાં અનુભવથી અભેદ
 સિદ્ધ થાયછે. તેમ સામવેદનાં છાંદોગ્ય ઉપનિષદ-
 નાં મહાવાક્યમાં પણ અભેદ નિરૂપણ ક-યોછે. તે
 મહાવાક્યનેજ અભેદનેવિષે પ્રમાણરૂપ જાણવું. તે
 મહાવાક્યમાં તત્ ત્વં અને અસિ એ ત્રણ પદ છે
 તેનો અભેદ અર્થ દૃષ્ટાંતપૂર્વક ઓગળત્રીશમા દો-
 હામાં કહુંછું, તે શ્રવણ કરી ધારણ કર.

તત્ત્વં મઠ ઘટાકાશવત્, અસિ પદ
 મહદાકાશ ॥ બે ઉપાધિભાગ ત્યાગ ક-
 રી, પોતે સ્વયંપ્રકાશ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા—હે શિષ્ય ! જેમ એકજ આકાશનું, મઠ
 ઉપાધિથી મઠાકાશ એવું નામ કેહેવાયછે, અને ઘટ
 ઉપાધિથી ઘટાકાશ એવું નામ કેહેવાયછે, તથા-
 પિ તે મઠ તથા ઘટ એ બે ઉપાધિવિના જે પૂર્ણ આ-

કાશ છે, તેનું નામ મહદાકાશ કેહેવાયછે, તેમજ
 એક અદ્વિતીય તત્ત્વમાં માયા-ઉપાધિથી તત્પદનો
 અર્થ ईश्वर એમ કેહેવાયછે અને અવિદ્યા ઉપાધિથી
 ત્વંપદનો અર્થ, જીવ કેહેવાયછે તથાપિ એ બે ઉપા-
 ધિ મુકીને લક્ષ્યમાં “ તે તું છે ” એમ અસિપદથી
 વન્નેની એકતા જાણવાથી એક અદ્વિતીય બ્રહ્મસ્વ-
 રૂપ સિદ્ધ થાયછે. અને ईश्वરમાં સમર્થપણું ને જીવમાં
 અસમર્થપણું એ માત્ર મોટી તથા નાની ઉપાધિથી
 છે, પણ સ્વરૂપમાં નથી. જેમ મઠમાં ઘણાં માણસો
 બેસી શકે, તથા હજારો મળ અનાજ પણ ભરાય,
 અને ઘટમાં તો એક પણ માણસ બેસી શકે નહીં ને
 એક મળ અનાજ પણ ન માય, તેથી તે મઠ તથા
 ઘટમાં મોટી તથા નાની ઉપાધિના ભેદથી મોટું
 નાનું સામર્થ્ય માસેછે, પણ તે મધ્યેના આકાશમાં
 મોટા નાનાપણું અને સામર્થ્ય અસામર્થ્ય એવો
 ભેદ નથી. ઘટમાં તથા મઠમાં મહદાકાશ ભેદરહિત
 એકજ છે, જુદો નથી, તેમ તત્પદ તથા ત્વંપદનો

લક્ષ્યાર્થરૂપ શુદ્ધ, સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ એકજ છે, તેમાં ભેદ નથી. વાસ્તે કલ્પિત પૂર્વી જીવ તથા ईश्वर-ની વાચ્યાર્થરૂપ જે બે ઉપાધિ (અવિદ્યા તથા માયા) તેને ભાગત્યાગ લક્ષણાથી ત્યાગ કરીને, હે મુમુક્ષુ, તું પોતે (પ્રત્યગાત્મા) જીવ ईश्वરનો શુદ્ધ લક્ષ્ય સ્વયંપ્રકાશરૂપ છે તેમાં નિષ્ઠા કર.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! ભાગત્યાગ લક્ષણા કોને કહીએ અને લક્ષણા કેટલા પ્રકારની છે તે કૃપા કરીને કહો.

ગુરુ—૧ જહતી ૨ અજહતી અને ૩ જહદજહતી, એ ત્રણ પ્રકારની લક્ષણા છે. તેમાં જ્યાં વાક્યના પદોનો સમગ્ર અર્થ ત્યાગ થાય, તેનું નામ જહતી લક્ષણા છે. તેનું ઉદાહરણ. જેમકે “ ગંગાયાં ઘોષઃ પ્રતિવસતિ ” એ વાક્યનો મુખ્ય અર્થ એ છે જે “ ગંગાને વિષે ઘોષ (ગાયોનો ગોઠો) રહે છે. ” હવે એ અર્થ જોતાં ગંગા નદીના પ્રવાહમાં ગાયોના ગોઠાનું રહેલું સંભવતું નથી, તેથી એ ગંગાપદના અર્થને મુકીને ગં-

ગા નદીને કિનારે ગાયોનો ગોઠો છે, એમ લક્ષણા થાયછે. તે લક્ષણા મહાવાક્યને વિષે કરવી સંભવતી નથી; કેમકે, તે જહતી લક્ષણાથી મહાવાક્યના પદનો સમગ્રવાચ્ય અર્થનો ત્યાગ થશે તેથી મહાવાક્ય વડે જાણવા યોગ્ય શુદ્ધ ચૈતન્યનો પણ ત્યાગ થશે એ મહાન્ અનર્થ થાયછે. અને સિદ્ધાંતમાં તો પદના વાચ્યાર્થરૂપ એક અંશને મુકીને લક્ષ્યાર્થરૂપી એક અંશને ગ્રહણ કરવોછે, તે જહતી લક્ષણાથી વનતો નથી, માટે જહતીલક્ષણા ગ્રહણ ન કરવી. તેમજ બીજી. અજહતી લક્ષણા છે. તેમાં સર્વ અર્થનું ગ્રહણ થાયછે, કાંઈ ત્યાગ થતો નથી. તેનું ઉદાહરણ. જેમકે, “ શોણો ધાવતિ ” એટલે “ લાલ દોડેછે ” ત્યાં જેમ કેવલ લાલ ગુણને દોડવું ઘટે નહીં, ત્યારે લાલ ગુણ જેમાં છે એવો ઘોડો દોડેછે; તેથી લાલ ગુણ તથા લાલ ગુણ જેમાં છે એવો ઘોડો આદિ સર્વનું ગ્રહણ થાયછે. તે દૃષ્ટાંતે નિરૂપણ કરેલી અજહતી લક્ષણા મહાવાક્યમાં સંભવે નહીં;

કેમકે, તેથી પદનો વાચ્યાર્થ, તથા વીજો કાંઈ અધિક અર્થ એ વાક્યે અંશનું ગ્રહણ થાયછે અને મહાવાક્યમાં તો તત્ત્વપદના વાચ્યાર્થનો ત્યાગ કરીને કેવળ લક્ષ્યાર્થને ગ્રહણ કરવોછે, માટે મહાવાક્યમાં જહદજહતી લક્ષણા કેહેતાં ભાગત્યાગલક્ષણા ગ્રહણ કરવી, તેનું ઉદાહરણ, જેમકે “ સોયં દેવદત્તઃ ” “ તે દેવદત્ત આ છે. ” હવે એ ઉદાહરણનો અર્થ સ્પષ્ટ સમજવામાં આવે તે સારુ ઇતિહાસની રીતે કહુંછું તે શ્રવણ કરી ધારણ કર.

કોઈ ગામડાનો રહેનાર એક શિવદત્ત નામનો પુરુષ કાશીયાત્રા કરવા ગયો હતો, તેને ત્યાં કાશીના રાજા સાથે મિત્રતા થઈ, અને ઘણા દિવસ ત્યાં રહીને પાંછો પોતાના ગામમાં આવ્યો, ત્યારપછી ઘણા વર્ષે તે કાશીનો રાજા તીવ્ર વૈરાગ્યથી સમગ્ર રાજ્ય, મુકીને વિરક્તનો વેશ ધારણ કરી તીર્થાટન કરતાં કરતાં પૂર્વે કાશી જનારા શિવદત્તના નિવાસના ગામમાં દૈવયોગથી આવીને કોઈ દેવા-

લયમાં બેઠો હતો. ત્યાં પ્રથમ કાશી જઈ આવેલો.
 શિવદત્ત દેવાલયમાં દર્શનસારુ ગયો ત્યાં તે કાશીથી
 આવેલા વિરક્ત રાજાને જોઈને વિચાર કયો કે,
 ‘કાશીમાં મેં જોયેલો જે રાજા તે આ છે એમ દેખા-
 યછે.’ પળ પાછો મનમાં સંદેહ થયો કે ‘તે રાજા તો
 ઘણો સમર્થ, હુકમની સત્તાવાળો છે, અને અપરા-
 ધીને શિક્ષા કરવી અને યોગ્યને જાગીર ધન इत्या-
 દિ આપવામાં સ્વતંત્ર છે. વઢી તે પવિત્ર દેશનો નિ-
 વાસી અને તે કાઢમાં જોયેલો છે, પણ આ પુરુષમાં
 તો તેમણે એકે લક્ષણ નજર આવતાં નથી. આ
 તો મિશ્રુક છે, અસમર્થ, પરાધીન આ દેશ આ
 કાઢમાં દેખાયછે, તેથી તે રાજા આ પુરુષ છે એમ
 કેમ કહેવાય ?’ એવો મનમાં ભ્રમ થયો પણ વઢી
 વિચારીને પાછાં રાજાના શરીરનાં ચિન્હ તપાસ-
 તાં તેજ રાજા આ છે એમ મનમાં ધારીને તે વિ-
 રક્ત પુરુષ સાથે વાતચિત કરતાં તથા તરત કાશી
 જઈ આવેલાં ગામનાં બીજાં માણસોના કહ્યાથી

(२२५)

मालम पड्युं के, जे काशीना राजाने में दीठो हतो, तेज आ पुरुष छे एम. निश्चय थयो. हवे एनुं ता-
त्पर्य ए छे के, ते काशी देश, ते राज्यनी समृद्धि,
सामर्थ्य, ते काळ विगेरे उपाधिसंयुक्त राजानी आ
देश, तथा असमृद्धि, असमर्थता अने आ का-
ळसंयुक्त पुरुष साथे “ ते राजा आ छे ” एम
एकता करीए, तो बनी शके एम नथी. माटे ते
काशी देश तथा राज्यसमृद्ध्यादिने तथा आ देश
आ काळ अने असमर्थतादिकने मुकीने ते काशीमां
जोएलो राजा आ पुरुष छे, एम केवळ. तेना पिंड
(शरीर) मात्रनी एकता करीए तो तेमां कांई
विरोध आवतो नथी. तेमज महावाक्यमां “ तत्,
त्वं, असि ” (ते तुं छे) ए ठेकाणे तत्पद ईश्वर
तेनुं सामर्थ्य सर्वज्ञपणुं, परोक्षपणुं, जगत्कर्त्तापणुं,
इत्यादि वाच्यार्थ उपाधिनो त्याग करीने तथा त्वंपद-
वाच्य जे जीव तेनुं असमर्थपणुं, अल्पज्ञता, परिच्छि-
न्नता, इत्यादि वाच्यार्थरूप उपाधिनो त्याग करी त-

(૨૨૬)

તપ્પદનો લક્ષ્ય, અદ્વિતીય, પૂર્ણાનંદ, સર્વાત્મા, અને ત્વંપદનો લક્ષ્ય કૂટસ્થ, સાક્ષી, અસંગ, સચ્ચિદાનંદ એ બન્નેની એકતા “ અસિ ” પદે કરીને કરીએ તો કાંઈ બાધ આવતો નથી. પણ વાચ્યાર્થ ઉપાધિને લઈને એકતા કરીએ તોજ બાધ આવેછે. વાસ્તે તે વાચ્યાર્થને મુકી દઈને લક્ષ્યાર્થમાં બ્રહ્મ આત્માનો અભેદ સમજવો અને મહાવાક્ય પણ તે લક્ષ્યાર્થમાંજ એકતા નિરૂપણ કરેછે.

॥ દૃષ્ટાંત વીજું ॥ જેમ વ્રીહિને (ડાંગરને) સ્વાં-
ડળીમાં સ્વાંડીને તેમાંથી તેના તુષને (ફોતરાંને)
જુદા કરીને તેનો ત્યાગ કરે, અને તેમધ્યેના શુદ્ધ
જે તંદુલ (ચોસા) છે; તેને ગ્રહણ કરે તો તેથીજ
તૃપ્તિ થાયછે, પણ તે તુષ તથા ચોસાને જુદા ક-
ન્યાવિના સમગ્ર ડાંગરનોજ ત્યાગ કરે તો તેથી ક્ષુધા
નિવૃત્ત ન થાય અને ફોતરાંને ચોસાથી જુદા ક-
ન્યાવિના વ્રીહિને સ્વાવા ઇચ્છે તો તે ગળે ઉતરે
નહી તેથી તેમ કરવું બનતું નથી, તેસારુ તુષ તથા

ચોંચાને છુદા કરીને તુષનો ત્યાગ કરી ચોંચામા-
ત્રને ગ્રહણ કરવાથીજ નૃત્તિ થાયછે. તેમ જીવઈ-
શ્વરમાંથી ભાગત્યાગલક્ષણાએ કરીને ઉપાધિરૂપ વા-
ચ્યાર્થનો ત્યાગ કરીને નિરૂપાધિક એક લક્ષ્યાર્થ
ગ્રહણ કરવો તેથીજ મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાયછે ॥ ૨૯ ॥

શિષ્ય-હે મહારાજ ! તત્પદ ઈશ્વરમાં તથા
ત્વંપદ જીવમાં વાચ્યરૂપ ઉપાધિ શું છે ? તથા લ-
ક્ષ્યરૂપ કેવું છે ? તેં કિંચિત્ વિસ્તારથી કહો.

ગુરુ-તત્પદ ઉપાધિ માયા કહી, ત્વં
પદ અવિદ્યા જાન ॥ બે ઉપાધિ દેશ્ય ત્યા-
ગ કરી, પોતે શુદ્ધ ભગવાન ॥ ૩૦ ॥

॥ ટીકા ॥ તત્પદ ઈશ્વર તેની વાચ્ય ઉપાધિ-
માયા કહીછે, એટલે માયારૂપ વિરાટ હિરણ્યગર્ભ
અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ ઈશ્વરના દેહ અને વૈશ્વાનર,
સૂત્રાત્મા, અને ઈશ્વર એ ત્રણ તત્પદ વાચ્યાર્થમાં
અભિમાની, અને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય એ ત્રણ

અવસ્થા, એ સર્વ માયા ઉપાધિ તત્પદનો વાચ્ય અર્થ
 કેહેવાયછે. ત્વંપદ જીવની અવિદ્યા ઉપાધિ જાણ-
 વી. તે અવિદ્યા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, ને કારણ એ ત્રણ
 દેહરૂપ પરિણામ થઈછે, ને તે ત્રણ દેહના વિશ્વ તૈ-
 જસ, ને પ્રાજ્ઞ એ ત્રણ અભિમાની છે, અને જાગ્રત,
 સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ ત્વંપદવાચ્ય જીવની અવસ્થા
 છે. એ સર્વ અવિદ્યાકલ્પિત ત્વંપદ જીવનો વાચ્યાર્થ
 જાણવો. એ રીતે તે માયા તથા અવિદ્યા એ બે વાચ્યાર્થ-
 રૂપ ઉપાધિ દૃશ્ય છે, તેનો ત્યાગ કરીને તું પોતે
 આત્મા તંત્પદ અને ત્વંપદ એ બે પદોમાં એક લક્ષ્યા-
 ર્થરૂપ શુદ્ધ ભગવાન છે કેહેતાં ઉપાધિરહિત સચ્ચિ-
 દાનંદ બ્રહ્મરૂપ છે. ભગવદ્ગીતાના તેરમા અધ્યાયમાં
 “ ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિ માં વિદ્ધિ ” એ શ્લોકમાં હે અર્જુન,
 સર્વ ક્ષેત્રોને (સર્વ શરીરોને) વિષે દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો,
 મન, બુદ્ધિ વિગેરેને જાણનારો જે ક્ષેત્રજ્ઞ (શુદ્ધ જીવ)
 તેને મારા રૂપ જાણ. એ રીતે અર્જુન પ્રત્યે ભગવા-
 ને પોતા સાથે ક્ષેત્રજ્ઞનું એકપણું નિરૂપણ કચ્યુંછે. તે-

(२२९)

जरीते श्रीमद्भागवतमां चतुर्थ स्कंधना २८ मा अध्यायमां पुरंजनोपाख्यानमां जीवने ईश्वरसाथे पोतातुं एकत्वज्ञान दृढ थवासारु ईश्वरे जीवने पोतासाथे एकतानो उपदेश कन्योछे.

॥ श्लोक ॥

अहं भवान्न चान्यस्त्वं त्वमेवाहं
विचक्ष्व भो ॥ न नौ पश्यंति कवयश्छिद्रं
जातु मनागपि ॥ १ ॥

॥ अर्थ ॥ हे जीव, हुं छुं ते तुं छे. माराथी तुं जुदो नथी. तुं छे तेज हुं छुं; एक मारुं तथा तारुं एकपणुं विचारीजो. ने, जे ज्ञानवान पुरुषो छे, ते आपणा बेमां कोई समये किंचित् मात्र पण भेद देखता नथी, एटले जीवईश्वरने एकरूप जाणेछे ॥१॥

इत्यादि श्रुतिस्मृति पुराण विंगेरेमां प्रत्यगात्मानो परमात्मासाथे अभेद निरूपण कन्यो छे. तेसारु हे शिष्य, तारा आत्माने तुं ब्रह्मरूप जाण ॥ ३० ॥

શિષ્ય—હે ગુરુ ! બ્રહ્મ તો જન્મ, મરણ, ક્ષુધા, પિપાસા, શોક અને મોહ એ છ ઝર્મિયોથી રહિત છે, એવું મેં શાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું છે, અને મારામાં તો એ ઉપર કહેલી છ ઝર્મિયો દેખાય છે. ત્યારે હું બ્રહ્મરૂપ કેમ થાઉં ? તે કહો.

ગુરુ—એ છ ઝર્મિયો રહિત બ્રહ્મ છે એમ જે તં શાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું છે, તે સત્ય છે, અને તે બ્રહ્મરૂપ તારો પ્રત્યગાત્મા છે. તે પ્રત્યગાત્માને દેહથી, પ્રાણથી તથા મનથી જુદો ન જાણીને દેહાદિકના ધર્મ આત્મામાં આરોપણ કરીને મને જન્મમરણાદિક છે એમ તે માનેલું છે પણ તે તારા આત્મામાં નથી, તે હું તને વિવેચન કરીને કહુંલું તે સાંભલ.

॥ દુહો ॥

જન્મ મરણ દેહને કહી, ક્ષુધા પિપાસા પ્રાણ ॥ શોક મોહ મનનો ધર્મ, પોતે બ્રહ્મ પ્રમાણ ॥ ૩૧ ॥

॥ ટીકા ॥ હે ભાઈ, જન્મ અને મરણ એ બે ઝર્મિ સ્થૂલ દેહમાં. કહીછે, એટલે સ્થૂલ દેહ જન્મેછે અને મરેછે, તેનો દ્રષ્ટા આત્મા તું જનમતો મરતો નથી. અને ક્ષુધા પિપાસા કેહેતાં ભૂખ લાગવી ને તૃષ્ણા લાગવી એ બે ઝર્મિ પ્રાણની છે. કેમકે, ક્ષુધાપિપાસાથી પ્રાણ ઘણા વ્યાકુલ થાયછે, અને અન્ન જઘ્નવિના પ્રાણ રહેતા પણ નથી માટે એ બે ઝર્મિ પ્રાણની છે, અને તે પ્રાણનો તું દ્રષ્ટા છે. તેથી તે ક્ષુધાપિપાસા તારામાં નથી. શોક અને મોહ એ બે ઝર્મિ મનની છે. કેમકે જાગ્રદવસ્થામાં તથા સ્વપ્નાવસ્થામાં મન છે તો તે મનમાં શોક ને મોહ એ બે ઝર્મિ પેદા થાયછે ને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં મનનો લય છે તો તેમાં શોક તથા મોહ એ બે ઝર્મિ નથી દેખાતી, કારણ કે, તે મનમાં જ થાયછે, તેથી મન અને તેના ધર્મ શોક મોહ તેનો દ્રષ્ટા તું છે. વાસ્તે તે ઝર્મિ તારામાં નથી. તું શોકમોહરહિત છે. એ રીતે છ ઝર્મિ રહિત “ પોતે

બ્રહ્મ પ્રમાણ” કેહેતાં તું પોતે આત્મા છ ઝર્મિરહિત
 બ્રહ્મરૂપ છે. અને છ ઝર્મિરહિત આત્મા બ્રહ્મરૂપ છે
 એવો ઉપદેશ શ્રુતિપ્રમાણથી પણ સિદ્ધ છે. યજુર્વે-
 દના બૃહદારણ્ય ઉપનિષદમાં યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિપ્રત્યે
 કહોલે બ્રાહ્મણે પ્રશ્ન કન્યુંછે, જે “ હે યાજ્ઞવલ્ક્ય !
 સાક્ષાત્ અપરોક્ષબ્રહ્મરૂપ જે સર્વાંતર આત્મા છે તે
 તમે મને બતાવો ?” ત્યારે તે યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ
 ઉત્તર દીધો કે, “ આ અપરોક્ષ (અંતઃકરણની વૃ-
 ત્તિઓનો પ્રકાશક) તારો આત્મા તે સર્વાંતર છે ”
 ત્યારે ફરીથી કહોલે પુછ્યું કે, “ હે યાજ્ઞવલ્ક્ય !
 કયો સર્વાંતર આત્મા ?” ત્યારે યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ
 ઉત્તર દીધો જે, “ ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા,
 અને મૃત્યુ એ છ ઝર્મિથી રહિત સર્વાંતર આત્મા તે
 તું છે. ” વાસ્તે હે શિષ્ય, તું આત્મા બ્રહ્મરૂપ છે,
 શુદ્ધ છે, ને કર્મનાં ફલરૂપ જે સુખદુઃખ તેનો તું ભો-
 ક્તા નથી, તેથી તું જીવન્મુક્ત (જીવતાં જ મુક્ત) છે ૩૭

શિષ્ય-હે મહારાજ ! કર્મ કેટલા પ્રકારનાં

છે ? અને તે કર્મનો ભોક્તા કોણ છે ? અને તે કર્મની નિઃશેષ નિવૃત્તિ કેમ થાય ? અને જીવન્મુક્ત કોને કહીયે ? તે કહો.

ગુરુ—કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) સંચિત, (૨) ક્રિયમાણ અને (૩) પ્રારબ્ધ. તેમાં, પ્રથમ અનેક જન્મોમાં કરેલાં જે પુણ્યપાપાદિક કર્મો ભોગવ્યાવિના સંસ્કારરૂપ અજ્ઞાનસહિત સૂક્ષ્મ શરીરમાં રહ્યાંછે તેને સંચિત કર્મ કહીયે અને આ વર્તમાન દેહે કરીને જે કાંઈ નિત્યનૈમિત્તિક વિગેરે કર્મ થાયછે, તેને ક્રિયમાણ કહીએ અને પૂર્વે અનેક જન્મોમાં કરેલાં જે સંચિત કર્મોછે તેઓમાંથી ફલ દેવાને પ્રવૃત્ત થયેલાં જે કર્મોમાંથી, આ વર્તમાન દેહ થયોછે ને આજ દેહમાં જે કર્મથી સુખદુઃખ આદિનાં ભોગ થાયછે, તેને પ્રારબ્ધ કર્મ કહીએ. એ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં કર્મો છે, તેમાં સંચિત કર્મનો આત્માના અપરોક્ષ જ્ઞાનામિષ્ટ કરીને નાશ થાયછે અને કમલના પત્રને જેમ જલનો લેપ થતો નથી.

(૨૩૪)

તેમ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાનને ક્રિયમાણ કર્મનો લેપ થતો નથી, કેમકે કાયિક, વાચિક, અને માનસિક જે કર્મ થાયછે તેમાં હું કર્તા એવું અભિમાન જ્ઞાનવાનને નથી, તેથી તે ક્રિયમાણ કર્મનો પણ જ્ઞાનાગ્નિથી નાશ થાયછે અને શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે જે “જેમ ઈષિકાના (મુંજના વચમાં રહેલાં તૃણના) તૂલને (રૂને) અગ્નિમાં નાંચે તો તુરત વલી જાયછે તેમ આ જ્ઞાનવાન પુરુષનાં સંચિત ક્રિયમાણ પુણ્યપાપ મિશ્રરૂપ સર્વ કર્મ વલિ જાયછે.” “ આ જ્ઞાનવાન પુરુષનાં સર્વ કર્મો ક્ષીણ થાયછે. ” તેમજ ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માયે કહ્યુંછે.

॥ શ્લોક ॥

યથૈધાંસિ સમિદ્ધોગ્નિર્ભસ્મસાત્કુરુ-
તેઽર્જુન ॥ જ્ઞાનાગ્નિઃસર્વકર્માણિ ભસ્મ-
સાત્કુરુતે તથા ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ હે અર્જુન, જેમ સૂક્ષ્મ કાષ્ઠાદિકથી પ્રજ્વલિત થયેલો જે અગ્નિ તે સર્વ કાષ્ઠોને બાઢીને

(२३५)

भस्मरूप करेछे, तेम श्रवणमननना अभ्यासथी उत्प-
न्न थएलो जे ज्ञानाग्नि ते संचित तथा क्रियमाण पु-
ण्य पाप मिश्ररूप सर्व कर्मोने बाळी भस्म करेछे१

ए रीते परमात्माना ज्ञाने करीने संचित तथा
क्रियमाण ए बन्ने कर्मनी निवृत्ति थायछे. हवे बा-
की रह्युं जे त्रीछुं प्रारब्ध कर्म, ते देहने माथे छे ए-
टले प्रारब्धे करीने देह ज्यांसुधी जीवेछे त्यांसुधी
प्रारब्ध कर्मना फलरूप जे सुखदुःख तेने स्थूल
देहद्वारा सूक्ष्म देहरूप जे अंतःकरण छे ते भोगवेछे
ने ते देहनो द्रष्टा, हुं अभोक्ता, परब्रह्मरूप छुं
एवां अनुभवे करीने ज्ञानीपुरुष जीवन्मुक्त थाय-
छे. ते सर्व प्रकार नीचेनी चोपाईथी निरूपण क-
न्योछे. तेथी समजवो.

॥ चोपाई ॥

देहने माथे प्रारब्ध कर्म, हुं पोते
अभोक्ता परब्रह्म ॥ एम जे जाणे अनु-
भवयुक्त, तेने कहिए जीवन्मुक्त ॥३२॥

॥ ટીકા ॥ સંચિત, ક્રિયમાણ, અને પ્રારબ્ધ
 એ ત્રણ પ્રકારના કર્મ છે તેમાં સંચિત તથા ક્રિય-
 માણ એ બે પ્રકારના કર્મનો જ્ઞાનથી નાશ થાયછે,
 અને બાકી રહ્યું જે સુખદુઃખભોગરૂપ પ્રારબ્ધ કર્મ
 તે દેહને માથે છે, કેહેતાં દેહથી ભોગવાયછે. તેમાં
 સ્થૂલ દેહ છે તે ભોગાયતન છે, ઇન્દ્રિયો છે તે ભોગ
 ભોગવવાનું સાધન છે ને ચિદાભાસસંયુક્ત જે અંતઃ-
 કરણ છે તે સુખદુઃખ ભોગરૂપ જે પ્રારબ્ધકર્મ તેનું
 ભોક્તા છે તે પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત
 થતું નથી અને “ પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગથીજ નાશ
 થાયછે ” એવું શાસ્ત્રનું પણ વાક્ય છે. જ્ઞાની અથવા
 અજ્ઞાનીનો જે દેહ ઉત્પન્ન થયો છે; તે અવશ્ય ભોગ
 દેવાવાળાં જે પ્રારબ્ધકર્મ છે તેથીજ થયો છે, માટે
 તેના ફલરૂપ ભોગ અવશ્ય ભોગવેથીજ નિવૃત્ત થા-
 યછે. જો કે જ્ઞાની દેહની તથા તેના ભોગની અ-
 પેક્ષા કરતો નથી તો પણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધના
 ભોગનો વેગ છે ત્યાંસુધી દેહસહિત સુખદુઃખાદિક

(૨૩૭)

ભોગ અવશ્ય થવાનો છે તે નહીં ટલે. કેમકે, તે પ્રારબ્ધ કર્મ ફલ દેવાને પ્રવૃત્ત થઈ ચૂક્યું છે, તેથી ફલ આપ્યાવિના નિવૃત્ત થતું નથી.

॥ દૃષ્ટાંત ॥ જેમ કોઈ એક પુરુષે પોતાની ચાલાકી જોવાને કોઈ વૃક્ષના ધારેલાં પાંદડામાં છિદ્ર પાડવાસારુ ધનુષ્યને સેંચીને જોરથી એક બાળ માચું તેથી પોતાનું ધારેલું પાંદડું વીંધાયું પણ તે પત્રમાં છિદ્ર પડ્યાપછી તે પુરુષના મનમાં એમ થયું, જે એ બાળ હવે લાંબું આગલ ન જાય તો ઠીક, તથાપિ તેમ થતું નથી કારણ કે બાળને જ્યાંસુધી વેગ છે, ત્યાંસુધી તે અવશ્ય જાવાનું છે. વેગ થઈ રહ્યા પછીજ પડવાનું તે વિના પડવાનું નથી, વળી તેજ પુરુષ પોતા પાસે માથામાં તથા હાથમાં જે બીજાં બાળ છે, તેને કોઈના ઉપદેશથી પ્રતિકૂળ જાણીને ફેકી દેવાને અથવા અગ્નિમાં બાલિ નાસવાને સ્વતંત્ર છે, તથાપિ હાથથી છુટેલા બાળને રોકવાને સમર્થ નથી તેજપ્રમાણે જ્ઞાની પોતાનાં

સંચિત તથા ક્રિયમાણ કર્મોને જ્ઞાનાગ્નિથી નાશ કરવાને સમર્થ છે, પણ ભોગ આપવાને પ્રવૃત્ત થયેલાં જે પ્રારબ્ધ કર્મ તેને રોકવાને હાથથી છુટેલા બાળની પેઠે શક્તિમાન નથી.

શિષ્ય—જ્યારે જ્ઞાનથી સંચિત ક્રિયમાણ પુણ્યપાપાદિક સર્વ કર્મોની નિવૃત્તિ થાયછે, ત્યારે પ્રારબ્ધ કર્મની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી ? એ સંદેહ ઉત્પન્ન થાયછે તેનું સમાધાન શ્રુતિ કરીને કહો.

ગુરુ—જ્ઞાન છે તે અજ્ઞાનનું તથા સંચિત ક્રિયમાણ કર્મોનું વિરોધી છે, પણ પ્રારબ્ધ કર્મનું વિરોધી નથી. અને પ્રારબ્ધ કર્મનું વિરોધી જો જ્ઞાન હોય તો જે વચ્ચે જ્ઞાન ઉદય થાય તેજ વચ્ચે પ્રારબ્ધકર્મના નાશ કરીને પ્રારબ્ધથી રહેલા જ્ઞાનીના દેહનો પણ નાશ થવો જોઈએ, પણ તેતો કાંઈ થતો નથી, તેથી પ્રારબ્ધકર્મનું જ્ઞાન વિરોધી નથી, એમ પ્રસિદ્ધ દેખાયછે. અને યુક્તિ વિચારથી પણ એમજ નિશ્ચય થાયછે, તે યુક્તિ કહુંછું તેને એકાગ્રચિત્ત-

(૨૩૧)

થી શ્રવણ કરીને વિચારપૂર્વક સંદેહને નિવૃત્ત કન્ય.
હે શિષ્ય ? જ્ઞાનના ઉપદેશકર્તા જે ગુરુ છે તે જ્ઞાની
છે અથવા અજ્ઞાની છે ? જો કહિયે અજ્ઞાની છે તો
તે ગુરુને જ્યારે પોતાને જ્ઞાન નથી, ત્યારે વીજા
જિજ્ઞાસુને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કેમ કરી શકે; અર્થાત્
નહીં કરી શકે. અને જો કહિયે કે જ્ઞાની ગુરુ છે
તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરેછે તો તે જ્ઞાની ગુરુને જે
જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરેલો, તે તો દેહવિના સંભવતો
નથી, ને દેહની સ્થિતિ પ્રારબ્ધકર્મવિના સંભવતો
નથી તેથી જો જ્ઞાની ગુરુનો દેહ પ્રારબ્ધકર્મસહિત
રહ્યોછે તોજ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરેછે, તેથી એમ સિદ્ધ
થાયછે કે જ્ઞાન પ્રારબ્ધકર્મનું વિરોધી નથી, અને
જો જ્ઞાન પ્રારબ્ધકર્મનું વિરોધી છે, એમ કહિયે
તો જે કાલે ગુરુને જ્ઞાન થયું તેજ કાલે ગુરુના પ્રા-
રબ્ધ કર્મનો નાશ થવાથી ગુરુના દેહનો પણ નાશ
થવો જોઈએ, અને જ્યારે ગુરુના દેહનો નાશ થાય,
ત્યારે જ્ઞાનના ઉપદેશ કરવાવાળા ગુરુના અભાવે

કરીને જ્ઞાનનો સંપ્રદાય ઉચ્છિન્ન થશે, અને કોઈ પળ ઉપદેશકર્તા જ્ઞાની છે એમ, કેહેવુંજ નહીં સંભવે એ મોહોટો વિરોધ આવશે વાસ્તે જ્ઞાન પ્રારબ્ધ-કર્મને નાશ કરતું નથી એમજ માનવું યોગ્ય છે, અને યાજ્ઞવલ્ક્ય તથા ઉદાલક, વસિષ્ઠ, પરાશર, વી-તહવ્ય, વેદવ્યાસ, શુકદેવ આદિ અદ્વૈતજ્ઞાનનિષ્ઠ જ્ઞાની પુરુષો જ્ઞાનના સંપ્રદાયને પ્રવૃત્ત કરનારા ઘણા થયા છે. એ વાર્તા, શ્રુતિશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે-મજ જનક, ભગીરથ, શિશ્વરધ્વજાદિ મહાન્ રા-જાઓ પણ અદ્વૈત જ્ઞાનનિષ્ઠાએ કરીને જીવન્મુક્ત થયા છે, તે પણ મહાભારત યોગવાસિષ્ઠ આદિ ગ્રંથો-માં પ્રસિદ્ધ છે, તે જો જ્ઞાને કરીને પ્રારબ્ધકર્મ-નો નાશ થતો હોત તો તે યાજ્ઞવલ્ક્યાદિક, ઋષિ-ઓને તથા જનકાદિ રાજાઓને જીવન્મુક્ત કેહે-વા ન સંભવત, કેમકે, જે પુરુષ પ્રારબ્ધકર્મે કરીને જીવેછે, અને આત્માને નિત્ય, શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, એક, અદ્વૈત, અકર્તા, અભોક્તા, સચ્ચિદાનંદરૂપ

જાણીને મુક્ત છે તેને જીવન્મુક્ત કહિયે તેથી સ્પષ્ટ જણાયછે જે, જ્ઞાન, પ્રારબ્ધકર્મને નિવૃત્ત કરતું નથી, અને શ્રીરામચંદ્ર યુધિષ્ઠિરાદિ સમર્થોને પણ જ્ઞાન છતાં પ્રારબ્ધકર્મનું ફલ અવશ્ય ભોગવવું પડ્યું છે તે વાલ્મીકીય રામાયણ તથા મહાભારત આદિ ઇતિહાસોથી પ્રસિદ્ધ છે.

॥ શ્લોક ॥

અવશ્યંભાવિભાવાનાં પ્રતીકારો ભ-
વેદ્યદિ ॥ તદા દુઃસ્વૈર્ન લિપ્યેરન્ નલરામ
યુધિષ્ઠિરાઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ અવશ્ય થવાના જે પ્રારબ્ધકર્મના ફલભોગ તેને મટાડવાને કોઈ પણ જો ઉપાય હોત તો નલ રાજા, તથા યુધિષ્ઠિર રાજા તથા રામચંદ્ર ઇત્યાદિ સર્વ, રાજ્યથી રહિત થઈને વનવાસ આદિ દુઃસ્વ ભોગવત નહીં ॥ ૧ ॥ માટે જ્ઞાની અથવા અજ્ઞાની ગમે તે હોય, તોપણ તેને દેહનું

(૨૪૨)

પ્રારબ્ધકર્મ, ભોગવ્યાવગર નિવૃત્ત થતું નથી, અને જ્ઞાનીનાં બાકી સંચિત આદિક કર્મો છે તે જ્ઞાન થયેથીજ નિવૃત્ત થાયછે, તે ઉપર શ્રુતિના અર્થરૂપ પ્રામાણિક પુરુષનું વાક્ય કેહેછે.

॥ ૨લોક ॥

પ્રારબ્ધં ભોગતો નશ્યેત્ શેષં જ્ઞાનેન
દહ્યતે ॥ શારીરં ત્વિતરત્કર્મ તદ્દ્વેષિ-
પ્રિયવાદિનોઃ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાથીજ નિવૃત્ત થાયછે, અને બાકી જે સંચિતકર્મ છે તે, જ્ઞાનથી નાશ થાયછે, અને જ્ઞાનીનાં બીજાં જે શરીરસંબંધી શુભાશુભ ક્રિયમાણ કર્મ થાયછે, તે જ્ઞાની-સાથે દ્વેષ કરવાવાળા તથા સ્નેહ કરવાવાળાઓ-ને જાયછે એટલે જે જ્ઞાનવાન્ બ્રહ્મનિષ્ઠની ભક્તિ-થી સ્તુતિ તથા પૂજન સેવન કરેછે, તે તેનાં પુણ્ય-કર્મને ગ્રહણ કરેછે. અને જે તેની નિંદા તથા દ્વેષ

(૨૪૩)

કરેછે, તે તેના અશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરેછે. એવું શ્રુ-
તિમાં પણ કહ્યુંછે ॥ ૩ ॥ માટે પ્રારબ્ધકર્મનો ફલ-
રૂપ સુખદુઃખાદિક ભોગ દેહ ભોગવેછે, તેનો
પ્રકાશક હું અમોક્તા પરબ્રહ્મ છું. એ રીતે જે પુરુષ
અનુભવથી નિશ્ચય કરીને જાણેછે તેને જીવન્મુક્ત
કહીએ એટલે તે દેહ છતાંજ મુક્ત છે માટે હું દેહ
છું, એ બુદ્ધિ મુકીને હું આત્મા બ્રહ્મરૂપ, છું એવો
નિશ્ચય કરવો ॥ ૩૨ ॥

હવે દેહ હું છું, એવું જે માનવું તે દોષરૂપ છે,
અને આત્માનો જે વોધ છે, તે મહાપુણ્યરૂપ છે એ
પ્રકારનું વર્ણન કરેછે.

॥ ચોપાઈ ॥

દેહને હું માને જે કોઈ, મહાદોષી કા-
હીએ સોઈ ॥ આત્મબુદ્ધિ જેને ભાઈ, મહા-
પુણ્ય જાણીએ તાઈ ॥ ૩૩ ॥

॥ ટીકા ॥ જે કોઈ મનુષ્ય, આ દેહ છે તેજ

હું છું, એવું માનેછે તેને મહાદોષી (મહાપાપી) કહીએ. સ્મૃતિમાં પણ કહ્યુંછે જે, “ નાનૃતાત્પાતકં પરં ” (અસત્યભાષણથી બીજું કાંઈ મોટું પાપ નથી) એટલે અસત્ય બોલવું એ મોટું પાપ છે એ ન્યાયે કરીને દેહનેજ આત્મા છે એમ જે કહેછે તે અસત્ય બોલેછે કેમકે દેહ છે તે પંચભૂતનું કાર્ય છે અને આત્મા છે તે પંચભૂતનું કારણ છે. દેહ દૃશ્ય વિકારી અનિત્ય જડ પરિચ્છિન્ન સાવયથ છે અને આત્મા દ્રષ્ટા, અવિકારી, નિત્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ, પરિપૂર્ણ, નિરવયવ, છે. દેહ, અશુચિ, દુર્ગંધ, મલ, માંસ, મૂત્ર, રુધિરાદિકે કરીને ભરેલોછે અને આત્મા સર્વદા શુદ્ધ, નિર્મલ, આનંદઘન છે એ રીતે દેહ તથા આત્માનાં લક્ષણ પરસ્પર જુદાં હોવાથી આત્મા દેહથી ભિન્ન છે એમ અનુભવથી જણાયછે તથાપિ દેહથી આત્માને જુદો ન જાણીને દેહ છે તેજ હું છું એમ અસત્ય બોલેછે તેથી તેને મહાદોષી કહીએ અથવા જેમ વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ એકઠા થાયછે, તેનું નામ

(૨૪૫)

મહાદોષ (ત્રિદોષ) અથવા સન્નિપાત કેહેવાયછે, તે જેને થયો, તો તે પુરુષ મૃત્યુને વશ થાયછે. તેમ દેહનું અભિમાન કરવાવાળાને પણ મહાદોષી કહી-
એ એટલે તેને સન્નિપાત થયોછે એમ જાણવું. અને ભાગવતમાં પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું છે કે, “ હે ઉદ્ધવ, અહંતા ને મમતારૂપ જે બુદ્ધિ છે, તેને સન્નિપાત જાણવો. ” એટલે સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણ ગુણોમાં તથા તેનાં કાર્યોમાં જે અહંતા મમતા છે, તેને સન્નિપાત સમજવો. અને તે સન્નિપાત જેને છે, તે પણ જન્મમરણને વશ થાયછે તેનું જન્મમૃત્યુરૂપી દુઃસ્વ-નિવૃત્ત થતું નથી. અને જે પુરુષને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના અનુગ્રહથી હું સ-
ચ્ચિદાનંદ આત્મા છું, એવી બુદ્ધિ થઈછે તેનાં મોટા પુણ્ય જાણવાં. બ્રહ્મવિચાર અતિપુણ્યનો હેતુ છે એમ સિદ્ધાંતમુક્તાવલીમાં આપ્ત પુરુષનું વાક્ય છે.

॥ શ્લોક ॥

સ્નાતં તેન સમસ્તતીર્થસલિલે દત્તા-

પિ સર્વાવનિર્યજ્ઞાનાં ચ કૃતં સહસ્રમણિ-
લા દેવાશ્ચ સંપૂજિતાઃ ॥ સંસારાચ્ચ સમુદ્ઘ-
તાઃ સ્વપિતરસ્ત્રૈલોક્યપૂજ્યોપ્યસો યસ્ય
બ્રહ્મવિચારણે ક્ષણમપિ સ્થૈર્યે મનઃ પ્રા-
પ્તુયાત્ ॥ ૭ ॥

॥ અર્થ ॥ બ્રહ્મવિચારને વિષે જે પુરુષનું મન
ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થાયછે તો તે પુરુષે
ગંગાદિ સર્વ તીર્થના જલનેવિષે સ્નાન કચું એમ
જાણવું, અને સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન કચું તથા હ-
જારો યજ્ઞ કચ્યા અને જેટલા દેવતાઓ છે તે સ-
ર્વની પૂજા કરી તથા પોતાના સર્વ પિતૃનો સંસા-
રથી ઉદ્ધાર કચ્યો એટલે સારી ગતીને પ્રાપ્ત કચ્યા
અને એ પોતે પણ ત્રિલોકીમાં પૂજ્ય થાયછે ॥ ૭ ॥

ક્ષણમાત્ર બ્રહ્મવિચારથી જ્યારે એવું પુણ્ય થાયછે
ત્યારે દેહાધ્યાસ મુકીને સર્વદા હું બ્રહ્મરૂપ આત્મા
હું એમ જેની બુદ્ધિ બ્રહ્માકાર થઈછે તેનાં મોટાં

(૨૪૭)

પુણ્ય છે એમ જાણવું તેમાં આશ્ચર્ય શું ! ॥ ૩૩ ॥
ઉપર કહેલા અર્થવિષે પુરાણનું પ્રમાણ કેહેલે.

॥ શ્લોક ॥

દેહાઽઽત્મબુદ્ધિજં પાપં ન તદ્દોવધકો-
ટિભિઃ ॥ આત્માઽહં બુદ્ધિજં પુણ્યં ન ભૂતં
ન ભવિષ્યતિ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ દેહાત્મબુદ્ધિજં પાપં એટલે હું દેહ છું
એમ માનવાથી થયું જે પાપ તે કરોડો ગાયો મા-
ન્યાથી જે પાપ થાયછે તેનાથી પણ વધારે છે, (વઢી
શ્રુતિમાં પણ એમ કહ્યું છે, જે “ દેહાભિમાનીને
સર્વે દોષ ઉત્પન્ન થાયછે, અને તે પાપી થાયછે, તથા
આત્મહત્યાંરો થાયછે,) . અને સચ્ચિદાનંદ આત્મા હું
છું, એવી બુદ્ધિથી થયું જે પુણ્ય તેવું પુણ્ય કોઈ દિ-
વસ થયું પણ નથી અને થાશે પણ નહીં ॥ ૧ ॥

એ રીતે આત્મબુદ્ધિ મહાપુણ્યરૂપ છે, એવું નિરૂ-
પણ કરીને, હવે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ એક દેવ સર્વ મનુ-

(૨૪૮)

પ્યોમાં મનના સાક્ષીરૂપે રહેલો છે, એમ જાણીને
બંધનનું કારણરૂપ જે ભેદબુદ્ધિ તેનો ત્યાગ કરવો
તેસારું ભેદબુદ્ધિજ બંધનનું કારણ છે એમ નિરૂ-
પણ કરેછે.

॥ ચોપાઈ ॥

જેને તું કહેછે દેવ, તે તું ચૈતન્ય સ્વ-
યમેવ ॥ બીજો દેવ માને જે કોઈ, એજ બં-
ધન તેને હોઈ ॥ ૩૪ ॥

॥ ટીકા ॥ હે શિષ્ય, જેને તું દેવ ચૈતન્ય સ્વ-
યંપ્રકાશ એમ કહેછે, તે દેવ તું ચૈતન્યરૂપ સ્વયંમેવ
(પોતેજ) છે, અને તે ચૈતન્યરૂપ સ્વયંપ્રકાશ દેવ
સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં એકજ આત્મરૂપ છે. માટે ચૈત-
ન્યરૂપ દેવ આત્મા હું છું, એમ જાણવું. અને અ-
જ્ઞાને કરીને ચૈતન્યરૂપ આત્મદેવને જીલીને હું દેહ છું,
એમ માનીને તે ચૈતન્ય દેવ મારાથી બીજો ભિન્ન છે,
એમ જે કોઈ માનેછે તે ભેદ માનનાર અજ્ઞાનીને

(૨૪૯)

આ ભેદ માનવો એજ બંધનનો હેતુ થાયછે. શ્રુતિમાં પળ કહ્યું છે કે, “ જે પુરુષ હું અન્ય હું, અને દેવતા મારાથી ભિન્ન છે, એમ જાણીને અન્ય દેવતાની ઉપાસના કરેછે, તે પુરુષ, અદ્વિતીય બ્રહ્મતત્ત્વને જાણતો નથી, માટે તે પુરુષ, દેવોનો પશુતુલ્ય છે. ” જેમ પશુ ગાડીએ જોડવા, તથા સ્વેતર સ્વેડવા, ભાર તાળવા ઇત્યાદિ કામમાં આવેછે, તેમ મનુષ્યરૂપી પશુ, જ્ઞાનાદિકે કરીને દેવતાઓને ભાગ આપેછે તે દ્વારાએ કરીને દેવતાઓને તે પુરુષ કામમાં આવેછે. તેથી તેને દેવોનો પશુ કહ્યો. અને વીજી શ્રુતિમાં પળ કહ્યુંછે કે, “ જે પુરુષ અદ્વૈત બ્રહ્મને વિષે ભેદબુદ્ધિ કરેછે, તે પુરુષ વારંવાર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાયછે ” વાસ્તે ભેદબુદ્ધિ મુકીને દેવ એક છે, ને સર્વના મનનો સાક્ષી છે, એમ ગુરુશાસ્ત્રના ઉપદેશથી જાણીને અભેદબુદ્ધિ કરવી ॥ ૩૪ ॥

સ્મૃતિમાં પળ ગુરુશિષ્યના સંવાદે કરીને સર્વના મનનો સાક્ષી દેવ એકજ છે એમ કહ્યું છે.

(२५०)

॥ श्लोक ॥

को देवो यो मनःसाक्षी मनो मे दृश्य-
ते मया ॥ तर्हि देवस्त्वमेवाऽसि एको
देव इति श्रुतेः ॥ १ ॥

॥ टीका ॥ कोई उत्तम अधिकारी मुमुक्षुए
वेदवाक्यथी एम श्रवण कऱ्युं के, “ देवने जाणीने
सर्व पाश (बंधन) नी निवृत्ति.थायछे. ” ते सां-
भळी मनमां विचार.थयो के ते देवने हुं केम जाणुं,
मने ते देवनो कोण अनुभव करावे एवो विचार
करीने कोई ब्रह्मनिष्ठ गुरुने शरण जईने प्रश्न पुछयुं
के “ को देवः ” केहेतां देव कोण छे ? त्यारे गुरुए
उत्तर दीधो के—“ यो मनःसाक्षी ” केहेतां जे म-
ननो साक्षी (मनने जाणनार) तेज देव.

एम गुरुना केहेवाउपरथी शिष्ये विचार कऱ्यो
जे मारा मनने कोण जाणतुं हशे वारु ? इंद्रादिक
देवता जाणता हशे अथवा कोई बीजो जाणनार

हशे! एवो मनमां विचार करतां कांई निश्चय थयो नहीं तेथी कोई बुद्धिमान् पुरुष पासे जईने उछयुं के, “ हे ज्ञानवान् कृपालु, मारा मनने कोण जाणतुं हशे ” ? त्यारे ते पुरुषे कह्युं के तारा मनने तुं जाणे. बीजो कोण जाणे ? एम सांभळीने तेना मनमां एबुं थयुं के, आ कांई यथार्थ उत्तर देतो नथी तेसारु बीजा पुरुषने पूछुं. एवो विचार करीने बीजा पुरुषपासे जईने प्रश्न कय्युं के, हे दयालु ! मारा मननो साक्षी (जाणनार) कोण हशे ? त्यारे ते पुरुष पण तेज रीते केहेवा लाग्यो जे तारा मनने तुं जाणे एम बे चारजणानुं एकज रीते सांभळीने, तेओना वाक्यमां विश्वास राखीने एकांतमां बेशीने विचार करवा लाग्यो के, हुं मननो साक्षी (जाणवावाळो) छुं के नहीं, ते विचार करतां एबुं जाण्युं के मननो धर्म संकल्प विकल्प करवो तथा सुखदुःख भोगवबुं ए छे. अने बाहेर पदार्थोमां गमनागमन (जवुं आवबुं) छे. तेवा

(२५२)

मनना धर्मोने जाणनारो साक्षी हुं छुं. केमके जेम कोई एक पुरुष बीजा कोई, पुरुष पासे वात करतो होय, ते वखत जो सांभळनार पुरुषनुं मन, बीजा बाहेरना विचारमां लाग्युं होय तो ते वात सांभळी शकतो नथी. अने ज्यारे वात करनारने पण वात सांभळनारनुं मन स्थिर नथी एम भासेछे, त्यारे वात करनारो पुछेछे के, हे भाई, में कद्युं ते तें सांभळ्युं ? त्यारे ते सांभळनार पुरुष केहेछे के ना' मारुं मन हमणां सुधी बाहेर गयुं हतुं तेथी सांभळ्युं नहीं. ने हवे मन ठेकाणे छे, तेथी जे केहेशो, ते सांभळीश.

ए उपरथी प्रसिद्ध मालम पडेछे के, पेहेला मन बाहेर गयुं हतुं, ने हमणा मन स्थिर छे, एवुं जेणे जाण्युं तेज मननो साक्षी छे, तेथी मननी चंचलताने तथा स्थिरताने अने जाग्रत्स्वप्नमां जे कांई संकल्पविकल्पपूर्वक मनमां विषयो स्फुरेछे, तेने तथा सुषुप्ति अवस्थामां सर्व मननी वृत्तिओनो अ-

ભાવ થાયછે, તેને જાણવાવાળો (પ્રકાશક) હું છું, માટે મનનો સાક્ષી.હું.છું એમ અનુભવથી જાણવામાં આવેછે, એવો વિચાર મનમાં નક્કી કરીને શિષ્યે ગુરુની પાસે જઈને કહ્યું કે, “ મનો મે દ્વશ્યતે મયા ” કેહેતાં “મારું મન મનેજ દેખાયછે ” એટલે મનનો સાક્ષી હું છું એવું શિષ્યનું કેહેવું સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે, “તર્હિદેવસ્ત્વમેવાઽસિ” (ત્યારે દેવ તુંજ છે.) એટલે પ્રભુ કૃત્તે ચૈતન્ય સ્વયંપ્રકાશ દેવરૂપ સાક્ષી આત્મા તું છે.

એ રીતે “ કોદેવોયોમનઃસાક્ષી ” એ સ્મૃતિના ત્રણ પાદે કરીને સર્વ પ્રાણિમાં જેમનનો સાક્ષી આત્મા છે તે દેવરૂપ છે, એમ નિરૂપણ કન્યું. હવે તેજ સ્મૃતિના ચોથા પાદે કરીને દેવ એક છે ને સર્વભૂત પ્રાણિમાત્રમાં છે, તેવિષે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદની શ્રુતિનું પ્રમાણ કહેછે “ એકો દેવ ઇતિ શ્રુતેઃ ” એ શ્રુતિનો અભિપ્રાય એ છે કે બ્રહ્માને આદિલઈને પિપીલિકા (કીડી) પર્યંત સર્વભૂતોનેવિષે દેવ

(૨૫૪)

(સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન્યરૂપ) એક (અદ્વિતીય) છે તથાપિ સદ્વિચારરહિત અજ્ઞાની લોકોને અજ્ઞાનજન્ય આવરણે કરીને તથા દેહાભિમાને કરીને તે દેવ અપરોક્ષરૂપે જાણવામાં આવતો નથી તેથી તેને ગૂઢ (ગુપ્ત) છે એમ કહ્યો છે અને તે દેવ સર્વમાં વ્યાપક છે તથા સર્વભૂતોનો અંતરાત્મા છે ને પુણ્યાપુણ્યરૂપ કર્મોનો ફલપ્રદાતા છે તથા ઇથિવ્યાદિ સર્વ ભૂતોનો અધિષ્ઠાન છે. સર્વભૂતોમાં સાક્ષી દ્રષ્ટા ચૈતન્યરૂપ છે ને વસ્તુતાથી કેવલનિષ્પ્રપંચ નિર્વિકલ્પ છે તથા તે દેવ, નિર્ગુણ છે (સત્ત્વાદિ તથા જ્ઞાનાદિ ગુણરહિત સત્યરૂપ જ્ઞાનરૂપ આનંદરૂપ છે) વાસ્તે હે શિષ્ય, મનબુદ્ધિનો જે સાક્ષી આત્મા તેજ દેવ છે એમ નિશ્ચય કરીને દેવ મારાથી ભિન્ન છે એવી ભેદબુદ્ધિને મુકીદેવી. કેમકે, દ્વૈત માનવાથી ભય થાય છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે તેમ ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે, “ભયં દ્વિતીયાઽભિનિવેશતઃ સ્યાત્” કેહેતાં દ્વૈતમાં (ભેદમાં) આગ્રહ કરવાથી જન્મમરણાદિરૂપ

(૨૫૫)

ભય પ્રાપ્ત થાયછે. માટે ભેદબુદ્ધિ ન કરવી ॥ ૧ ॥

ए रीते स्वयंप्रकाशरूप-चैतन्य देवनुं सर्वात्मपणुं
निरूपण कच्युं, हवे अमानित्वादि सारा साधनोने
संपादन करीने तथा पूर्वे २९ मां दुहामां निरूपण
करेलो जे सामवेदना महावाक्यनो अखंडार्थ (अभे-
दार्थ) तेने ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरुना उपदेशपूर्वक हृदयमां
धारण करीने मनन, निदिध्यासनथी हुं नित्य, शुद्ध,
बुद्ध, मुक्त, प्रत्यक्, एकरस, सच्चिदानंद, ब्रह्मरूप
छुं एवा दृढ अनुभवपूर्वक निर्विकल्प, निष्क्रिय
आत्मानो साक्षात्कार जेने थयोछे, ते पुरुष ज्ञाना-
मृतथी जीवन्मुक्त थईने कृतकृत्यतारूपी तृप्तिने प्राप्त
थयोछे. तेने यद्यपि कांई कर्तव्य नथी, तथापि जे
पुरुष मोक्षेच्छाथी श्रवणादिकमां प्रवृत्त छे पण तेनी
मननी वृत्ति बाह्य विषयोना संकल्पोथी चंचल छे
तेथी अपरोक्ष अद्वितीय आत्माना अनुसंधानमां दृढ
निष्ठावान थती नथी ते मुमुक्षुने बाह्य विषयोना
संकल्पोनी निवृत्तिपूर्वक मननी वृत्तिने स्थिरता थवा-

(૨૫૬)

સારુ તથા અદ્વિતીય આત્માનો અપરોક્ષ દૃઢબોધ-
પૂર્વક જીવન્મુક્તતા થઈને વિદેહમુક્તિ થવાસારુ,
સમાધીનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો યોગ્ય છે, તે-
સારુ તે અભ્યાસના પ્રકારને ૩૫ માં દુહામાં શ્રીગુ-
રુ નિરૂપણ કરેછે.

॥ દુહો ॥

પ્રથમ વૃત્તિ ત્યાગ કરી, બીજી ઉઠ-
વા ન દૈએ ॥ વચમાં નિર્વિકલ્પ દશા-
નો, અભ્યાસ કરતા રહિએ ॥૩૫ ॥

॥ ટીકા ॥ પ્રથમ વૃત્તિ કેહેતાં હું દેહ છું, તથા
કર્તા ભોક્તા સુખી દુઃખી છું, એ વૃત્તિ અથવા શબ્દ
સ્પર્શ, રૂપ, રસાદિક વિષયોના સ્મરણરૂપ જે વૃત્તિ
તેને ત્યાગ કરી કેહેતાં મુકી દઈને બીજી વૃત્તિ જે
દેહાદિકમાં અહંતા મમતારૂપ અથવા શબ્દાદિ વિ-
ષયોના સ્મરણરૂપ તેને ઉઠવા ન દૈએ કેહેતાં ઉ-
ત્તાન્ન થવા દેવી નહીં, અને વચમાં કેહેતાં મધ્યમા

(૨૫૭)

एटले एक वृत्ति मटीने बीजी वृत्ति ज्यांसुधी उदय
थई नथी, ते समये जे निर्विकल्प (कल्पनारहित)
पोतानुं स्वरूप स्वप्रकाश छे, तेमां स्थितिरूप दशानो
(अवस्थानो) अभ्यास करता रहिये केहेतां प्रथम
सविकल्प समाधिनो अभ्यास करीने पछो निर्विक-
ल्प समाधिनो अभ्यास नित्य निरंतर कन्या करवो.

शिष्य—हे महाराज ! सविकल्प तथा निर्वि-
कल्प समाधिमां शो भेद छे ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु—समाधिना बे प्रकार छे. एक सविक-
ल्प, अने बीजो निर्विकल्प. तेमां पण सविकल्प स-
माधिना बे प्रकार छे, एक दृश्यानुविद्ध, अने
बीजो शब्दानुविद्ध.

शिष्य—दृश्यानुविद्ध समाधि कोने कहिये ?

गुरु—अंतःकरणमां काम, संकल्प, चिकित्सा,
श्रद्धा, अश्रद्धा, धैर्य, अधैर्य, लज्जा, भय आदि
जे बीजी केटलीक सात्विक विगरे वृत्तिओ उत्पन्न

(२५८)

थायछे, ते सर्व दृश्य छे. अने ते सर्व वृत्तिओनो द्रष्टा, हुं साक्षी, चैतन्यरूप छुं एवा अनुसंधानपूर्वक जे सदा आत्मानो अनुभव करवो, तेने दृश्यानुविद्ध सविकल्प समाधि कहिए.

शिष्य—शब्दानुविद्ध सविकल्प समाधि कोने कहीए ? ते कृपा करीने कहो.

गुरु—हुं असंग छुं. एटले देह इंद्रियो अंतः-करणादिकमां हुं छुं तथापि तेनो मने संग नथी. जेम घृत, तैल, चंदन; कीच आदिमां आकाश र-हुंछे, पण तेमां लेपायमान थतुं नथी. अने हुं सच्चिदानंदरूप छुं, एटले जाग्रत् स्वप्न सुषुप्तिमां छुं तेथी सत्, जाग्रदादि त्रण अवस्थाने जाणुंछुं तेथी चित्, अने परम प्रेमनुं आस्पद छुं तेथी आनंद, हुं पोते स्वाभाविक प्रकाशरूप छुं अने बीजाने प्रकाश करुंछुं, मने कोई प्रकाश करतुं नथी तेथी हुं स्वप्रकाश छुं, हुं द्वैतरहित छुं एटले मारा स्वरूपमां द्वैत प्रपंचनो संबंध नथी केमके ते समग्र द्वैत

પ્રપંચ કલ્પિત છે. એ રીતે હું અસંગ સત્, ચૈતન્ય, આનંદ, સ્વયંપ્રકાશરૂપ છું. એમ શબ્દ ઉચ્ચારપૂર્વક આત્મામાં ઉપર કહ્યાપ્રમાણે અસંગ આદિ વિશેષ-
ણોના અર્થનો અનુભવ કરવો, તેને શબ્દાનુવિદ્ધ સ-
વિકલ્પ સમાધિ કહીએ.

એ રીતે દૃશ્યાનુવિદ્ધ તથા શબ્દાનુવિદ્ધ બે સમા-
ધિનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો અને તે દૃઢ થયા પછી
નિર્વિકલ્પ સમાધિનો અભ્યાસ કરવો.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! નિર્વિકલ્પ સમાધિ કોને
કહીએ ?

ગુરુ—દૃશ્યાનુવિદ્ધ તથા શબ્દાનુવિદ્ધ એ બે સ-
માધિનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યાથી, જ્યારે અં-
તઃકરણને વિષે આનંદરૂપ આત્માના જ્ઞાનાનંદના
અનુભવના આવેશથી, કામ સંકલ્પ આદિ દૃશ્ય
વૃત્તિઓનું અનુસંધાન મુકી દેઈને તથા હું અસંગ
છું, ઇત્યાદિ શબ્દોને પણ મુકી દેઈને, સંકલ્પરહિત
તૂળીરૂપ જે સ્થિતિ તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહી

(२६०)

ए. जेम वायु विनानी जगामां दीपक निश्चल रे-
हछे, तेम, निर्विकल्प अभ्यास करवावाळा पुरुषनुं
चित्त निश्चल रेहेछे, एटले निर्विकल्प समाधिमां
कांइ पण द्वैत प्रपंच भासतो नथी. तेथी निर्विकल्प
चैतन्यरूप आत्मानो स्पष्ट अनुभव थायछे ॥ ३५ ॥

ते निर्विकल्प चैतन्य सुखना अनुभवनो प्रकार
श्री शंकराचार्य गुरुए पण लघुवाक्यवृत्तिनामना
ग्रंथमां निरूपण कन्यो छे.

॥ श्लोक ॥

नष्टे पूर्वविकल्पे तु यावदन्यस्य नो-
दयः ॥ निर्विकल्पकचैतन्यं स्पष्टं ता-
वद्विभासते ॥ १ ॥

॥ अर्थ ॥ मनमां प्रथमना जे अनेक प्रकारना
विकल्प छे, ते बधा निवृत्त थाय, ने ज्यांसुधी बीजो
कोई प्रकारनो विकल्प उत्पन्न थाय नहीं, त्यांसुधी
निर्विकल्पक (कल्पनारहित) एक स्वयंप्रकाश,

ચૈતન્ય સ્પષ્ટ (નિઃસંદેહ જેમ થાય તેમ) માસેછે.
 ઇટલે જે સમયે મનમાં કોઈ પળ વિકલ્પરૂપ વૃત્તિ
 સ્ફુરતી નથી, તે સમયે સર્વ વિકલ્પના અભાવને
 પ્રકાશક ચૈતન્યરૂપ નિર્વિકલ્પક આત્માનો સ્પષ્ટ
 અનુભવ થાયછે. ને તે સમયે વૃત્તિ પળ કેવઝ સુ-
 સ્વાકાર નિર્વિકલ્પ થાયછે, કોઈપળ વિક્ષેપ પ્રતી-
 ત થતા નથી વાસ્તે તે નિર્વિકલ્પવૃત્તિ થવાસારુ
 અભ્યાસ કરવો યોગ્ય છે. અને ઇથી એમપણ જણા
 યછે કે, જેટલા વિકલ્પો છે તે વધા અંતઃકરણમાં
 રહ્યાછે, અને આત્મા છે તે સ્વભાવેજ નિર્વિકલ્પ છે,
 તે કાંઈ અંતઃકરણના વિકલ્પોયે કરીને સવિકલ્પ
 થતો નથી પણ તે નિર્વિકલ્પ આત્માનો જેને સદ્ગુ-
 રુના ઉપદેશપૂર્વક વેદાંતશાસ્ત્રથી તથા નિર્વિકલ્પ
 સમાધિના અભ્યાસથી બોધ નથી તેને આત્મા વિ-
 કલ્પવાન્ છે એવો ભ્રમ છે. વાસ્તે તે ભ્રમને નિવૃત્ત
 કરવાસારુ બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુને શરણે જઈ વેદાંતશા-
 સ્ત્રનું શ્રવણ મનન કરી નિદિધ્યાસનથી હું આત્મા

(२६२)

निर्विकल्पं लुं एवो दृढं अनुभव थवासारु समाधि-
नो अभ्यास अवश्य करवो योग्य छे ॥ १ ॥

हवे उत्तम अधिकारीने आत्मानो साक्षात्कार
थवासारु, श्रवणमननादि जे मुख्य साधन, याज्ञ-
वल्क्य मुनिए पोतानी स्त्री मैत्रेयी प्रत्ये उपदेश
कन्यां छे ते साधनोने गुरु केहेछे.

॥ दुहो ॥

श्रवण मनन निदिध्यास करी, करी
ए साक्षात्कार ॥ सच्चिदानंद परब्रह्म हुं,
कहेछे वेद पुकारं ॥ ३६ ॥

॥ टीका ॥ प्रथम वेदांतशास्त्रनुं श्रवण करवुं
एटले ब्रह्मात्मैक्यना निश्चयने करावनार जे छ प्र-
कारनां, लिंग (गूढार्थने जणावनारां लक्षणो) तेणे
करीने सर्व वेदांतवाक्योनो अद्वितीय ब्रह्ममां जे ता-
त्पर्यनो निश्चय, तेनुं नाम श्रवण.

(૨૬૩)

શિષ્ય—છ પ્રકારનાં લિંગનાં (લક્ષણોના) નામ કહો ?

ગુરુ— ૧ ઉપક્રમોપસંહાર, ૨ અભ્યાસ, ૩ અ-
પૂર્વતા, ૪ ફલ, ૫ અર્થવાદ, ૬ ઉપપત્તિ; એ છ પ્ર-
કારનાં લક્ષણોનાં નામ છે.

શિષ્ય—ઉપક્રમ ઉપસંહાર કોને કહીએ ?

ગુરુ—પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદ્ય જે અર્થ તેનું પ્ર-
કરણના આદિઅંતને વિષે જે પ્રતિપાદન કરવું તેને
ઉપક્રમ ઉપસંહાર કહીએ. જેમ, છાંદોગ્યુપનિષ-
દના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદ્ય જે
એક, અદ્વિતીય, સ્વગત, સજાંતીય, વિજાતીય ભેદ-
રહિત, બ્રહ્મવંસ્તુ તેનું પ્રકરણના આરંભમાં પ્રતિપા-
દન કરીને પ્રકરણની સમાપ્તિમાં આ સર્વ જગત્ આ-
ત્મરૂપ છે એમ ઉપસંહાર કહ્યો છે.

શિષ્ય—હે ગુરો, અભ્યાસ કોને કહીએ તે કહો?

ગુરુ—પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદ્ય જે અદ્વિતીય

બ્રહ્મવસ્તુ તેનું પ્રકરણમાં વારંવાર પ્રતિપાદન કર-
વું તેનું નામ અભ્યાસ. જેમ છાંદોગ્યઉપનિષદમાં
ઉદાલક મુનિયે પોતાનો પુત્ર જે શ્વેતકેતુ તેને “ તે
તું છે ” (તે બ્રહ્મ તું પ્રત્યગાત્મા છે) એમ વારંવાર
(નવ વખત) ઉપદેશ કન્યોછે, તેને અભ્યાસ કહીયે.

શિષ્ય—અપૂર્વતા કોને કહિયે તે કહો ?

ગુરુ—પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદિત જે અદ્વિતીય
આત્મવસ્તુ તેનું બીજાં પ્રમાણોએ કરીને જે અવિષ-
યીકરણ (પ્રતિપાદન ન થવું) તેનું નામ અપૂર્વતા. તે
જેમ ઉપનિષદમાં શ્રુતિ વિના બીજાં પ્રમાણોએ કરીને
બ્રહ્મનું અપ્રતિપાદ્યપણું કહ્યુંછે, અથવા બ્રહ્મ સ્વપ્રકા-
શરૂપ છે તે હેતુથી તેને જાણવા સારું બીજાં કોઈ પ્રમા-
ણની અપેક્ષા નથી તેથી તે બ્રહ્મનું અપૂર્વપણું જાણવું.

શિષ્ય—ફલ કોને કહિયે તે કહો ?

ગુરુ—પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદન કરેલું જે આ-
ત્મજ્ઞાન તેનું અથવા આત્મજ્ઞાનનાં સાધનરૂપ શ્રવ

ળાદિકના અનુષ્ઠાનનું તે તે ઠેકાણે શ્રુતિમા સામઝ-
વામાં આવેલું જે પ્રયોજન તેનું નામ ફલ. તે જેમ
“ બ્રહ્મનિષ્ઠ આચાર્ય (ગુરુ) ના ઉપદેશે કરીને પુરુ-
ષ આત્માને જાણેછે”, “ બ્રહ્મને જાણનાર બ્રહ્મરૂપજ
છે”, “ આત્મતત્ત્વને જાણનાર શોકને તરેછે” એ-
ટલે ગુરુદ્વારા શ્રવણાદિક સાધને કરીને કહેલું જે
જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ પ્રયોજન અને તે જ્ઞાને કરીને કહે-
લી જે મોક્ષની પ્રાપ્તિ.તેને ફલ એમ કહીયે ?

શિષ્ય—અર્થવાદ કોને કહિયે તે કહો ?

ગુરુ—પ્રકરણે કરીને પ્રતિપાદન કરેલું જે અ-
દ્વિતીય બ્રહ્મરૂપ તેની તે તે ઠેકાણે જે પ્રશંસા (સ્તુતિ)
તેનું નામ .અર્થવાદ. તે જેમ છાંદોગ્યઉપનિષદમાં
સમગ્ર પ્રપંચનું અધિષ્ઠાનરૂપ જે બ્રહ્મ તેનાં શ્રવણે
કરીને ન શ્રવણ કરેલો જે સર્વ પ્રપંચ તે શ્રવણ કરે-
લો થાયછે, તેમજ જે બ્રહ્મના જ્ઞાને કરીને ન જાણેલું
સર્વ જગત્ જાણવામાં આવેછે ઇત્યાદિ જે પ્રશંસા
તેને અર્થવાદ એમ કહીયે.

शिष्य-उपपत्ति कोने कहिये ते कृपा करीने कहो ?

गुरु-प्रकरणे करीने प्रतिपादित जे अद्वितीय आत्मवस्तु तेने दृष्टांतोये करीने जे प्रतिपादन करवुं तेनुं नाम उपपत्ति. ते जेम छांदोग्यउपनिषदमां एक मृत्तिकाना पिंडने जाणवाथी घटशरावादिक मृद्विकार सर्व मृत्तिकामात्र जाणवामां आवेछे ने ते घटादिनामरूपनुं मिथ्यात्व जणायछे तेमज एक सुवर्णने जाणवाथी कडांकुंडलादि सर्व सुवर्णमात्र जाणवामां आवेछे. कटककुंडलादि विकार सर्व केहेवा मात्र छे, वस्तुताथी साचा नथी एक सुवर्णज सत्य छे. इत्यादि दृष्टांतरूप युक्तिये करीने नामरूपात्मक जगतनुं मिथ्यात्व निरूपणपूर्वक अद्वितीय ब्रह्मनुं जे प्रतिपादन तेने उपपत्ति एम कहीये. ए रीते उपक्रमोपसंहारादि छ लिंगे छरीने सर्व वेदांत वाक्योनुं अद्वितीय ब्रह्ममां तात्पर्य जाणवारूपीश्रवण करीने पछी मनन करवुं.

(२६७)

शिष्य—मनन कोने कहीये ?

गुरु—श्रवण करेलुं जे अद्वितीय ब्रह्मवस्तु तेमां असंभावनारूप (संशयरूप) दोषनी निवृत्ति थवासारु वेदांतानुसार युक्तियोथी निरंतर जे चिंतन करबुं तेने मनन एम कहिये. ते मनन सिद्ध थया पछी निदिध्यासन करबुं.

शिष्य—निदिध्यासन कोने कहिये ?

गुरु—हुं देह नहीं, हुं स्थूल, कृश, च्छस्व, दीर्घादि नहीं, हुं वर्णाश्रमादिरूप नहीं, एं रीते विजातीय प्रत्ययने तिरस्कारपूर्वक हुं प्रत्यगात्मा द्रष्टा साक्षी सच्चिदानंद, शुद्ध, बुद्ध, मुक्त, अजन्मा, अजर, अमर, अक्रिय, असंग, अद्वितीय, ब्रह्मरूप छुं, ए रीते जे सजातीय प्रत्ययनो प्रवाह तेने निदिध्यासन एम कहिये. ते निदिध्यासन करीने “ करीये साक्षात्कार ” केहेतां आत्मानो निःसंदेह अपरोक्ष अनुभवरूप साक्षात्कार संपादन करवो.

(૨૬૮)

ए रीते दुहाना पूर्वार्द्धमांश्रवण मनन निदिध्या-
सन करीने आत्मानो साक्षात्कार करवो एम कयुं ने
हवे उत्तरार्द्धमां साक्षात्कारनुं रूप कहेछे “ सच्चिदा-
नंद इति ” साक्षात् अपरोक्ष (अहमादि अंतःकरण-
नी वृत्तियोनो जे प्रकाशक) सच्चिदानंदब्रह्म ते हुं छुं
एवो जे अनुभव तेनुं नाम साक्षात्कार एम केहेछे.
वेद पुकार केहेतां वेद उच्चे स्वरे करीने केहेछे ॥३६॥

पूर्वे श्रवण, मनन, तथा निदिध्यासन ए त्रण
आत्मसाक्षात्कार थवानां साधन छे एवुं निरूपण
कयुं. ने हवे ते साधनो, ज्यांसुधी शब्दादिक वि-
षयोमां चित्त आसक्त छे, त्यांसुधी बनी शकर्ता
नथी. तेसारु ते विषयोनो विषयी पेठे त्याग करीने
तथा शमादि साधनसंपन्न થઈને ब्रह્મनिष्ठ સદ્ગુરુને
શરણે જઈને તે દ્વારા શ્રવણમનનાદિ કરીને આત્મ-
સાક્ષાત્કાર સંપાદન કરવો એ મોક્ષ થવાનું મુખ્ય
સાધન છે, તે માટે શ્રવણાદિદ્વારા સચ્ચિદાનંદરૂપ

(૨૬૯)

આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાસારુ સત્પુરુષનો સંગ
સદાકાઠ કરવો તે કહેછે. :

વિષય વિષવત્ ત્યાગ કરી, કરીએ
સાધુસંગ ॥ પોતે સચ્ચિદાનંદ સદા, જે-
મનો તેમ અભંગ ॥ ૩૭ ॥

॥ ટીકા ॥ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ આદિ જે
નિષિદ્ધ વિષયો છે, તેનો વિષની પેઠે ત્યાગ કરીને
“કરીએ સાધુસંગ” કહેતાં, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, દયા,
સંતોષ, અકામ, અક્રોધ, ક્ષમાં, સદાચાર આદિ સ-
હજ્જ્ઞાનસંપન્ન એવા શ્રોત્રિય વ્રહ્માનિષ્ઠ સદ્ગુરુ તેનો સ-
માગમ કરવો. અને તે સત્પુરુષના સમાગમથી પોતામાં
પણ ક્ષમા, દયા, સંતોષાદિ સાધનો પ્રાપ્ત થાયછે
અને તેથી શ્રવણમનનાદિપૂર્વક આત્મજ્ઞાને કરીને
મોક્ષ થાયછે તેસારુ સજ્જનનો સંગ કરવો. તેમ
અષ્ટાવક્ર મુનિએ પણ મોક્ષ થવાસારુ વિષયોનો
ત્યાગ કરીને સારાં સાધન સંપાદન કરવાં એમ જ-
નકરાજાપ્રત્યે કહ્યુંછે.

(૨૭૦)

॥ શ્લોક ॥

મુક્તિમિચ્છસિ ચેત્તાતવિષયાન્ વિ-
ષવત્ત્યજ ॥ ક્ષમાર્જવદયાતોષસત્યં પી-
યૂષવદ્ભજ ॥ ૧ ॥

॥ અર્થ ॥ હે જનક, મુક્તિને જો તું ઇચ્છતો
હોય તો શબ્દાદિપાંચ વિષયોનો વિષની પેઠે ત્યાગ
કર. અને ક્ષમા, આર્જવ (સરલતા), દયા, સંતોષ
અને સત્ય એ પાંચને અમૃતની પેઠે સેવન કર ॥ ૧ ॥
દુહાના પૂર્વાર્ધમાં વિષયોનો ત્યાગ કરીને સાધુ મ-
હાત્માનો સમાગમ કરવો એમ નિરૂપણ કન્યું, ને
હવે ઉત્તરાર્ધમાં મહાત્માના સમાગમથી જાણેલું જે
આત્મસ્વરૂપ તેનું નિરૂપણ કરેછે. “પોતે સચ્ચિદા-
નંદ સદા ઇતિ” પોતે (દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ
આદિને પ્રકાશક જે પ્રત્યગાત્મા તે) સદા કેહેતાં
જાગ્રદાદિ ત્રણ અવસ્થાને વિષે તથા ભૂતભવિષ્યા-
દિ ત્રણ કાલનેવિષે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપ છે, ને
વળી તે પ્રત્યગાત્મા જેમનો તેમ કેહેતાં મનવાણીને

અગોચર, અપ્રમેય (પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોનો અવિષ-
ય), સ્વતઃસિદ્ધ, સ્વયંપ્રકાશઃજેવો છે તેવોજ અભંગ
(અસંકરૂપ) છે. અને “પોતે સચ્ચિદાનંદ સદા” એ
પાદના ભાવાર્થથી એમ જણાયછે કે, સચ્ચિદાનંદ-
રૂપ પરમાત્મા સર્વ મનુષ્યોને સ્વાત્મરૂપે કરીને સ-
ર્વદા પ્રાપ્ત છે પણ અવિદ્યાએ કરીને અપ્રાપ્તની પેઠે
ભાસેછે, ને તેની પ્રાપ્તિ થવાસારુ કેટલાક જિજ્ઞાસુ
જપ તપ તીર્થાદિ અનેક સાધનોનું અનુષ્ઠાન પણ કરે-
છે, તો પણ તેની બાહેરથી પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યારે
કોઈ અત્યંત દયાલુ બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ પ્રત્યગાત્મારૂપે
પરમાત્માનો ઉપદેશ કરે, ત્યારે વિદ્યાયે કરીને અ-
વિદ્યાની નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રાપ્તનીપેઠે ભાસેછે પણ પર-
માત્માની પ્રાપ્તિ ન હતી ને પ્રાપ્તિ થઈ એમ નથી
સર્વદા પ્રાપ્તજ છે. જેમ સ્વકંઠાભરણ (પોતાના ગ-
લામાં પેહેરવાનું આભૂષણ) કંઠમાંજ પ્રાપ્ત છે પણ
મૂલથી અપ્રાપ્તનીપેઠે ભાસેછે તેની પ્રાપ્તિ થવાસારુ
બાહેર શોધવા વિગરે પ્રયત્નપણ કરેછે, તોપણ બા-

(२७२)

हेरथी प्राप्त थतुं नथी. ज्यारे कोई जाणनार पुरुष कंठमांज बतावेछे त्यारे ते अभूषण प्राप्त थयानी पेठे भासेछे पण प्राप्त न हतुं ने प्राप्त थयुं एम नथी प्राप्त ज छे. तेथो सच्चिदानंद परमात्मा सदा प्राप्त ज छे. अने “जेमनो तेम अभंग,” ए पादना भावार्थथी एम जणायछे के, प्रत्यगात्मा स्वभावेज परमात्मारूप छे तथा मुक्तरूप छे. प्रथम जीवरूप छे ने पछी परमात्मारूप थायछे एम नथी. प्रथम बंधनवान् छे ने पछी मुक्त थायछे एम नथी. जेम सूर्यनेविषे रात्रि ने दिवस ए बेय नथी तेम निरंतर अचिंत्य चैतन्यघन परिपूर्ण प्रत्यगात्माने विषे बंधन ने मोक्ष ए बेय पारमार्थिक नथी ने श्रुतिपण कहेछे के “ब्रह्मरूप थकोज ब्रह्मने प्राप्त थायछे.” “मुक्त थकोज मुक्त थायछे,” ने जो कहिये के प्रथम जीवरूप छे ने पछी कर्मोपासनादि साधनोये करो परमात्मारूप थायछे तो एम केहेबुं पण योग्य नथी, केमके जो परमात्मारूप न हतो ने

(૨૭૩)

થયો તો તે મટી જશે, સર્વદા નહિ રહે. જેમ પ્રથમ ત્રાહું છે ને પછી કોઈ ઔષધિના રસે કરીને પીઢા-
રંગથી સોનું થયું એમ ભાસે તો, તે પળ કાલાંતરે ઔ-
ષધીની શક્તિના નાશે કરીને સુવર્ણપણું મટી જાયછે.
તેસારુ પ્રત્યગાત્માને, સ્વભાવેજ પરમાત્મારૂપ છે એમ
જાણવો. કર્મથી વા ઉપાસનાથી પરમાત્મારૂપ થા-
યછે એમ નથી, તેથી જેમનો તેમ અભંગ કહ્યો. તે પ્ર-
ત્યગાત્માનો. બોધ 'બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના સમાગમે કરીને
થાયછે તેસારુ સત્સંગ સદાકાલ કરવો ॥ ૩૭ ॥

સત્સંગથી સંસારવંધનની નિવૃત્તિપૂર્વક મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાયછે, તે વિષે શ્રી જ્ઞાનગીતાનુ પ્રમાણ કહેછે.

॥ શ્લોક ॥

સત્સંગેન પરં પ્રાપ્ય દુસ્તરં તરતેઽચિરા-
ત્ ॥ તસ્માદતિપ્રયત્નેન સત્સંગં સતતં
કુરુ ॥ ૧ ॥

इति श्रीमद्ब्रह्मचर्याश्रमस्थब्रह्मविद्दरिष्ठाऽखंडानंदरूप
श्रीरामकृतगुर्जरभाषया पंचीकरणं समाप्तं ॥शमस्तु ॥

॥ ટીકા ॥ સત્સંગેન કેહેતાં બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના સમાગમે કરીને પરંપ્રાપ્ય કેહેતાં સચ્ચિદાનંદ પરિપૂર્ણ નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્તરૂપ પરમાત્માને સ્વાત્મરૂપે પ્રાપ્ત થઈને દુસ્તરં કેહેતાં સમુદ્રની પેઠે તરવાને કઠીન એવો જે સંસાર તેને અચિરાત્ (જલદીથી) તરતે (તરીને પાર થાયછે).

શિષ્ય—હે મહારાજ ! જ્યારે સંસારને સમુદ્રની પેઠે તરવાને કઠીન છે એમ કહ્યો ત્યારે સમુદ્રની પેઠે સંસારમાં આવર્ત, મગરમચ્છ વિગેરે શું છે ? તે પણ કૃપા કરી કહો.

ગુરુ—સમુદ્રની પેઠે સંસારમાં સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં મોહરૂપી આવર્ત (ઘુમરીઓ) છે; કામ, ક્રોધ, લોભ, અહંકારરૂપી મગરમચ્છ છે; ક્ષુધા, તૃષ્ણા, હર્ષ, શોક આદિ મોટી ઝર્મિઓ (તરંગ) છે; અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અધિદૈવ એ ત્રણ તાપરૂપી વડવાનલ છે; નિરંતર દુર્વાસનારૂપી શેવાલ છે અને અનેક વિષયરૂપી જલ્લ મચ્યું છે; એવો જે સંસારસમુદ્ર તેને

(२७५)

सत्संगद्वारा आत्मना बोधथी तत्काल तरी जा-
यछे, विलंब थतो नथी, जेम नौकाथी समुद्रने तरी
पार थायछे. तस्मात् (ते माटे) अतिप्रयत्नेन
केहेतां वर्णाश्रमादि स्वधर्मना अनुष्ठानपूर्वक यज्ञ
दान जप तपादि साधनोथी अंतःकरणनी शुद्धि
करीने विवेकादि साधनसंपन्न थईने चित्तैकाग्रताथी
ब्रह्मनिष्ठ सद्व्यवहारना सदुपदेशना ग्रहणपूर्वक भोजना-
दिक आवश्यक क्रियायां पण अनादर करीने एटले
भोजनादि वखते जो सत्समागमनो वखत होय,
तो ते भोजनादि क्रियाने पण आगळ पाळेंछ रा-
खीने सत्संगं सततं कुरु केहेतां सत्पुरुषनो संग सर्वदा
करय. सदाकाल सद्विचार करवाविषे शास्त्रनुं प्र-
माण कहेछे.

॥ श्लोक ॥

आसुप्तेरामृतेः कालं नयेद्देहांतचिंत-
या ॥ दद्यान्नावसरं किञ्चित् कामादी-
ना मनागपि ॥ १ ॥

(૨૭૬)

॥ અર્થ ॥ જાગ્યાથી તે સુતાપર્યંત તથા વિ-
વેક થયા પછી તે દેહપાતપર્યંત શ્રદ્ધા ભક્તિપુર-
સ્સર વેદાંતશાસ્ત્રના વિચારે કરીને કાઢ અતિ-
ક્રમણ કરવો, અને મનમાં કામક્રોધાદિકને જરા-
માત્ર પણ અવસર ન આપવો. તાત્પર્ય એ કે મન
સદાકાઢ વેદાંતવિચાર કરતું હોય તો, મનમાં કા-
મક્રોધાદિક પ્રાપ્ત ન થાય ॥ ૧ ॥

॥ દૃષ્ટાંત ॥ જેમ કોઈ પુરુષ પોતાનાં ઘરમાં ન-
કામો બેઠો હોય, તેની પાસે બાહરથી કોઈ દુર્ગુણી
મનુષ્યો આવે, તેની સામે તે ગૃહસ્થ દૃષ્ટિ કરી જુ-
વે, અને જો આદર સન્માન કરે, તો તે દુર્ગુણી મ-
નુષ્યો હમેશાં તેને ઘેર આવે, અને તે ગૃહસ્થને આ-
ડી ઉંધી વાતો કરી પોતા સરગ્ગો (દુર્ગુણી) કરી
મુકેછે. પણ જો તે ગૃહસ્થ તે દુર્ગુણી મનુષ્યોને આ-
વતા જાણી, તેઓની સામે દૃષ્ટિ નકરે અને હરકોઈ
પુસ્તકો હાથમાં લઈને વાંચવા લાગે, ને તે આવેલા
મનુષ્યોને આદર સન્માન ન કરે, ને ઉપેક્ષા કરે તો

તે આવેલાં માણસો પાછા જાય, ને બીજી વસ્તુ આવે, સારે પણ તેજ રીતે અનાદર થાય, તો પછી આવે નહીં; તેમ જે પુરુષ વેદાંતવિચારવિના નકામો બેઠો હોય, તો તેની પાસે કામક્રોધાદિ દુર્ગુણો અવશ્ય આવે, ને જો તેને આદર કરે, તો સર્વદા આવ્યા કરે અને તે કામાદિક દુર્ગુણો પુરુષને પરમાર્થથી ભ્રષ્ટ કરે; તેથી તે પુરુષ જો વેદાંતનો અર્હર્નિશ વિચાર કન્યા કરે, તો તે કામાદિક તે પુરુષની પાસે આવે નહીં, અને જો આવે તો તે વિચારવાનથી તિરસ્કાર થાય, ઇટલે જતા રહે. વાસ્તે કામાદિકને આવવાનો અવસર (વસ્તુ) ન આવવો ને વેદાંતવિચારથી સર્વકાલ અતિક્રમણ કરવો તથા સત્સંગ કરવો. સત્પુરુષના સંગથી અનેક જન્મોનાં પાપ અને અધ્યાત્માદિક અનેક પ્રકારના તાપ, અને દીનતા એ સર્વની નિવૃત્તિ થાયછે. તેવિષે સત્પુરુષનું વાક્ય છે.

(૨૭૮)

॥ શ્લોક ॥

ગંગા પાપં શશી તપં દૈન્યં કલ્પત-
રુસ્તથા ॥ પાપં તાપં ચ દૈન્યં ચ હરેત્
સાધુસમાગમઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ગંગામાં સ્નાન કરવાથી ગંગા પાપને મ-
ટાડેછે; ચંદ્રમા, પોતાની શીતલ કિરણોથી વાહ્ય
તાપને મટાડેછે; કલ્પવૃક્ષ, ચિંતિત્ સુખભોગ આ-
પીને દીનતાને મટાડેછે; અને સાધુનો (સત્પુરુષ
બ્રહ્મનિષ્ઠનો) સમાગમ તો સર્વ પાપ, તથા અંદર-
બાહેરના સર્વ તાપ, તથા દીનતા એ ત્રણને મટા-
ડેછે. વાસ્તે સત્સંગ છે તે ગંગા, શશી (ચંદ્ર), અને
કલ્પતરુ એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. માટે જ્યાંસુધી દેહ રહે
ત્યાંસુધી સત્સંગ સર્વદા કરવો.

શિષ્ય—હે મહારાજ ! જ્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન
થયું ન હતું ત્યાંસુધી તો જ્ઞાન થવાસારુ સત્સંગ
કરવો એ યોગ્ય છે. પણ વોધ થયા પછી દેહ રહે

(२७९)

तेपर्यंत सत्संग करवो तेनुं शुं कारण ? ते कहो.

गुरु-यद्यपि शास्त्रना श्रवणथी आत्मज्ञान था-
यछे तथापि ज्यांसुधी देह रहेछे त्यांसुधी देहना
व्यवहारे करीने बाह्यवृत्ति थायछे, तेथी तथा मन
चंचल होवाथी सर्वदा सत्संग न होय तो प्रपंचमां
अहंममाऽध्यासथी विपरीत बुद्धि थायछे. ते न
थाय एटला वास्ते सत्संग सर्वदा करवानी जरूर
छे. अने जेओने आत्मानो दृढ निःसंदेह अपरोक्ष
बोध थयोछे, तेओने जो के कांई कर्त्तव्य नथी,
तथापि शास्त्रनी एवी आज्ञा छे के वेदांतशास्त्रनुं
तथा गुरुनुं तथा ईश्वरनुं सदाकाळ सेवन करवुं.
तेविषे आप्त पुरुषनुं वाक्य छे के,

॥ श्लोक ॥

यावदायुस्त्रयो वंद्या वेदान्तो गुरुरी-
श्वरः ॥ आदौ ज्ञानप्रसिद्ध्यर्थं कृतघ्न
त्वापनुत्तये ॥ १ ॥

(૨૮૦)

॥ અર્થ ॥ જ્યાંસુધી દેહનું આયુષ્ય છે, ત્યાંસુ-
ધી વેદાંતશાસ્ત્ર અને તેના ઉપદેશ કર્તા સદ્ગુરુ અને
ઈશ્વર એ ત્રણે વંદન કરવાને યોગ્ય છે. તેમાં પ્રથમ
જ્ઞાન થવાસારુ વેદાંતનું શ્રવણ તથા ગુરુ ઈશ્વરનું
સેવન કર્તવ્ય છે, અને જ્ઞાન થયા પછી જેનાથી જ્ઞા-
ન થયું એવાં જે વેદાંતશાસ્ત્ર, ગુરુ અને ઈશ્વર તે-
ઓનું સેવન ન કરે તો કૃતગ્ન થાયછે. માટે તે દો-
પ મટાડવાસારુ જ્યાંસુધી દેહ રહે, ત્યાંસુધી તે-
મનું સેવન કરવું, એટલે પરિપૂર્ણ અઘંડ એકરસ પ-
રમાત્માના જ્ઞાને કરીને દુસ્તર સંસારથી પાર થવા-
સારુ તથા કૃતગ્ન ન થવાસારુ ઈશ્વર તથા ગુરુમાં
ભક્તિપુરઃસર વેદાંતશાસ્ત્રના શ્રવણમનનાદિ અભ્યા-
સથીજ દેહપાતપર્યંત કાલ અતિક્રમણ કરવો એમ
સિદ્ધ થયું ॥ ૧ ॥

॥ ગીતિવૃત્ત ॥

નિર્જરવાગજ્ઞાનાં   સુખબોધાર્થકૃત

**મુમુક્ષૂણા ॥ યૌરિહ પંચીકરણં નરવાળ્યા
તાન્નગુરૂન્સદાવંદે ॥ ૬ ॥**

અર્થ-આ જગતવિષે સંસ્કૃત વાળીનો જેઓને
બોધ નથી અને સંસારસ્વંધનથી મુક્ત થવાની જે-
ઓને ઇચ્છા છે એવા જિજ્ઞાસુ જનોને અનાયાસે ક-
રીને સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્માનો બોધ થવાસારુ જે-
ઓ ગુરુએ મનુષ્યવાળીએ કરીને આ પંચીકરણ
કન્યું તેઓ શ્રીરામ સદ્ગુરુને હું સદા વંદન કરુંછું ॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीमदखंडानंद
सरस्वती रामगुरुशिष्य जयकृष्णविदुषा विर-
चिता पंचीकरणटीका समाप्ता.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

આ ગ્રંથના મનનથી નિજ બોધ પામે
માયા વિષાદ સહુ બંધ અનર્થ વામે ।
એવો અનુગ્રહ કરો ગુરુ રામ સ્વામી
એ ચાહના કરુ નિવેદન શીશ નામી ॥ ૭ ॥

श्रीभगवतीभागवतभाषांतर वर्ष १ नी. ३—०	६
प्रबोधचंद्रोदय नाटक. .... ०—१०	१
पेली चोपडी चित्रथी बोधाय एमी .... ०—१	॥
अनसूयाभ्युदय तथा भोगवती भाग्योदय. ०—२॥	॥
आर्यधर्मप्रकाश चोपानियुं वर्ष १ ना. १—८	३

शा० नारणजी त्रीकमजी पासेथी तथा आर्यधर्मप्रकाशनी
 ओफीसेथी ठे० पोर्टुगीज चर्चना रस्ताउपर घरनं० १७ मां.

नीचेनां पुस्तको नीचे लखेले ठेकाणे रोकडी किंमते वेचातां मळशे.

संस्कृत. (किं. रु. आ. ट. आ.)

शंकरानंदी टीकासहित भगवद्गीता.....	९—०	४
वेदांत स्तोत्र भाग १ लो	०—२	॥
„ „ „ २ जो	०—२	॥
अपरोक्षानुभूति सटीक पुठावाळी.	०—८	१
„ „ पुठावगरनी	०—६	॥
सावित्रीचरित्र छागानाटक.....	१—४	२
अनसूयाभ्युदय तथा भोगवती भाग्योदय.०—२॥		॥

हिंदुस्तानी.

विचारमाळा पुठासहित.	०—१४	१॥
न्यायप्रकाश भावनगरवाळा स्वामी		
चिद्वनानंदजीनुं करेलुं	७—०	१२
आत्मपुराण स्वामी चिद्वनानुं करेलुं		
(छपायछे).	१३—०	०
ज्ञानकटारी आदी पांच.	६—०	॥

गुजराती.

पंचीकरण सटीक.	१—०	२
श्रीमद्भागवतभाषांतर वर्ष १ नी	३—०	६

